

X.

Széchenyi magasabb kultúrai, nemzeti s erkölcsi eszményeivel lelkében, elborzadt a régi Magyarország láttára. Mély undor és megvetés fogja el s lehetetlennek tartja, hogy ily mélyen süllyedt nemzetet még föl lehessen emelni. Majd ismét, mikor meglátja a nemzet nemesebb elemeit, remény kezd éledezni szívében s életének céljául e nemzet újjászületését tűzi ki.

Meg van győződve, hogy e nemzeten csak az igazság segíthet. Meg kell ismernie állapotát, elundorodnia önmagától, hogy elaljasodásából kiemelkedhessék. Az igazság tiszta tükrét kellett eléje tartania, hogy meglássa benne a saját képét s elborzadjon tőle. Míg a nemzet meg volt elégedve önmagával, nem lehetett remény, hogy magasabb célokért lelkesüljön; az önmagával való meghasonlás, az önismeret és magábaszállás után kezdetett új életet és sóvárogatott egy szebb jövő után.

Mindenekelőtt a nemzet összes illúzióit kellett szétrombolni, melyek gátolták abban, hogy a valóságot elfogulatlanul felismerje. Széchenyi nem kimélt egyet sem. Kiméltlenül leleplezte a nemzet szegénységét, tudatlanságát, műveletlenségét, jellemtelenségét, szolgáltságát, hazafiatlanságát, nemzetietlenségét s kicsinyléssel szólt múltjáról is, melyet a magyar dicsőnek tartott.

«Kiméletlenebb fölfedezéssel», — írja ő maga, — «keményebb itélettel, mélyebb vágásokkal, úgy hiszem senki sem illette, sem bírálta, sem kinozta a magyart, mint én, rokonvére. De azért kivégzésre, eltörlésre méltónak még sem tartottam mint annyian, kik iránta korántsem mutatkoztak oly szigorúaknak, mint a milyen engesztelhetetlen én válek. De én előttem — midőn nyomozásim tévedtségig kínzó habzásai közt nem tudtam csalni magam, mily szána-kozásra méltó mélységre sülyedt nemzetem s én szerencsétlen tagja, vele együtt, s pilláimra álom, csend lelkemre nem szállott — én előttem, mondom, megnyitotta a honszeretet istene azon mélységet és jövendőt, melyben én boldog hazám még el nem szenderült életszikráját s egykori felfényesülését láthatám, az emberiség azon melegítő világát, melybe mindenki tekinthet, kinek drága az anyaföld, de melynek látásától mindazon sehonnaiak vagy mindenüvéiek örökre el vannak tiltva, kik noha tán határtalanul mélyebben s messzebbre látók, mint a hazának a Rossztól el nem csábított fiai, de honszeretet, nemzeti hűség és szabadság-bálványozás iránt semmi szívvel nem bírnak s ekép hibáiért ugyan gyűlölni és megvetni, de erényeiért viszont becsülni nem, de még csak kimélni sem tudják Hunniát. Nemzetem hibáit, úgy, sőt jobban ismerem, mint ti, de azokat nálatok kevésbbé kimélem; mert szívem ösztöne szerint selejtességet honosaimban nem türhetvén, mindazon hibáikat is halálos bűnöknek nézem, melyeket másokban tán észre sem vennék.»

Széchenyi alakja megtisztúlva, dicsfényvel övezve szállott a később élő nemzedékre s mint a legnagyobb magyar, mint a nemzet reformátora él az emberek emlékezetében. Munkáit az egykorúak olvasták, s ezek között a magasabb eszményi felfogásra képesek lelkesültek érte;

a korlátoltak, eltompúltak s aljasok dühöngtek ellene, mikor a nemzetnek szemébe mondta a keserű igazságot. De azóta vajjon hányan olvasták Széchenyit s hány ember van, a kinek fogalma van arról a támadásról, melyet a régi Magyarország ellen intézett, s melyért kortársai nagy része gyűlölte, az utókor pedig dicsőíti s szobrot emelt neki?

Pedig ép e küzdelem a régi Magyarország ellen a Széchenyi dicsősége. Ha a régi Magyarország jó volt, s Széchenyi megtámadta, akkor le kell rombolni szobrát, melyet nemzete emelt neki. E küzdelem főszközei közzétett írásai voltak, melyekkel a nemzet szellemére hatott s ezek nélkül senki sem alkothat magának hű képet Széchenyi egyéniségéről. Gazdag szellemét, a mértékeket, melyeket alkalmazott, az igazság szenvedélyét s a hazugság gyűlöletét, erkölcsi bátorságát, melylyel a fennállót megtámadta, itt látjuk jellemző sajátságában. Valóban, ily hangon még senki sem beszélt egy nemzethez. Abban a mit írt, nagy igazságnak kellett lenni, mert különben nem türték volna ezt a modort s a nemzet legnemesebb elemei nem fogadták volna írásait lelkesedéssel s nem lettek volna azok egy nemzet átalakulásának megindítói. A legtökéletesebb kivonattal sem lehet hiven visszaadni a hangot, a modort, melylyel a nemzethez szólt s azért kötelesség a hű jellemzés érdekében, a hol lehet, őt magát beszéltetni, mert senki sem jellemezheti őt jobban, mint önmaga.

Végig tekint hazáján s oly országot lát, melyet a természet elárasztott adományaival, de nagyobb része pusztaság, melynek az ember nem veszi hasznát. Mocsarak, nádasok, lápok terülnek el szeme előtt, a folyók szabályozatlanok, kiöntéseikkel kárt okoznak, s alig használtatnak hajózásra. A közlekedés eszközei majdnem teljesen hiányoz-

nak, utak, hidak, csatornák alig találhatók. Az ember még nem diadalmaskodott a természetén, az emberi ész és kultúra eszközeivel.

Majd az emberekre fordítja figyelmét kik ezt az országot lakják s azt találja, hogy a természet bőségében tengődnek, szegények. Még a földet sem tudják okszerűen művelni; az állattenyésztés alacsony fokon áll; a kézművek elmaradt állapotban vannak; gyáriparhoz nem ért senki az országban, a kereskedés csekély s fejletlen.

Különösen megdöbben a magyar fajban az élelmesség hiánya, a magasabb értelmiséget követelő gazdasági foglalkozások kerülése; nem talál egy embert, a ki egy követ meg tudna faragni, egy építész, egy gépészt, technikust, előre törekvő iparost, kereskedőt. Nincs senki, a kinek egy új találmány volna köszönhető, mindenütt az irtózást látja a czélszerűtől, az újítástól és haladástól. Nem található egy szobrász, festőművész. A mi kis kezdeményezés történik, az idegeneknek tulajdonítható.

Az országot nem diszítik az emberi szorgalom és magasabb értelmiség alkotásai. Az emberek nem ismerik a kultúra szükségét s élvezeteit. Zsenge irodalmat talál, mely azonban csak tengődik a közönség részvétlensége s az olvasók hiánya miatt.

Világosan látja, hogy az értelmiség fejletlensége a szegénység következménye s viszont a hiányzó magasabb értelmiség oka a szegénységnek. A szegénységből s az értelmiség fejletlenségéből ered a közszellem, a magasabb nemzeti célok felismerésének hiánya s ebből az erkölcsi sülyedés is. Az emberek személyes, helyi, osztály- s felekezeti érdekekbe merülnek s nemzeti érdekek kedvéért nem akar áldozatot hozni senki. A társadalom középkori tagoltsága s az ezen alapuló intézmények gátolnak minden javítást.

gazdasági fejlődést s ezzel az értelmiség s erkölcsiség emelkedését, s a közszellem fejlődését.

Széchenyire Magyarország azt a benyomást teszi, hogy «mi vagyunk leghátrább minden európai keresztény nemzetek között». (St. 8.)

Az általános benyomást, melyet Magyarország a szemlélőre tesz, következőleg írja le a *Világban*:

«A magyar alkotmány, úgyszólván, minden áldásit egy ép velejű, fiatal, egészséges s gazdag mágnásra összehalmozta. Ő a hon kedveltje. Képzeljünk magunknak egy olyant — nehogy azonban honszeretet, anyatej, első benyomások, a gyermekkor vágyai, a hatalmas szokás, vagy mivel jobbat nem látott s nem képzelhet, disqualifikálják őt józanon s igazságosan ítélhetni — hagyjuk őt húsz esztendőskorában ép itélettel s minden homályosítóktól menten, a vizekből feltünni».

«Járja be elég tehetséggel, de hazátlan a föld vagy csak Európa minden vidékét; s tudja végre, hogy van egy ország, melyről azt fecsegik: extra Hungariam etc. s hogy ő azon boldog ország kedveltje, kit pazarolva rakott meg a sors legszebb ajándékival. Sietni fog nyakra főre, minél hamarébb a haza szívét a fővárost látni. Nem tudom, a hon melyik kapuján lépend hazájába; de tapasztalni fogja: ha Ausztriából jő, hogy egy szebb országot hagyott el; ha tengeren, hogy igen hiányos s a honnal összeköttetésben alig levő révpartokba ért; ha a török birodalomból, hogy egy a természettől rendkívül megajándékozott magas tartományból egy egészségtelen, korlátlan vizek által rútol elbonczolt posványságba lépett le; ha Erdélyből — mely bár magyar, még sem Magyarország s tán nem is akar lenni az, habár mi akarjuk s óhajtjuk is — hogy egy kertből sivatag homokokra jutott; ha Galicziából, hogy elhagyá a

jó utat s nagyobb szorgalmat. Télen utazván, azt veendő észre, hogy úgy mint valaha tán a paradicsomban, szinte minden a természetre van bízva; ha fagy s az idő száraz, halad, halad; ha enged s havaz, rab. Érkezik most Buda s Pest felé, s ha nyugotról jő, egy szomorú, meg nem szünő hosszúságú s rossz kövezetű utcán ballag lépve, míg a Duna dísztelen s undorodást okozó partjaihoz jut, hová minden szemét rakatik. Vendégfogadók igen rosszak; Pestre igyekeznek, nincs híd, legotrombább készületű hajókra ül, ha nép salakjával birkózva elérheti azokat. Ha pedig észak, kelet vagy délről jő, s enged, sártengert kell átúsznia. Pesten néhány szép épületet lel, de kár, hogy porban vagy sárban állnak!; a fogadók igen alávalók, külön szállást bajosan kap. Keresi most az ország, a honi kincsek tárházit s egyéb fő, de még kisebb városokban is közönségesen találkozható szemlélésre méltókat, keresi sokáig, de mit talál — azt az olvasó ítéletére hagyom; megérkezvén, a legalábbvaló vendéglők-nél, étvágyat visszajesztő mocskos barlangjaikban, csak jó bort s igazán sült zsemlyét is alig kap; megyen most theátrumba, de magyar nincs! megyen hát németbe, s a világ legczéliránytalanabb színházába lép; megyen tovább a körbálba s ott, ha kordovány vagy bagaria helyett czipőben jár, s mindent nem dicsér, megbántásnak teszi ki magát, melyet ha bajnoki módon eligazítani kész, nem egy, de sok ökölrel kell végeznie. Keresi most az olvasó-társaságokat, de hiába keresi. Az utcákat esőn, napon, szélen kívül nem mossa senki, nem szárítja. Érkezik a tavasz: a természet csodáiba merülve tiszta levegőt szívhatna, de körülbelül nincs fa, a nevető zöld szín számkivetve, minden hamúszínű; s ha végre népes, szoros, zsidólakta utcáin — hol könnyen fel is szedhet valamit — tör keresztül, vagy homokbuczkákon s ronda sikátorokon túl, a nap minden

órájában halotti szekérrel találkozik, keskeny allék s gyenge csemeték közt leli végre magát stb. Ez a főváros! Jóságaira megyen s oly roppant terjedelmű birtokból nagy kincseket remél, de sokszor azon kérdéssel fogadják tisztjei: «nem hozott-e folyó költségekre pénzt?» vagy rossz árak, kevés jövedelmek, vízáradások, métely, döghalál stb. kellemes híreivel töltik meg füleit. A hol utazik, ha magyar a fogadós, bizony nem fogadják jól s csak azzal fog élhetni, a mit magával hozott; mindenütt rövid és szűk ágyakat találand s — hogy ezen leírásomban végtelen hosszú ne legyek, — a hon kedveltje a reá halmozott physikai életkellemelek foglalatját igen csekélynek fogja tapasztalni, midőn morális állásáról, ha azt hideg vérrel gondolja át, így lesz kénytelen itélni: «sem a nemzetnél, sem a kormánynál nagy fényben nem vagyok, a mi természetes; mert a velem egyrendűek nagyobb száma hosszas semmirevalósága által mind a nemzetet, mind a kormányt megvetésünkre kényszeríté, vagy szoktatá.»

«S ily szintűek levének vala csak kevés esztendő előtt az első benyomások, melyek a néhány hónapig honunkban tartózkodó vízből ötlött magyarra hatottak volna. Ha pedig tovább marad vala köztünk, s az országos erőmű lassú forgását, a legdúsabbak s vagyonosabbak szegénységét s a javítások ellen vívó előítéletek számíthatatlan seregét tökéletesen ismeri vala, akkor bizonyosan így kiáltott volna fel: «hát ez ama csodálatraméltó, felhőkig magasztalt ország» s bámúlta volna, hogy egy fiatal s annyi erővel bíró nép, mely valóban magasabb állásra volna méltó, oly szívesen vesztegel alacsony állásában.»

«Ha pedig nem a jobblét is az, a miért mindenki fáradoz, s nem a jólét azon czél, melynek elérésére egy józan országglásnak minden felett törekednie kell, mily lelki táplá-

lékokat lelt volna köztünk a nevezett mágnás? Mikép becsüljük elhúnyt hazánkfiait? Van-e a hazában csak egy nevezetes emlék, mely a századok viharáival megvívhatna s valami megdicsőült, de emlékezetünkben számkivetettnek hamvain méltán emelkednék s az élőket nemes pályát járni serkentené? — Pedig voltak nekünk nagy embereink, kik ha nem arany, rézoszlopokra ugyan érdemesekké tették magukat; de mindeddig kilenczszáz esztendő után is, semmi országos jelek, dicsőségre emlékeztető s gerjesztő jelek nem látszanak, ellenben mennyi a bitófa!»

«S hát mikép becsüljük a még köztünk levőket, ha hosszú czimzetők s több efféle nincs? Mindezeket átgondolván, tán így okoskodott volna: «azon ember, ki a legmegbecsültebb s legtöbb életjával bír, az a nemzet kedveltje; azon nemzet, melyben a lehetőségig legtöbb lakos becsültetik meg és sok életjával bír, az az Istenek kedveltje; bennem concentráltatik a haza java; de ha valaki más hivatalt vagy czímet nem ruház reám, nagyon megbecsülve nem vagyok, s minden vagyonommal az élet csak igen kevés javait birom, én a magyar nemzet kedveltje! S így míg csekélyen lehetnek megbecsülve, s mily igen kevés életjót bírhatnak még mindazok, kikre a hon kevesebb áldásai jutottak vagy kiktől a hon áldásai, úgyszólván, megtagadtattak! Magyarország tehát nem kedveltje az isteneknek s nem is leend soha, míg fiai rokon szeretet s egyesült erejű fáradozásik által nem emelik azt a szabad országok sorába.»

«Siker után legjobban ítélhetni a kútfő ép, egészséges elég s tartós létéről. Ha a sikerek hibásak, hiányosak, vagy szinte egészen elmaradnak, oly bizonyos, mint kétszer kettő négy, hogy a kútfőkben hiba van. Már ha szorosán sikerek után itélnénk Magyarországról, még ez órában is, — habár

mai állásunk a néhány év előttivel alig hasonlítható, — a kútfőket módtalan hibás, igen elégtelen s némelykor szinte kiszáradtaknak kénytelenítettünk tartani; mert sem a physikai, sem a morális jólét tartalmát nem talál-
nók oly szerfelett csekély mennyiségűnek egy civilisált vagy civilisátiói pretensióval tömjénezkedő nemzet közt is, mint éppen Magyarországon.»

«Igy látja a dolgot a minden előítéletől tiszta szem, ha értelmességi súlyok által világszerte ismeretes országokkal hasonlítja össze a Magyarhont. Már ha olyas vidékekkel hasonlítottatja össze, melyeken csupa s olyan önkény uralkodik, mely még a közvélemény által nincs némileg szabályozva, akkor természetesen valami fényben tűnik fel; de mily szegény fény ez! Én legalább jobban szeretném, borítaná hazámat örök sötétség, mint ily nyomorult fény.»

«Hazánk rútol el van darabolva pártfelek, hitvallás, külön nemzetek s municzipális alkotmányunk által. A pártfelek vagy öt részre, a hitvallás tán hatra, külön nemzetek vagy tízre, municzipális alkotmányunk ötvenkettőre s így összesen 73 külön részre szakítják honunkat, ide nem számítván a jászok, kunok stb. kerületeit, királyi városokat stb. S mi gyengeségeink okát nem látjuk át — sőt sokan közülünk nem is sejtik, mily gyengék vagyunk — pedig ezen elbonczolás teszi hazánkat egy beteg, egy haldokló testhez hasonlóvá, melyben a vér nem kereng. S ha valóban tisztán kívánunk látni, e szomorú heterogeneitás-
ban keressük a múlt idő viszontagságait, melyek annyiszor gyászba boríták anyaföldünket; e természetellenes állásban keressük a jelenkor szégyenét, mely mindeddig a nem ismert, meg nem nevezett kised nemzetek sorába törpeszt minket.» (V. 63.)

« *A római klerusról, görög s protestáns papokról* egyet sem szólok s mindenkinek önitéletére hagyom elhatározni ; sok részre szakított hazánkban szolgálnak-e boltozat öszszetartó ékkövekül vagy sem ? »

« *A főrendű birtokosok* közönségesen - s nem mondom nincs sok kivétel, mert az mindenütt van — keveset aggodnak a honról, vagy künn költik pénzüket s élik napjaikat, vagy ha idehaza tengenek is, semmi mód nem szolgálják hazájokat, se tisztviselés által, se mint egyes emberek, habár volna is ahhoz való tudományok, tehetségök ; vagy minden hazai dolgokban járatlanok s úgy töltik idejüket, mintha legkisebb javaiban sem részesülnének a magyar földnek s nekik nem is volna szabad néminemüleg avatkozni a kormányba, midőn a természet szent törvényeiből az foly, hogy a hazától bő mértékben nyert áldásokért viszony-idomzatban feloldhatatlan kötelességeik is vannak, állásokhoz pedig, melybe őket az isteni végzés úgy igtatá, mint a fejedelmet a királyi székbe, a legitimitás eldöntetetlen törvénye szerint, bizonyos jusok vannak kötve. Csak azon felséges just: vármegye- és országgyűlésein minden hivatal nélkül is szabadon szólhatni ; derekasan a fenékgig átvizsgált gondolatokat a közönségtől elfogadtatni tudomány és értelmességi súly által a kormányra befolyjni s több efféle hány használja s gyakorolja józanon lelkes s állhatatos pártatlansággal ? hány tudja becsülni azon számos sorsajándék közt csak e most említett elsőséget ? melyet más hazákban sokan szívverők nagy részeért készek volnának megvásárolni ; hol sokszor annyi esztendőig, sőt emberkorokig, hallgatni kell, a leghasznosabb ideákat elfojtani, a legéletrevalóbb tudományokat agyban, kebelben hervasztva rejtegetni, és szinte tudatlannak látszani — míg szólni szabad s akkor is jobbára csak úgy kell szólni,

nem mint a mondó érzi szivén s meggyőződik lelkében, hanem mint mások gondolkoznak s kívánják vagy parancsolják.»

«Legnagyobb palotáinkban a magyar nyelv idegen, ritkán fogadják szívesen s ha megjelen is néha különös alkalmaknál, s úgyszólván, kivétel gyanánt, csak úgy lövell a számos külföldi szózatot keresztül, mint villám a borult ég hasadékin. A szegény számkivetett csak előszobákban s istállóknál, cselédek közt tartózkodik inkább; s a ház ékesége az asszony, ki mindent elevenít s a legszárazabb dolgokra is bájt hint, nem érti, s ha érti is, hátat fordít neki.» (V. 64.)

«A *nemesség* rendszerint — s itt is van számtalan módosítás s kivétel — melynek a jó szerencsén kívül egyedül köszönhetjük fenmaradott polgári létünket, de egyszersmind azt is, hogy szinte minden keresztény nemzetek közt leghátrább vagyunk, — csaknem minden tehetségét ki-rekesztőleg hazai tudományokra fordítja. A külföldet nem ismervén eléggé, hazáját értékén túl becsüli, újabb találmányokról, melyeknek más hazák oly sok áldást köszönnek, tiszta képzelete nincs; s így számtalan javítás ellen vak hévvel kel ki. Sok a korlátatlanságot tartja szabadságnak s abban helyezi elsőségét, hogy zabolátatlanságaiért csak későn sújthatja őt a törvény, melyet ki is játszhat, a miért nem tagadhatni, néhány ugyan valóságos privilegiált rendbontó betyárkodik is köztünk! de annál keményebben bűnhődik az ártatlan nagyobb rész, mely néhány féketlen miatt valóban igen rossz szájban áll a külföld előtt, mely a magyar nemesembert hazájában csak önkény-vezérlettnak képzele. Sok habár nem hiszi is a féktelenséget szabadságnak, belsőjében nem fejtheti ki tökéletesen a társasági szabadság philosophiáját, s azt gondolja valóságosan sza-

badnak, ki nem adózik! — Igen sok pedig — s itt a kivétel tán ritkább — Börne Lajosra emlékeztet, ki német földieiről nem ocsárlásból, hanem inkább ébresztésül azt mondja: «Ich theile die Deutschen in zwei Classen: in Hofrätthe und in solche, die es werden möchten.» Legtöb-
beknél pedig hibázik az élettudomány az az ága, mely mulhatatlan szükséges más nemzetek megismeréséhez és szép társaságban éléshez.»

«S honszeretet, minden önzéstől kitisztúlt honszeretet, mágnásban, nemesben, ahhoz képest, hogy szinte kirekesztőleg rájuk halmosúlt a haza legszebb áldása, a szabadbirtok, koránt sincs elég; de annál több az egymás-
ellentiség.»

«Sokszor nagyobb alkalmaknál — s e tárgyról, érzem, tudnék néhány úgynevezett «vígjátékot» írni, ha tartalma nem volna inkább szomorú — nagyobb alkalmaknál mondom, foly nagy méltósággal a köztanácskozás. Az elől-
ülő igen mély gondolkozó hírére kap, mert egyet sem szól; ha pedig szól, deáknyelven konyhaszagot terjeszt, anyanyelvén ellenben nem ritkán bakot lö; vagy más gondolta s más-tette-fel érdekes beszédet olvas s természetével oly heterogén elembe látszik lenni, midőn honfitársaival a közjóért fáradoz, hogy szinte szánakozásra gerjeszt. *Tökéletesen* végzett munka után számtalan vivát kiáltás közt leforog az ebéd, és kávé s néhány szépszó-csere után, tisztán válik el a két felekezet; könnyebben kezd lehelni, s midőn a lassan mozgó nap külön eseteit emlékezetbe hozza vissza, az egyik rész elkeseredett gúnnyal neveti pipa közt, honi dolgok közötti járatlanságát és számos botlásit a mágnásnak s méltán; midőn a másik rész a házi asszonnyal, leányival a nemesember faragatlanságán, viaszolt padlaton olykori elcsuszamlásin jóízűn

kaczag; s mind a két rész örül a barátságosan töltött nap lehunyatának. S ily scéna az életben számtalan, s annak keserű tanúja: mily gyenge hazánk, hol, úgyszólván, azon egy státus — melynek jusai szinte egyenlők s mely a haza legtöbb áldását szívja s így legnagyobb tehetségű is — ily rokonelleni lábon él egymással. A honi dolgokban járatlan mágnás sokkal vétkeesebb, mint a szebb szokásokban járatlan nemesember; azonban egy részrehajlatlan bíró tán így szólna: Becsesebb a faragatlan gyémánt a simított kovánál, hanem a gyémánt is csak köszörülés által jut igazi értékre.»

«Azon kevesek pedig, kik valóban szeretik honjukat, vagy ha nem is szeretik annyira, becsületes meggyőződésökből készek tehetségökig érte áldozni, vagy összezavarják a régi rozsdás rögzött szokásokkal a nemzeti szellem valódi lelkét s nem abban helyezik a nemzetiség utóbbi kifejlését, a mit előítéletektől szabad ész javasol, hanem abban, a mit az idő lassanként életmódunkká szentelt föl, ámbár az is néhány év előtt épen oly kevéssé volt magyar, mint az sem minden magyar, a mi századunkban igen-igen illenék honunkra, vagy ha előítéleteik néhány légióin diadalmaskodtak is már, és ideáikat valamennyire rectificáltak, nem törekednek hazánk javára s emelkedésére concentrice egy pontból közakarattal, hanem excentrice hazánk külön s egymást alig ismerő részein és szinte magok egyes erejökben bízván.» (V. 65.)

«A *polgárság*, mely úgyszólván egyedüli képviselője az ország művészeti s mesterségi értelmességének, nagyobb részt nem magyar s nem is vágy azzá lenni; holott a magyar hon levegőjét szívja, kenyerét eszi, borát iszsza s nincs is egyéb hazája e tágas világ hátán a magyar földön kívül. Ellenben az is igaz, a felsőbb rendek nem is igen édesge-

tik magokhoz s nem nagy pártolásra méltatják azon státust, mely praktikai értelmessége, kereskedési tudománya s ügyessége által oly sok jót tehetne hazánknak. Úgy hogy a szó valódi szoros értelmében derék művészeti, mesterségi s kereskedői rend nincs hazánkban még s mindaddig nem is leend, míg a törvény személyét s vagyonát legerősebb védelme alá nem veendi s azt a közönség nagyobbra mint eddig, nem becsülendi!» (V. 68.)

«A *paraszt*ság sok nemzetbelire van tagolva s a sváb értelmes munkássága, a tót irthatatlan termékenysége, az oláh szokásaihoz makacs ragaszkodása, a rácز kereskedési ügyessége, mind szűkebb határok közé szorítják a törzsökös magyart, ki tán — ha független férfiúi öntartás az ízlésnek legvalódibb mérője — minden kivétel nélkül az országnak legszebb lakosa. Ezen, a több s összeleg vett részekhez arányítva, nem sokkal nagyobb szám, mely a magyarság utolsó gyámola, csekély számban nemz, mint az oroszán; míg tót, német s oláh úgy szaporodik, mint gomba az erdőn. A magyar független önérzésében kerüli a munkát s büszke vadsággal félreteresi a lelki előmenetel s csinosodás legszükségesebb eszközeit keleti komolyságában.»

«A *külön hitvallás* pedig a felekezeti elhasonlásokat még egyes ágaikon is felosztja. Annyi bizonynyal, de tán több keserű versengés van pápista és református, mint francia és angol közt. Sok derék magyar helység, melynek lakosai oly egyenesen és karcsún nőttek fel, mint egy fiatal fenyőliget, s képvonás-, állás- s mozgásban oly rokonegyenlők, még azok sem alkotnak aránylag kis körökben egy szívet, egy testet; s a kereszt — a türelem s felebaráti szeretet dicső jele — sokszor egy a menyországból kirekesztő rémmé alacsonyíttatik le; s a kakas, a lelki éberség példázója,

ellenséges bizalmatlanság czégérévé díztelenítettik. Alig van társaság, egyesület, intézet, mely a hitvallási irigykedés ördögétől ment, már kezdetekor ne rejtené keblében a halál okát. Csak romja látszik itt-ott sokszor oly tiszta szándékból fakadt honi intézetek alapjainak. Legyen kihagyva csak egy felekezet — legyen a tárgy nem születés s hitvallás, hanem tudomány s észbeli tehetség szerint szerkesztetve, s a siker, úgy itélem, már lehetetlen! A hon-szeretet csekély súlya, a szép, a nagy, s dicsőnek oly kevés kebelben forrón érzett hatalma nem olvaszthatják egy szép nemzeti öszhanggá mindazon nyomorult önség-, haszonlesés-, szűklélek-, féltékenység-, hiúság-sugta előítéletek díztelen kongásait, melyek az egybehangzás, egyesség, egyetértés, erő s erény minden varázsait ketté törik s a szinte valahai létének sejdítését is túlhangozzák.»

«A hazánkat látogató, tovább köztünk mulató külföldi nem tudja, nem gyanítja — ha tekinti nyelvünket — Magyarországbán lételet s csak három-négy mértföldnyi egyenes mentében is sok helyen, ha anyanyelvükön szeretne szólni a lakosokkal, három, négy nyelv értésére lenne kárhoytatva.»

«El van így természetesen s idők folyta által bonczolva a magyar nemzet huszonegy igen külön részre, melyek megint 52 külön darabra, azaz épen annyi vármegyére vannak mesterségesen elszakítva.»

«Képviselői országglás — ha egy nemzet már elérte az értelmesség magasabb lépcsőjét — municipális felosztás által tarthatja-e fen legnagyobb hihetőséggel függetlenségét? itt nem akarom fejtegetni, mert egészen félre vezetne; hanem hogy mai állásunkhoz alkalmazva, municipális alkotmányunknak köszönhetjük mi nemesek s az ország

egyéb privilegizált felekezetei mai álladalmunkat s valahai előmenetelünk lehetőségét, arról sok évi feszített gondolkozás után, oly tökéletesen meg vagyok győződve, hogy e meggyőződésemben élni s halni kész lennék. A külön megyék egymástól tisztán elvált ítélő s tanácskozású székei alkotják egyoldalú szabadságunk talpkövét. Azok, vagy inkább azoknak szónokai mentik meg a magyar hont az elolvadástól, bizonyos megsemmisüléstől — úgy mint az elvált több boglyában is nagyobb a bátorság, mert ha menykő is üt nehányba, megtartja Isten a többit.»

«Ellenben a függetlenségi palládiumnak, úgyis mint minden még legszebbnek is a világon, egy igen rút oldala van, mely a vérnek leglassúbb keringését okozván, mindenben halálos hátramaradást szül! Nem gondol Vas Abaujjal; Kecskemétnek legkisebb gondja is nagyobb, mintha lesülyedne Lőcse a föld közepéig; mit bánja Csallóköz Mosonyt, habár Dunába fulladna; Tolna vizeit Pestre torlasztja; Győr a Hanságnak vet gátat, s több efféle országos sérelmeinkben látható; — s így feloszlik, az úgyis nem igen nagy királyság 52 picziny királyságra s a világ nagy szinpadán csak igen lassan, s tán oly út felé halad, mint chinai gálya fergetegben, midőn a hogy beszélük, mindegyik hajós maga esze szerint cselekedvén, sziklák közé zavarják a hajót, s ha törik, egyenkint meritgetik, lapátolgatják a beömlő vizet, míg a savanyú nagy hab örökre egyesíti őket.»

«Legszomorúbb pedig, hogy épen az, a mi független állásunk valódi oka, s minket úgyszólván, gyuladástól ment meg, másrésről egészen elgyengít, marasmus által veszni enged s így szinte egy serleggel életet és halált nyújt.»

«A felvilágosodásban progressive előhaladó nemzetek sorából kinyomva, a réginél maradni lehetetlen, mert a külértelmesség súlya idővel még nyomdokát s emlékezetét is kitörli a valahai magyarnak; előrelépés, változtatás ellenben egy egészen eldarabolt országban, hol annyi az egymással viszálykodó felekezet, a kormány pedig egy, vesztély nélkül alig eszközölhető.»

«Palliativ javítások nem érnek semmit, mert a gyógyszer hevítő vagy altató erejének kigőzölögtével, még nagyobb bágyadtságba vagy fájdalmak közé esik a test; gyökeres javításoknak pedig, habár legcézirányosabbak s legsürgősebbek is — mint a közvélekedés tartja, de én nem hiszem — homlokkal állnak ellen legsarkalatosabb törvényink. A régi rozsdából s azon kettős dilemmából, melybe helyezte a sors, kilábalni tehát szinte lehetetlen; mert vagy czáfolhatatlanul igaz: «el van kárhozattva a magyar, hátramaradás vagy felbomlás által veszni», ha t. i. alkotmányával a perfectibilitás össze nem férhető; vagy a külön részek egyesítése lehetetlen, s így minden fáradozás hasztalan; avagy ha ez nem igaz, oly felette nagy az előitéletek nyomasztó terhe, oly könnyű a rectificált ismeretek súlya, hogy minden előre s világra törekedés hihetőleg sikertelen.» (V. 71.)

«Egyesek szavai, kik világosan látják a hon pirulás-okozó alacsony mibenlétét ahhoz képest a mi lehetne, elvesznek a sok felekezet egymást üldöző vad ordításai, vagy csak önhaszonleső, nyomorútt rimánkodásai közt. A közintelligentia súlya, azon egyedüleg valódi féke az önkénynek, más nemzetekéhez képest szerfelett csekély. A hatalmas résznek szinte minden valódi tudománya latin klasszikus, rabulistikai törvény, szórszálhasogatás s költői tárgyakra van szorítva. Életrevaló ismeretek oly ritkán van-

nak elszórva a képzelet határtalan mezőin, mint hajók a tágas oczeán habjain; — szorgalom, gazdasági, művészeti s kereskedési értelmesség alig van; úgy annyira, hogy ha gazdasági ismereteinken tán nem is, művészeti s kereskedési szellemünkön minden bizonynyal kifog még a török is. Hány tökéletes magyar mesterember van az egyesült hazában? hány magyar kereskedő? A török — bizony pedig nem szeretem például idézni — selyem, gyapjú, pamut, bőrben stb. oly ügyes kézműves, mint akár a francia, akár az angol; s kereskedési ügyessége tűrhető s mily nagy számban! mert nem gondolnám hibázom, ha csak az Európában élő tökéletes mesteremberek s kereskedők — pedig török — s nem mint sokan gondolják görög vagy örmény mesteremberek s kereskedők számát 300,000-re teszem. A kormány pedig, mely alatt e szorgalom kifejlett, egészen török. Ezt ne felejtsük.» (72.)

«A kisebb nemesség nőttön nő s előrelátható, tíz nemesember jut majd-majd egy sovány hold földre. Művészetet, kereskedést üzni éretlen büszkesége nem engedi, s méltósága ellen tartja, becsületesen, ügyesség s tudománnyal fáradozni vagyon után; hanem inkább dologtalan, henyél otthon s nemesemberhez illőbb foglalatosságnak tartja, nyúlfiakat anyjok hasában lődözni vagy semmit sem tenni.» (72.)

«Gazdasági mibenlétünk hiányos princípiumok következtében, melyek minden fényesebb előmenet ellen szegülnek, nem ép; nemzeti eredeti szokásaink pedig éppen nincsenek; s a mik vagyunk, a mit tudunk, csak utánzás következésében vagyunk s tudjuk; a mi éppen úgy van más nemzeteknél is, csak azon különbséggel, hogy mi utánzásainkban makacsul ragaszkodván a régihez, s úgyszólván csak kényszerítve alkalmazkodván a többséghez,

nem velejét s észleti — rationabilis — okát tekintettük az átvett javítások s új szokásoknak, hanem csak felszíniségeiket ruháztuk magunkra.» (73.)

«Lelki független ember, összevén minden rendbeli, kik valamely hathatós fordulást tehetnének létünkben, hány van? Hány mer jobbágyi, hív s alázatos, de egyszersmind férfiúi önérzéssel a királyi szék elébe lépni s a fejedelem atyai keblébe a hon kívánatit bátran kiönteni? Ki mer tiszta lelkiismereti bátorsággal viszont a honi előitéletek seregével szembeszállni s hazafiai épp ott támadni meg, hol mint a nyavalyának gyökerhelyén, a vágás legkínzóbb? S ha lennének is ily hazafiak, kiknek szándéka oly tiszta, mint kristály, vajjon van-e elég lelki tehetségük s élettudományok jó szándékaikat nemcsak egekbe fohászkodni, hanem azok gyümölcseit is az élők közé előteremteni? S ha tudományok van, van-e még hihető élet is előttök? Van-e bennök erő a felbőszült rágalom, megsértett hiúság s önszeretet marczangolásait férfiasan kiállni? S nincsenek-e hitelezők kezében s vagyoni tehetségük van-e nemes józan szándékaikat sikeresen előre is mozdítani?» (73.)

«Nagyon elszomorodám e lelki függetleneket keresvén, mivel csak néhányat leltem s azon kevés — úgy gondolám akkor — a sok honfelejtett külföldieskedőkön, az itthoni előitéletek tárnokain, az elpuhult született katonák e nagy seregén s a zsidó markában levő számtalan külön szintéken soha, — bár legtisztább szándékkal, cherub tanácsadóval, félszázad folytában, minden testi s lelki erővel, legjobb vagyonbeli rendben sem fog diadalmaszkodni.» (73.)

«A hazai rendek barátságos összetartás helyett, melynél fogva egyik túrné a másik hibáit s közös erővel vív-

nának előre, visszavonulva s egymásnak hátat fordítva, ellenséges indulattal viseltetnek egymás iránt.»

«A külföldiesen kimíveltebb neveti az itthon felnőttek általános ügyetlen vagy bárdolatlan magaviseletét. S van is, nem tagadhatni, honosink kiváltságolt rendei közt oly nagyszámú faragatlan, vagy inkább rosszul faragott társ, vagy jobban mondva *lény* — mert soha társnak ilyest jó nevelésű nem kívánna, — hogy szinte egy haza se dicsekedhetik ilyféle egymik roppantabb népeségével. Még a caricaturánál is rosszabbak, mert ez annak kitüntető jeleit teszi világba, kit képez, de honosink ezen *elálmosodott, elkappanult serege közt kitüntető külső alig van.*»

«Az idehaza jártasabb viszont legkisebb figyelemre sem méltatja azon elsőbbségeket, melyekkel megint a most említett áll felette. S igaz, legtöbbször ezen egész elsőbbség egy kis francziára, félig-meddigi angolra, s a külföldön nyert némi szebb szokási fogásokra terjed.»

«Már elfogulatlan ítélő előtt mi, vagy inkább ki nevetésesebb, kérdem? A hazai míveletlen-e, ki elhagyván eredeti durva de férfiúi tartását, se magyarban, se németben nem járván, még azt se tudja, mikor kell kabát, mikor frakk, mikor téli csizma, mikor czipő; ki oly mély s annyi bókokban hajtogatja magát csak egy látogatásnál is, mint más tán egész esztendő alatt; se lovagolni, se vívni, se tánczolni, se úszni, se legkisebb gymnastikához nem tud; egy-két nap utáni viszonzlátáskor émelygésig csókolgatja és nyalja egyik a másikat; ki, ha a tisztaságot tekintjük egy kissé szorosabban, tán az égnek legkevesebb vízzel élő teremtése; ki társaságban nem tud merre és mikép fordulni, s ekkép mindig túlságokban a szebb nem jelenlétében, túlszerénységből, tán túlhiúságból vagy hallgatva áll

az ajtó mellett, vagy korlátot nem ismervén, betyár zablát-
lanságban keresi eredetiségét?»

«Ez nevetséges-e vagy az, ha az Illustrissimus s Excel-
lentissimus viszont nem érti az anyanyelvet, vagy ha érti
is, gyermekeit, kivált leányait arra nem oktatja; a hazá-
ban soha sincs, ha jószágin nem, a jövedelmek elvitelére;
hazai dolgokhoz soha és semmi esetben nem járul, köz-
ügyekben legkisebb részt nem vesz, de egész hatáskörét,
nem Lucullusként, mert ehhez elég esze nincs, hanem
oláh bojárként egy-egy jobb szakács, egy-egy bujább öröm-
leány tartásában leli!»

«Vajjon melyik keserűbb gúny a hazafira, az emberre,
kérdem?»

«Elég van, tán sok is — s mily gyávaság ezt tagadni
akarni — a min hazánkban kaczagni, de olyas is, a min
keserű könyeket sírni kell. Van szánakozásra, sőt gyűlöletre
méltó, s a min nem lehet eléggé pirulni. De mind ebből
mit következtethetünk? Legkisebbet sem. Azért, mert egy
rész általában kaczagja a másikat, ez pedig általában
gyűlöli azt, még nem következik, hogy az egyik és másik
rész általában — mint azt a felekezeti indulat nézi —
kaczagásra, gyűlöletre méltó lenne. De ha az volna is, mi
következnék megint ebből? Nem több. Mert ki nem volt
éltének némi pillanatiban már kaczagásra, sőt gyűlöletre
méltó? Nyuljunk keblünkbe, s ugorjunk magasat, s har-
sány hálát kiáltsunk az egekbe, ha valóban csupán nevet-
ségesek valánk!»

«A szántóvető tartása jobb izlésű, mert a természet
szabályihoz közelebb áll. Ő férfiasan lépdel, egysze-
rűen szól, komoly magaviselete hiábavaló handabandát
nem ismer, istenhozója nem csókkal, hanem kézfogással
jár, stb.»

« *Mi szerencsétlen privilegiáltak elhagytuk eldődink durra, de büszke férfiasságát.* Nem is illenék ez már közénk jobban, mint sziklaormi vagy mocsárárki vár fogna mai juhászokodásunkhoz illeni. *De a jobb izlést, azon szebb divatokat, melyek szerint mind a lélek, mind a test tulajdoni lehetőségig fejtetnek ki, még nem fogtuk fel;* képviselőink része és nehánya már tar fővel, csak tavál tanult úszni, feleségeik része csak tavál magyarul stb. A másik tábla tagjainak részéről pedig még ezt sem mondhatni. S ekkép két lét közt vagyunk, mi nemzetek életére legveszedelmesb.»

« Ugyanis míveltebbeink szégyenlik a nemzet elaljasodott létét, melyben a Magyar se nem többé a természet azon vad, de erős fia, a milyen ezelőtt vala, se nem ura még a vad természetnek értelmi súlya által, hanem közepére süllyedvén azon magas és ezen még sokkal magasb nemzeti foknak, durva ugyan még most is, de többé nem erős, elbizott már, de még nem hatalmas. A helyett azonban, hogy a míveltebb, a többet látott jobb útra vezetné az itthoni hátramaradtat, és eszközlene többekkel összetartva fordulást, mit látunk? Járják-e a megyei gyűléseket főrendeink? A hivatal nélküliek alig. De annál többet izzadnak az országgyűléseken, úgy-e? Izzadnak, igaz, eleinte azon szálmattúz mellett egy kissé, melyet gyújtának, de aztán midőn ez meg szaporán elaludt, mindenről gondolkoznak inkább, mint a honi dolgokról, és egy fürdő, egy mulatságos külföldi út, de egy nyúl, egy róka érdekesb tárgy előttük, mint a haza!»

« Az alsóbb rendűek pedig legellenségesb indulattal viseltetnek a főbb rendűek ellen. Ezen szó ‚Mágnás‘ a nemesség közt gyűlölet tárgyává lőn, és elég a legigazságtalanabb indulatok ébresztésére.»

«De vajjon annyival rosszabb-e a főrend, mint az alsóbb? Mik azon nagy hibái, s viszont a nemességnek mik azon különös erényei, melyek ily gyűlöletet, ily sokszori megvetést némileg igazolhatnának is?»

«A nemesség irigyli a mágnásnak általánosan több vagyonát, s azt veti szemére: «Nem él hazájában, nem áldoz előmenetelére, elkülföldiesedik s megveti a honi szokásokat stb.» De az irigység helyes ok-e a becsmérésre, gyűlöletre, s vajjon a mágnás tán oka a nemesség elszegényülésének s nem-e inkább a magyar Constitutió hiányai, melyek szerint a magyar nemes végtelenül szaporodik és végtelenül osztja vagyonát, a mi mathesisi szoros igazsággal a végpusztulás napját előbb-utóbb ránk virrasztani kénytelen.* A mágnás vette tán el a nemesség birtokát? a mágnás fosztotta meg vagyonától? Vagy nem volt-e inkább azon constitutionalis (!) eldarabolás oka, hogy a kis portiójával többé nem bíró azt tehetősbnek eladni kénytelen vala?»

«A jószágok tisztázása a nagy szám előtt azon szívtelen tett, mely általán fogva a mágnásságot — holott felette számos nagybirtokú nemes is csak annyit vétett — a legfelettebb színbe állítja. De vajjon mi oka ismét azon purizáló kedvnek, mely minden nagy birtokosban, akár mágnás, akár nem, kivált ha jó gazda, oly nagy mértékben vétetik észre s honunkban határtalanul nagyobbban, mint Európa bármely vidékén. Vajjon mi ennek oka? Tán az a bolond szeszély, rendszerint két, három, sőt néha tízszer is annyit adni egy hiábavalóságért, mint a mennyit ér; vagy tán nem a hiányos Constitutió-e a gyökerök? A Constitutió, melynek tekervényei miatt egyetlenegy kis compossessor is sok jószágra nézve nem ritkán egy nap nagyobb alkalmatlanság, több baj, nagyobb szerencsétlenség okozója,

mint egy évtized minden szárazsági, jégesői, áradási, mennykövi, s netalán néhai haramiái is együttvéve a határban. És ilyes alkalmatlanságtól megmenekedni ne legyen szabad? Mily képtelenség! A hiányos Constitutió oka, hogy eddigelé minden compossessoratus, az egész országban tán egyet se véve ki, felette keserű birtok vala. És azért mind addig, míg ebben egy javított alkotmány mást nem rendel, minden birtokos helyesen cselekszik, ha tehetsége szerint mindenkit, még egy szentet is kipurizál határából. S vajjon — itt közbevetőleg legyen kérdeve — *rendszerint szentek-e efféle elaljasodott úri szolgák, vagy inkább szolgálurak; vagy nincsenek-e néha olyanok is közöttük, kikben és kik előtt semmi szent nincs?*»

«Nem él hazájában a mágnás», ezt neheztelik. De kérdem — s már valóban itt van az elfogulatlan, indulatoságtalan vizsgálat s tanácskozás ideje — nem a hazai hátramaradás és aljas lét-e legfőbb oka, hogy sokan, kik szert tehetnek rá, inkább odakünn laknak, mint idebenn? Az emberi-nem visszatarthatlan eseng több, jobb, olcsóbb, testi és lelki táplálék után. És honunk nyugoti szélén indulván csak egy kicsit ki, valljuk meg, nem találunk-e, kivált ha még tovább és tovább haladunk, minden lépten több, jobb és olcsóbb testi és lelki táplálékot, mint honunk sok részeiben, hol itt-ott egy négyszög mérföldön egy szál egyenes fa, de bizony mondom, még tán egyetlenegy tökéletesen kimívelt okos ember sincs. És ugyan a nemes ember, ha üli is szorgalmatosabban (!) a hazát, vajjon miért üli? Tán hazaszeretetből, tán azon forró kívánságból, törvényinket kifejtve, szokásinkat nemesítve, erkölcsinket javítva látni? Nevetség! Inkább tán azért, mert mozdulni rest, s nem szereti az odakünt, mivel ő ott semmi, idebenn pedig olcsó a hiúsági tömjén. S hát nemesek épen nem

rándulnak ki a szomszéd földre? de oda rendszerint tapasztalás végett mennek-e ki, kérdem, vagy tán csak mulatás, mulatás, és mindig csak mulatás végett?»

«Nem áldoz eleget a mágnás hona előmenetelére.» Ezt mondják; de ugyan igazsággal-e, és illik-e ily szó olyakhoz, kik még kevesebbet áldoznak? Én mágnás létemre nem áttallottam több munkáimban hátramaradásunk fő okait a főbb rendeknek tulajdonítani. Ez sok *nem-főrendűnek* jóízűn esett, de nem tudom, jutott-e csak egynek eszébe azon nagylelkű tett: «vizsgálni, nincs-e tán bennök a még hathatósb ok; s azért nem tehetek arról, ha a szerénység törvényit tán nagyon is megsértvén, itt én rántom némiékről a lepleget föl. Nézzük alapítványainkat rendre, nézzük a csak most telepített Tudományos Társaságot. A számok nem csálnak s nem vitatási tárgyak. Egyes nemesember, nemesi közönségek áldozatit valóban csekély mérlegben fogjuk találni. Pedig hány nemes birtokos van, csak tekintsük a magyar kanaán földjét, a Bánságot, Bácskát stb., kiknek egyike is többet nyom, — ha pénz a valódi súly, — mint sok 12 sőt 24 báró s gróf. De e nemesek rendszerint mindenben a mágnási nimbusban szeretnek állni, csak áldozatoknál a szerény (!) nemesiben. A miből azt látjuk, hogy sok nem a maga, hanem egyedül más vagyonával generosus, sok pedig csak addig itéli a tehetősbeiket minden lehető áldozatok vitelére, míg maga tehetetlen; tüstént másképp látja azonban az igazságot, ha ő maga emelkedett már vagyon közé. És azért higyjük el, azon minden alkalommal hallott olcsó fitogtatás: «Bezzeg adnék én, ha volna» csak oly kelepce, melylyel gyermekeken, otrombákon kívül mai időben senkit mást meg nem foghatni.»

«Elkülföldisedik a mágnás és megveti a honi szokáso-

kat» ezt állítják. És itt véremet érzem forni ereimben ; mert ki is akarna a sokaktól úgy nevezett ,honi szokások‘ zsírjai és szurkai közt örökleg fuladozni, melyeknek egy józan oka, egy csábító oldala sincs, de van viszont ezer ész elleni, nevetséges, gyomorrontó és bosszantó része ; s mely szokások nem magyarabbak, nem honiabbak, mint a pipa s azzal járó pök, és nem egyebek, mint utánzásink-, jobbadán ügyetlen, szerencsétlen utánzásinknak időhozta de ész el nem rendelte se fülű se farkú ocsmány ivadékaik.»

«És itt, Istenért türelemet, béketűrést, figyelmet kérek azoktól, kik velem rokonul éreznek, s kik, ha ügyesebben nem tudok eljárni kötelességem teljesítésében, megbocsátani is tudnak.»

«A belbecs ritkán csábít, ritkán varázsol. Ellenben mily tündér befolyása van a külsőnek ! Nem szoltunk még és már sympathia köt, nem ismerjük, de már szeretjük egymást ! Ki nem élte az élet ezen időszakát ? hol az első jó vagy rossz behatással érzelmink minden rugói bizodalomra, szeretetre, barátságra melegülének, vagy keblünk akaratunk ellen is összezsugorult s fagy borítá azt. Sőt nem látunk-e a *legöregebbekben* is, kik már közel állnak a sírhoz, ellenállhatlan vonzódás egyhez, meggyőzhetlen visszavonódást mástól ?»

«Ez a bájak hatalma. S míg ember hidegvérű számolás, vagy, a mi a többszöri eset, gondatlanságból nem áldoz ezen istenségeknek, mintha ők ily tiszteletre nem lennének érdemesek, mind addig sem magához, sem felekezetebeliekhez nem csak nem fog csábítani s tán sejdítlen azokhoz, kik többet áldoznak a bájaknak, s ha maga védelmezi is magát az isteni alakok ellen, s ezek őt saját legnagyobb kárára meg nem szállhatják, övéit s nemze-

tieit fogja lassankint látni magától s nemzetétől elpártolni.»

«Ez az olvadozó és elolvadt nemzetek történetének egy oldala; s ez a magyarság állapota, az egyik fő oka nemterjedtésének, fő oka olvadásának!»

«Asszonyinkban van legfőbb hiba» úgy hiszik a gyávák, de csak gyávák, kiket asszony nem kedvelhet. S vajjon mi is volna az, mi leánynyal, asszonynyal megkedveltethetné némely szokásinkat s divatinkat?»

«Távol földön nevelve, tiszta kebelrel, mely minden szépre fogékony, ítélet s elfogultság nélkül, így lépjen közénk a teljes hölgy! Mi nyerje meg őt nekünk? kérdem; őt, ki menedéket, paizst, védelmezőt, vezért, példát keres a tökéletesülésre, kinek léte épen ellenkezőleg mint a férfié, csak akkor kezdődik, mikor szabadsága múlik. Kérdem, nálunk mi nyerje meg őt nekünk, mi felejtse el szülőföldjét, s találta fel képzelődésinek azon hazáját, mely után minden szív, kivált az asszonyi, oly ellenállhatlan erővel eseng? Egyszerű férfiúi szokásink fogják bájolni, mint valaha Tell idejében *Gertrudot*, a változatlan havasok akkori lakosi? Nem hiszem, mert egyszerűt ugyan nem sokat, de annál több együgyűt, férfiasat pedig igen keveset, viszont asszonyost untiglan fog bennünk találni. Katonai hírünk nyerendi tán meg. Ez már valami; de ha hallja, hogy újabb időkben nem az insurrectió, hanem szántóvető tartá fenn a nemzet hírét, fordulhat-e — az élő Istent hívom bizonyságul — ilyenek hallatára másképp, mint megvetéssel vissza? Falusi éltünk csende s romlatlan nemzetiségünk polgári erénye gyújtja tán keblében azon biztos reményt: «a házi boldogság életét élhetni velünk?» Oh nem, mert izetlen időtöltésinkben, egy kopár hazában, civilisatió alatt lépcsőjén, hol pénzt és időt gon-

datlanul fecsérünk, ott nem talál sem a jó ízlés és tudományok szeretete, sem az élet s örömi szomj, sem a közjóért lángoló kebel szívszerinti táplálékot.»

«Erkölcünk romlottsági közt, melyek éltünk s szaporodásunk legbelsőbb gyökereit dúlják már, és egész nemzetiségeket időelőtti hervadás és undok semmirevalóság-czímerivel bélyegzenek már a bölcsőtől, ott romlatlan szűz kebel kezét az oltárnál tán kényszerítve, tán gyermeki álomban adhatja igen, de bizodalomra, szerelemre soha, soha nem gyúlhat, s vagy romlik a nagy sokasággal, vagy eseng és eseng egy szebb ideál felé, melyet hiába keres! midőn tán egy halovány, gyenge, súlyos nemesi új nemzedéknek ad lételt. Ó hazám, hazám, mennyire jutottál! Vagy közmunkásságunk, egymás iránti türodelmünk és szoros becsületérzésünk szerettedi meg vele Hunniát? Oh Isten! Előítéleti hiú rabok, irigykedők, minden nagyot és szépet sárral dobók, alattomos rágalommal agyarkodók, mindenki szemében a legkisebb szálkát, de magukéban a legvastagabb gerendát se látók, az asszonyi nem kedvencei valóban nem szoktak lenni.»

«Mi fogja tehát engesztelődésre bírni a romlatlan asszonyi kebelt? Bizonyára semmi egyéb, mint azon nemzeti közlélek és azon javulási s előmeneteli vágy és ösztön, melynek sok nemzet köszöni mostani létét és nagyságát. De hol, és mennyire állunk mi magyarok a tisztulás ezen jótévő időszakától még? Mi, kiknek, a következők után azt kell hinnem, legnagyobb része még most sem látja, mily közel valánk végpusztulásunkhoz, mily közel állunk ahhoz még most is. Mi kevés magyarok, kik még vagyunk, a helyett, hogy sem születésre, sem állásra, sem vallásra nem ügyelvén, kis számunkat és alig lábbadozó hazánkat tekintenők csak, irigy egymás elleni fondorkodásinkban

fecséreljük azon erőt, mely annyi dicsőt eszközölni volna képes. Mi, kik feltornyosult hibáink őszinte elismerése s kölcsönös megbocsátása helyett azokat még mindig tagadni, palástolni akarjuk, s nem hogy az igazmondót valódi barátunknak tartanók, de azt gyűlöljük, midőn hiúságunk a legtúlcsapongóbb hízelkedéseknek még ma is tárva áll.»

«Ha magyar nemzetségből szakadt, idehaza nevelt, itt élt asszonyt látok, ki magyar férjhez ment s legkisebb vonzódást a honhoz benne nem tapasztalok, magyar szót ajkáról zengni soha nem hallok, vagy ő azt nem is érti, beszélni azon pedig épen nem tud, oh akkor testem minden ereiben kínos szálkát érzek, s indulatim hevültében ennyi csúfság jeleit a legmagasb pellengérré állíthatnám! A felsőbb rendűeknél, kik nem mindig szítták a honi levegőt, engesztelődésre birhat némileg emberi gyarlóságaimnál fogva azon műveltség, tiszta ízlés, s egyszerű bájos tartás, mely honunkban annyinak tulajdona; de vajjon mi birjon engesztelődésre, mi békéltessen meg alsóbb rendjeink azon tarka seregével, melyben felette kevés kivétellel az asszonyiságnak egy lelki kecsse sem találtatik, s melynek anyja úgy szólván pusztán, magyarok közt nevelve, *iszonyú mondani*, a magyar nyelv nem tudását affectálja, midőn többnyire más idegen nyelvben nevetségig járatlan, s kiejtése pirulásig aljas! Mi engeszteljen meg ilyesekkel, kérdem? kik ízlésükben, maguktartásában a természet minden szabályait odahagyják már, a jó nevelési törvényeknek pedig még egyikét sem fogák fel?»

«Megengesztel, megbékéltet velük a hidegebb vérű fontolgatás, mely néma, de keserű búsulásra kényszerít, mert a hiba gyökérokát csak bennünk, férfiakban találtatja. Ugyanis annyira elfajzott-e már a magyar, hogy az asszo-

nyoktól várjon jobb ízlési, jobb divati reformációt? az asszony, a leány állja a férfiak helyét s legyen a magyarság védje, ő virraszson a nemzeti becsület felett, míg a férfiú nyugszik? ő nevelje s fejtse férfiúságunkat ki, ő juttassa eszünkbe hazánkat s ő vezessen a polgári lét zordon, de dicső köreibe? Még csak ez hibáznék az annyiban megsértett örök természet-törvények gyökerestől kiforgatására! Az asszony csendes házi körében csak koszorúit fonhatja az érdemnek, s bájainak varázsi által állhatatosságra, ellenállhatlan erőre edzheti a férfiúi erényt; de kiben az Istenség ezen szikrája nem létezik, azt asszonyi varázs sem emelheti a selejtesek sorából soha.»

«Az asszonynak hona a férje háza, s ha palotáinkban nem taníták az anyanyelvre, s nemesi lakjainkban nem gyakorlák szebb divatokban, vajjon az ő vétke, az ő bűne ez, vagy nem a szülőké-e? és a nőé-e, vagy tán a férjé, kérdem? Legyünk igazságosak, szeressük a valót, ne csaljuk meg minmagunkat, hanem ítéljük a dolgokról milétük és nem külségük szerint,»

«A férfiakban van a hiba. És azért ne a hajlékony szépemre lobbantsuk annyiszor megbántott hazafi érzelmink kitörését, de ítéljük megérdemlett szigorral azokat inkább, kik mindenütt s mindenkor lehangosabban pártolják a magyar szót, éltük sorsosival és otthoniaiakkal azonban azt beszéltetni felejtik; a mi több szó, mint tett. Azokra mondjunk átkot és kárhozatot, kik az önfeledés szégyenei közé sülyedve szeretik ugyan a Magyarhont, a mennyire nekik élelmet s kincset ad, de kifejlődése, becsülete körül nem hogy legkisebbet is aggódnának, sőt ők gúnyolják azt hátramaradásában leginkább. A természet egyszerűségét odahagyta és a szebb divatok természetességét fel nem fogta asszonyt pedig szánjuk csak, de igazságtalanul né

kárhoztassuk ; mert a férj képzí az asszonyt, s ez mindenben csak az uralta nemnek nyomán jár.»

«Nincs is ezért honunkban általában véve — és itt, mint mindenütt, hol magyarságról van szó, kiveszem dicső Erdélyt — tiszta magyar társaság sehol is ; mert ha tiszta, többé nem egészen magyar, és ha magyar, többé egészen nem tiszta!»

«A világ egy csinosultabb emberében sincs aránylag oly kevés világi műveltség, mint a magyar nemesben, melynek oldalainál fogva érintkezésbe jöhetne más nemzetiekkel. Hazája is sziget, ő is sziget, jó kikötő egyikben sincs. S csudálkozva láttam nem ritkán az itthon legtanultabb mily szomorú szerepet játszik sokszor odakünn, melynél feszesbet, furcsábbat senki sem. Más nemzetek az idő szükségéhez és élethez szabják nevelésüket, míg a szegény Magyar még mindig a konyhadiákban kotorkál — minek még szagát sem szereti többé a practicusabb Jelenkor és húsz évi tanulása után, habár mindig első eminens volt is, semmi valódi hasznost nem tud ; a mi egyébiránt csak akkor látszik legjobban, ha a törvényi tekervények és országlási szövevények hazájának határin túllép.»

«A magyar nemes oly irigylésreméltó helyzetben él a világon, hogy szerencsésebb sorsú szülöttet csillagunkon találni bajos. Ha leveleket és ujságokat házától eltílt s izmos kapusa van, ki várába nem ereszt senkit, élte fogytáig azon édes andalgásban ringathatja magát, hogy ő egy külön és boldogabb planéta lakosa, melyben minden csak öröm és víg időtöltés, gond, fáradság, munka pedig semmi. Ő az országnak semmiféle terhét nem viseli, nem adózik, se nem katonáskodik, se gyűlésre nem jár, ha nem akar, mert ezeket mind mások által viteti végbe ; szóval őt az Alkotó felséges jó kedvében olyanná teremté, ki a világ

legszebb örömeire s az élet legszebb érzéseire született. És gaudeant bene nati!»

«Kik pedig azt gondolják, hogy a magyar föld része nekik cum omni et pleno jure competál s ők jobb s neme-sebb csontból s vérből származtak, mint a haza többi lakosai, s így csak ünneplésre s minden öröm kiürítésére születetteknek vélik magokat a nélkül, hogy mindezekért legkisebb jót vinnének végbe — azok valóban megvetésre méltók s megrakva a nemzet utálatával, egyedül az által használhatnak honunknak, a mit megemésztenek — vagy szégyenökre künn a világban hordozzák állati kéjek közt s unalomban gyalázatos létöket.» (H. 229.)

«S ime, nyiltan azon vallást teszem, *hogy hazánk előmenetele s magasabb fölemelkedésének legfőbb gátjai mi tehetősebb birtokosok vagyunk.*» (H. 229.)

«A jobb lelkű ember, ha már ifjusági hevéből kihűlt, legszebb örömeit hazája előmenetelének eszközlésében találja s lelke soha sem lehet nyugodt, míg magamagának csak azt mondhatja: «Neked hazád mindent adott s te hazádnak soha semmit. De ily elaljasodás messze van még tőlünk. Számptalan *igazi nemes* s nem csak magyar nemes ember lakja még országunkat. Tudom én azt jobban, mint sok, ki azt hiszi, hogy már mindennek vége s a legszebb gerjedelmek s legállhatatosabb munkálódások is hasztalanok már ezentúl.»

«Azonban a ki szendereg vagy elaludt, az nem halt még meg. Nehány kevés, igaz, oly tompulásba van merülve, hogy e szomorú nyugvásból, a végső itéleti trombitán kívül, semmi egyéb nem képes őket fölserkenteni. Vegetáljanak egyébiránt vagy éljenek növény vagy állati módra mint eddig, tovább is, nem nagy gondom. Csak a világ ura őrizzen bennünket oly álmoktól, milyeket ők álmodnak

némelykor s annál józanabban ébredjünk fel mi, *egy nemesebb aera hív fiai!*» (H. 233.)

«Szív és ész egyenlően helyben hagyja kötelesség-alapjaimat s ilyenekkel önmagát végre nyilvánosan megismertetni: *nemességünk nemesítése.*»

«És számos palotáinkat nem lakják-e ilyen *Izék*, melyek szomorú, de legnagyobb szerencsájökre nem is gyanítják, mennyit vesztek azon kivetkeztetés által, melyet moraliter személyökön végbe vinni engedtek, vagy magok tettek; s mily kár, hogy dicső céljokat elhibázták s az emberiség gyalázatára legszebb ékességeiktől megfosztva, hitvány ágyasok s pénzes zsidók rabjai, midőn őket az alkotó hatalmas urakká teremté, kik mind csatapiaczon, mind országgyűlésin oly sugárzó fényben jelenhetnének meg!» (H. 239.)

«Lovagiság a szó valódi tiszta értelmében, bizony meg kell vallani, eddigelé nem igen tartozott a magyarnak különösen kitünő tulajdonához. Irigy fondorkodása, bosszúálló, cserbenhagyó hajlama, nem igen engedi nálunk ezen nem egészen új, de mégis újabb korú erénynek általános kifejlését. — Míg a középkor civilisáltabb viszonyai közt mind tisztábbá és divatszerűbbé tévé annak, a becsülettel oly annyira szoros kapcsolatban levő eszméjét: addig a magyar, ázsiai s tán még egy kissé pogány lényegénél fogva — minthogy a lovagiasság eszméje egyenesen európai és keresztény termény, s minékünk csak szavunk sem volt e kitételre, de csak most legközelebből gyártók azt — addig a magyar mindig összekeverte annak integrans kellékeit, és soha egészen azt felfogni nem volt képes, mikép párosulhat vitézség szelídséggel, a szó legszentebb megtartása hadi csellel, engedelmisség győzelmi tehetséggel, a szép nemnek bálványozása szeplőtlen vise-

lettel s így tovább, férfiúi méltóságának és tekintélyének esorbítása nélkül ugyanazon egy személyben össze: holott az igazi lovagiság, melynek nagylelkűség a főalapja, nemcsak magában egyesíti mindezen ellentétben látszó tulajdonokat, de egyenesen ezek elválhatatlansága feltételezi létét.»

«A párbaj, ezen malum necessarium, vagy helyesebben mondva, ezen nem megvetendő társasági javítmány, hasonlólag sokkal előbb vált divatszerrűvé Európa civilisált népei között, mint nálunk, hol még csak kevéssel ezelőtt magam is ismerék nem egy vitéz embert és született (!) katonát (?), ki nem látszott különös vonzalommal viseltetni a párbaj iránt, s hol, ha az igazat meg akarjuk vallani, még most is mutatkoznak itt-ott olyféle symptomák, mikből azon antilovagias számítás vigyorog ki, melyhez képest vajmi kényelmesebben s kevesebb veszélylyel rendezkedik egygyel, több mint egy.» (P. T. 79.)

Ezután áttér a nemzet szegénységére s e szegénység okaira és következményeire. «Nevetséges, vagy inkább szomorú dolognak kell-e tartani, ha valaki nagyszámú gulyája s tölt gabnavermei mellett is koplal, vagy szinte éhen hal?... ha egy nagybirtokos, kinek kiterjedt termékeny szántóföldjei, rétei, erdei, szőlei vannak, ki nem adózik s az országnak szinte semmi terhét nem viszi, s kinek sok ingyen dolgozik, annyira elszegényedik, hogy végre adósságai miatt semminél kevesebbje nem marad? Hazánkban nem áll különben. Magyarországon a termékeny föld kiterjedése s mennyisége oly bő, hogy annak csak haszon nélkül fekvő része is gazdaggá tenne más nemzetet.» (H. 21.)

«Vizsgáljuk jó renddel s józan methodussal: sok birtokosaink gulyáik s búzavermeik mellett is mért szegé-

nyek? . . . Fejtsük ki hideg vérrel s részrehajlás nélkül, mért nem viszik vagy vihetik iparkodó gazdáink gazdaságait oly magas pontra, mint azt az éghajlat és föld engedné, s hogy hazánkban kereskedés mért nincs? Úgy látszik, valamely hibának kell lenni, mely a jót gátolja. Ezt iparkodjunk fölkeresni.»

«Mindennek nincs főbb oka, mint pénzbeli összeköttetéseink hibás elrendeltetése s az abból következő tökéletes hiánya minden hitelnek. Százezer holdnyi föld birtokosa csak egy forintról sem tud biztos hitelt adni s pénzben szűkölködik; a tőkepénzes ellenben helyet alig találhat, honnan várhatna biztos kamatot, vagy idővel tetszése szerint a tőke rendes visszafizetését is. És épen úgy látom a hitel hiját minden erkölcsi romlottság s lelki elaljasodás egyik főokának is . . . E dohos, penészen épült régi pénzbeli systemánk nem hozta-e sok hazafi társunkat adósság dolgában többször immár oly keserves dilemmába, hogy szinte ostoba cselekvő s gazember közt alig lehetne harmadik rollát választania.» (H. 26.)

«Ha jó alkalom fordulna elő jószágot szerezni, vagy az ősieket nagy s bizonyos nyereségre instruálni lehetne, vajjon tehetjük s eszközölhetjük-e, kapunk-e arra oly könnyen s bátorsággal, mint azt birtokunk s vagyonunk szerint találni kellene, elégséges pénzt? S nem attól kell-e mindig tartanunk, hogy a legkisebb gyanú, nehogy többet költsünk, mint van, hitelezőinket annyira felijeszse, hogy azok tőkepénzeiket ismét felmondják s minket a legnagyobb zavarba hoznak? És ez földesuraink állapotának képe s ebből látszik, hogy inkább mende-monda teszi hitelünk létét vagy nemlétét, mint fekvő jószág, ház, marha, gabona, bor stb. Azonban ne aggódjunk ezen, tűrjük, sőt örüljünk rajta, mert ez is a mi prærogatíváink egyik szép

következése, melynek a zsidó annyira örül s nevet, midőn mi felemelkedett büszke érzéssel függetlenségünkről álmodozunk, de magunkat egyszersmind általa megköttetni engedjük, hogy azt valóban inkább az ő prærogatívájának mondhatnók.»

«Honunk fölemelkedésének mélyebb köve tehát a hitel a nevelésnél úgy-e? S azért mely hiábavaló beszéd, melyet sokszor kénytelenítettünk hallani: maradjunk szabadok, habár szegények leszünk is; mert akárki mit ábrándoz, csak a vagyonos nemzet szabad s egyes személyekről Franklin azt mondja, könnyebben összerogy az üres, mint a teli zsák; az, ki jobban bírja magát, rendesen függetlenebb, mint az, a ki néha más segedelmére szorul; többet tudhat, mert élelmére nincs annyi gond, több ideje marad öntapasztalására, gyermekeit jobban neveltetheti stb., s ha lépve megyünk előre, úgy látszik, hogy a mező virágzása, kereskedés sikere s a lakosok fényes bőre a szabadsággal mindig karöltve jár, a szegénységből ellenben elaljasodás, abból pedig végre szolgaság leend vagy pásztori s rabló életmód, mely farkashoz illő inkább, mint emberhez, ki szebb s hatalmasabb lelkek rokona.» (H. 57.)

«Hogy pedig általában még úgy se bírjuk magunkat, mint a hogy hitelünk nem léte mellett is birhatnók, ennek még egyéb okai is vannak. Mindenekelőtt ritkán tudjuk tisztán, mi a vagyonunk s így közönségesen abban csalatkozunk, hogy jobban véljük birni magunkat s ahhoz képest élünk is. — Nincs továbbá jószágaink javításában rendszerünk. Azon módokat s intézeteket sem ismerjük s kivált nem értjük, melyek által civilisált országokban, ám-bár kis tehetséggel, mégis igen sokan szinte minden élet javaiban részesülnek, melyek nálunk kirekesztőleg csak a vagyonosak sajátosságai.»

«Ezek szerint mind testi, mind lelki hátramaradásunk egyik főoka a hitel híja... A magyar nem bírja magát oly jól, mint körülményei engednék.» (H. 61.)

«De hát még a földesurak mily állapotban vannak, s azoknak természet ellen való szegénységökről mit szóljak? Ha egynek pénzre van szüksége, minden jószágai mellett is ugyan kaphat-e törvényes kamatra elegendőt könnyen és tüstént? Hány van köztünk, ki nem kénytelen természet, gyapját stb. bizonyos időszakonkint, sőt némelykor még idő előtt s árán alul is eladni? S hánynak, ki már a præcipitium fenekén nyugszik, legömbörödése első kezdete s oka nem egyéb volt, mint egy pár ezerre való szüksége, melyért akkori birtoka ezernyi hitelt adhatott volna, de melyet rendes és világos hitel híja miatt csak felette nagy uzsorával kaphatott? Hány birtokost ismerek magam, ki mindig pénzben szűkölködik s kinek kincse maga előtt mindig el van zárva?» (H. 44.)

«Szép, termékeny mező, csinos ház, falusi élet kellemei. vadászat, paripa s több efféle, mit érnek, egy kis külföldi tudósítás, az emberiség egyben-másban előmenetelének rajza, jó könyvek használása nélkül; s ki ura már az elsőbeknek, de az utóbbiakkal nem él, jól bírja-e magát? Vagy azon férj, kinek felesége szép és hű, gyermekei vidorak s erősek, — de a ki a közjóra nézve süket és vak s hazája előmenetele lelkét éppen úgy nem deríti, mint annak hátramaradásán nem pirul? Egyik s másik is mennyi számtalan kellemes érzésben nem részes! Vagy tán az bírja jól magát, ki városban s külföldön keresi az élet minden kellemeit, s kinek hazafiai s számos jobbágysai csak unalmas vagy ijesztő álmok képében jelennek meg; vagy az, ki mindig otthon nem is sejdíti, mely megillető s szívrehatóképen tudta a gyenge ember a természet némely

titkait már fölfedezni, az örök sötétséget némelyekben szürkületre birni s mennyire közelíthetett elme ereje s lelke tisztasága által a legfőbb tökéletességhez!» (H. 62.)

«Most sok, a hitel hija s mindenekelőtt állapotunk nem ismerése miatt, magát oly szomorú állapotba helyeztette, hogy nemcsak illő fentartására nem marad neki elegendő, de még legszentebb kötelességeinek sem tehet eleget s a neki őszintén kölcsönzött pénznek se tőkét, se kamatját nem fizetheti, mely talán egy becsületes háznépnek mindene! — A nemzetiség soha szembetűnően s szívrehatóan nem szólt hozzá, hogy ily hátramaradásból hazafiaival kilábolni törekedjék — s így most apathiája s elkorcsosodása miatt oly helyen áll, melyről azt látja tisztán, ha felébred pillantatig émelygő szédelgéseiből, hogy számos ártatlanra nézve ő egy rablónál nem jobb, vagy egy gyujtogatónál nem különb! Mert arra nézve, ki teszem ezer forintjának se tőkét, se kamatját nem kapja, a következő éppén olyan, mintha azt valaki tőle ellopta volna, azon különbséggel mindazonáltal, hogy az egyik rablót, ki előtt ládánkat zárva tarthatjuk, a törvények üldözik, a másikat pedig, kinek bizodalommal nyitva áll kincstárunk, majdnem pártolják.» (H. 65.)

«S mily keserűen élték ily idő- s vagyon-pazarlók napjaikat, mennyire törekedtek, hogy idejöket, mint mondani szokás, megöljék — az időt, melyet egy isten se idézhet többé vissza! Tudjuk meg csak, szeretik-e hazájokat? De csak jószágaikat sem ismerik. — Barátaik-e hazafiaiknak? De még anyanyelvöket sem tudják. — Valamely speculativa, szép vagy empyrica tudományokban foglalatoskodók s jártasak-e? Éppén nem. — Jó gazdák tehát, újat próbálók? Oh nem, sőt sequestrumról szólnak. — Örömben, vigszágban töltik tán napjaikat s távol kerüli őket a gond?»

Korántsem, sőt unalom nyavalyájában sinlődnek. — S hát ugyan mik, tán rossz emberek, kik úgy élnek, mintha Isten sem volna s az élet után mindennek vége? Éppen nem, inkább szelídség s jámborság példái, — Ah, tehát semmik, növényországba való beestelen plánták s még annyi hasznót sem hajtanak, mint egy fa, mert az legalább árnyékot ad s tűzre jó, — s annál veszedelmesebbek, mennél méltóbbak mentségre s mennél megbocsáthatóbbaknak látszanak gyengeségeik. Úgynevezett *«jó emberek»*, senki sem irtózik tőlök, mint azokat se kerüli senki, kiket sárga színök még nem árul el, de belsőképen már keblökben a mirigy. Volna bár inkább vétkök oly rút, hogy a még el nem romlott ifjú tőlök undorodna! mert könnyebben kikerülné a már külsejével is émelygést okozó hibát, mint azt, mely bizonyos eltűnhető gyengeség lepleivel fedezgeti szégyeneit.» (H. 66.)

«Szóval, azt mondani, hogy extra H. stb. hiábavaló s kaczagást vagy szánakozást okozó beszéd.» (H. 70.)

«Így egy cseppet se nehéz jobb utakat, műveltebb mezőket, kiesebb vidékeket, serényebb kereskedést, helyesebb communicatiókat, vígabb falukat, tisztább városokat, jobb vendégfogadókat, nagyobb culturát, kiterjedtebb s több oldalú tudományt, értelmesebben berendezett curiát vagy kastélyt, nemesebb patriotismust, több közlelket, polgári erényt — s kevesebb sárt, port, nádat, korlátlan partúvizeket, hasztalan erdőket, értéktelen lapályokat, bozótot, kevesebb egoismust s egy részről a legalaptalább hiúságot, más részről a határnélküli hajlékonyságot, alattvalók iránt dolyföt, előljáró előtt porban csúszást, kevesebb előítéletet, balvéleményt, tudatlanságot, féktelen betyárságot magunknak képzelni, mint a milyen s mennyi valósággal találta honunkban.» (H. 241.)

«Kamatot fizetni, kötelezésnek eleget tenni, oly szent tartozás, mint nem lopni, nem rabolni.» (H. 89.)

«Az egyetértés híja csalhatatlan oka többek közt annak is, hogy hazánk jó részét víz bírja, posvány fedi, s hogy sokszor valami rossz, kotyogó malom hátráltatja egy egész vidék virágzását. Ha igazán s öncsalás nélkül akarjuk számba venni, mily kevés mai napi haszon tartja paraly-sálva némely vidékek jövődjé bizonyos nagy hasznát s óriási előmenetelét — csak indignatióval szemlélhetjük a Körös berkeit, Tisza, Dráva, Bodrog kiöntését, Hanságot stb., melyeken ezernyi familiák élhetnének boldogul, melyek tán most nyomorúsággal küzködnek, vagy egészen új nemzetségek támadnának, melyek által az ország ereje s dísze hathatósan öregbednék. Mily szép tartományokat nyerhetnénk egy csepp vérontás nélkül a hazának s mennyire szelídülne s nyájasodnék még anyaföldünk levegője is, ha nád és zsombék helyett, melyben most róka s farkas csatangol, kies mezők s mosolygó lakhelyek támadnának! Ez az oka, hogy a föld gyomrában levő legnagyobb kincs, a vas és kőszén, csak kis mennyiségben jut napvilágra; — oka, hogy sokszor hazánkfiainak egy része éhezik, midőn másik része feleslegben tombol s a haza oly testhez hasonló, melyben a vér nem kereng; — oka, hogy sokszor némely helyeken természetményeinkben fuladunk, melyek kis becsűek ide haza, de kincscsé válnának Amphitrite kék kristályán.» (H. 87.)

Az általános pénztelenség s szegénység, mely lehetlenné teszi a beruházásokat, az okszerű gazdálkodást, a birtokok nagyobb jövedelmezőségét, a vagyonosodást, mely olcsó tőkével lehetséges volna s azért a hitel fejlesztése a közvagyonosodást, a gazdagságot, ezzel az élet kényelmeinek, a nagyobb műveltségnek, függetlenségnek, áldo-

zatra készségnek, a közérdek megvalósításának, a nemzetiség fejlődésének eszközeit adja meg. Azért a hitel, a gazdasági fejlődés, mely nélkül nincs hatalmas nemzet, a legnagyobb nemzeti érdek.

«Ha ezeket látja a részrehajlatlan gondolkozó s kénytelen tanúja lenni a sokaság makacs ragaszkodásának oly systemához, mely nemcsak azáltal tartja lebilincselve a közszorgalmat, hogy annyi pénz vesztegel forgáson kívül, hanem legfőképp a honiak, sőt néha a legközelebbi szomszédok egymás elleni bizalmatlanságok által, mely szerint a pénzes kamatban szűkölködik, a földbirtokos pedig pénz nélkül sínlődik; s így a pénz is hever, a gazdaság is hever, az ember is hever, a közjó is hever és minden hever, — s így élet helyett halál fekszik az anyaföld színen, — ha mindezeket kénytelen tanúbizonyítani a gondolkozó, akkor valóban keserű érzése szánakozásra gerjed, s a nagy példa szerint minden további okoskodással felhagyván, az egekbe kiáltani hajlandó: «Uram bocsáss meg nekik, mert valóban nem tudják mit cselekesznek.» (St. 50.)

«Minden, a mi a pénz keringését hátráltatja, mind az egyesekre, mind a közönségre nézve felette káros; hát még az, a mi a pénzt a circulatióból kirekeszti?.. S vajjon mi hátráltathatja s rekesztheti azt ki hathatósabban, mint a bizalmatlanság, a veszély, t. i. a hitel híja?... A hitelt gátolni nem egyéb, mint egy test ereit megakasztani; s ezen utolsó vajjon a test mily részének lehet hasznos? Egynek sem! Sínlődés elmulthatatlan következése s végkép gutaütés.»

«És ha nem akarunk a hazai anteactákban elsülyedni, Verböcziben s az Anonymus Notariusban elfuladni, hanem factumokat, csak élő factumokat tekinteni: nem fogjuk tagadhatni, hogy nincs Európában egy ország is, hol oly nyomorúlt lábon állna a pénz dolga, t. i. hol annyi nagy

és kis földbirtokos nyakig volna adósságban, mint nálunk. Ennek vajjon mi lehet oka? Vagy a múlt idők viszontagságai, vagy nagy- és kisbirtokosaink pénz körüli gyáva-sága, vagy politikai összeköttetésünk, vagy pénzbeli sys-temánk.»

Az idők viszontagságairól azt mondja, hogy közösen érték a magyart a többi nemzettel. A földbirtokosok gyámoltalansága pénzbeli ügyekben szintén nem oka a sze-génységnek. Vannak jó gazdák, takarékos földbirtokosok «s azt lehet állítani, hogy sehol sem élnek a földbirtoko-sok, keveset kivéve, aránylag roppant jószágaikhoz képest oly kevés valódi luxussal, mint nálunk, minthogy felette kevés külföldivel élnek, a hazában szinte semmi drága sem készül és sokak előtt az életnek szinte legtöbb kel-lemei még név után is alig ismert dolgok». (St. 52.) Az Ausztriával való összeköttetés sújtja tehát a birtokost? Ez sem s mindig másban keressük a hibát, mely nagyobb-részt csak magunkban fekszik. «A vám, a harminczad azon örök topos és asyllum, mely a restségnek, tudatlan-ságnak s ezen nemes házaspár szép ivadékának, t. i. a rosszakaratnak, minden alkalomnál kibuvó ajtóul szolgál. Nagy veszteség, nagy akadály igaz, de másrésről sem-mit sem adózni, az megint mily nyereség. «Indirecte töb-bet adózunk a vám által, mintha directe adóznánk», így szól sok; de ha az proponáltatnék: «Tehát nyitva legyen a vám, de adózzunk egyenesen», ugyan az tetszenék-e? Pedig valami módon csak kell az országlás terhének vise-lésében részt venni.» (St. 51.)

«Systemánkban van leginkább a hiba, im ez a dolog philosophiája; s annak hibája abban concentrálta-tik, hogy hiteli törvényeink nem egyenlők, az ország minden lakosaira, azaz nemes és nemtelenre, s hogy

többnyire a rossz gazdát legyezik és a jót sújtják.» (St. 53.)

«Mit akarnak azok elérni, kik szünet nélkül a vámmal állnak elő? «Ők azon nyereséget is zsebeikbe akarják tenni, mely a vám által rovatik le.» Csak ebben concentráltathatik minden kívánatok, minden aggodalmok. Ők nyerni akarnak tehát. De Magyarországon alig van hely, hol diametraliter, úgy mint ma áll a nap, minden akadály s nehézség mellett száz után tizet ne lehetne nyerni józan investitió által. Ez bizonyos; sőt némely lapályokon, árokvonás, kiszáritás által a nyereség 100 percent; s még némely helyen, hol víz alatt fekvő föld hasznosítása holdanként csak 10, 12 forintra jönne, több 1000 percentnél. Ha tehát nyereség a fő cél, állítsunk hitelt. Négygyel kapunk elég pénzt s elocáljuk megint 10, 100, 1000-ért s az eltörlött vám, de még a kiviteli megjutalmaztatás utáni nyereség sem lesz hasonlítható bizonyos nyereségünkhöz. Elég tág a mező befelé, mért mindig kifelé? Megmondom, miért? Mert az első mód fáradsággal van összekapcsolva s azon csak az eszes boldogulhat; a második pedig sült galamb s azon a tudatlan is fénydegélhet.» (St. 53.)

«Ne kalapáljunk csak mindig ott s mindnyájan, mindenkor, de keressünk más arany-ereket; csudálkozva fogjuk látni, hogy még gazdagabbak is vannak hazánkban s melyek annyi kincstől pezsgők, hogy azokat se mi, se közelebbi utódaink sem fogják kimeríteni. Mert a hol szinte 1000 □ mértföld kerti föld van víz alatt, szinte semmi belcommunicatióink nincsenek, hol egy dicső folyam, mely a fekete tengerbe szakad, még úgy szólván nem hajós, hol egy határ sincs még félig is kifejtve, hol a lakosok ifjak, a természet szűz, ott a kincs kimeríthetetlen. Csakhogy ne mindig *napnyugot*, de végre *napkelet* legyen eszünkben.» (St. 54.)

«Úgy sem lehet mostani természetményeinket jól eladni s így nagyobb cultura után végkép zsírunkba fulladnánk» — így okoskodnak sokan, s rabulisztikai fogásaik által magokat s másokat mystifikálván, a vámot állítják azon oknak, mely minden lehető szorgalmat elgázol.»

«Messze vagyok a mostani vámkörűli systema helybehagyásától, sőt annak létét, mind gazdasági, mind politikai tekintetben, a lehető legkárosabb észszüleménynek tartom; mert minden, a mi Magyarországot gyengíti vagy idegenek sorába állítja, az az ausztriai házat is kénytelen gyengíteni s tőle a népeket elidegeníteni . . . de másrésről azt sem akarom felejtetni, hogy . . . azon vámot, mely bennünket az ausztriai monarchiából kizár, nem lehet máról holnapra eltörölni, hanem azt csak a fejedelem s jobbágy közti atyai s fiúi minden oldalú értekezés és határozás, mely a nagy és complicált erőmű kerekeibe sehol sem ütközik, döntheti el kirekesztőleg. Nem mondom tehát, azért hogy annak ingatlan lábratételét, leszállítását, sőt tökéletes eltörlését minden módon ne sürgessük . . . de egyszersmind arra szólítom fel hazámnak azon lakosait, kiknek ereikben nem hidegült még meg tökéletesen a mindent elevenítő honszeretet tüze: «ismerjék meg anyaföldjük dicsőségeért a nemzeti gazdagság valódi kútfejeit!» Ennek legfőbbike, legbiztosabbja, leggazdagabbja a *belső fogyasztás.*»

«S ezt vajjon mért nem tudja, mért nem hiszi a legnagyobb rész? Mert megint egy más köz-topus, mely mindenütt kong, nem engedi annak közelebbi vizsgálatát, s mely ilyformán hangzik: «Britannia igen felette gazdag; de mi gazdagságának oka? Népesedése, fekvés utáni kereskedése, India, a Coloniák.» Ezután minden provocatió Angliára, mint régibb példára, levegőbe oszlik, hasztalan, sikertelen. A fallácia pedig abban áll, hogy ez mind nem úgy van,

hanem Britanniának legfőbb szorgalmi rúgója semmi egyéb, mint *a közszabadságból okvetetlen eredő nagy belső consumtió*. De ezen falláciát csak kevés veszi észre, mert a közrestség nem engedi, hogy a nagyobb rész ily tárgyak körül felvilágosítaná magát; a nemtelen emberben mélyen fekvő hiúság pedig gátolja, hogy az igazságtalanok sokadalma ott keresse a számtalan hibák gyökerét, a hol azok valódi fészke van, t. i. saját szánakozásra méltó tudatlanságában s a legvilágosabb okoknak sem engedő gögijében. (St. 56.)

«Itt tátong az a mélység, melynek fenekéből gőzölg ki a majd-majd elsülyedendő nemzeti létnek rothadt szaga s mely mindaddig nemzeti koporsó gyanánt tárva fog állni előttünk, míg azt az önismeret s javulásnak csak jobb emberek által gyakorolt szelleme, az undok önség s törpe alacsonyság feletti diadalma, a nemzeti dicsőülés és nagyságnak túrhetetlen szomja s minden magyarnak rokonszeretete s egyetértése örökre be nem töltik; s míg az egykori, vagyis inkább még mostani feneketlen örvény helyén nem áll fenn egy nemzeti oszlop, mely minden oldalú ismeretből, világtapasztalásból, előítélet nélküli józan okoskodásból, nemesült nemzeti szokásokból, szóval, mely a valódi hazafiság s igazi bölcsesség köveiből nem lesz összerakva s erény s honszeretet által elbomolhatatlan egybeforrasztva!» (St. 57.)

«Nem akarom tovább úzni keserű gúnyomat, melylyel csak azt szándékozom mondani, hogy publicumunk általában véve tudatlan s annak következtében szinte egy verebet sem tudnak löni, három, négy az iránt tartott ülés nélkül.» (St. 61.)

«Vajjon mért oly nagy a consumtió Britanniában? Tán mert a népesség oly nagy? Nem azért; mert teszem Irlan-

dia, hol a népesség aránylag még sokkal nagyobb, korántsem fogyaszt annyit s tíz millió északamerikai ember sokkal többet fogyaszt, mint húsz millió muszka. Mi a consumtio oka tehát? A lakosok vagyonos léte! minthogy tagadhatatlan, hogy a vagyonos mind a házra, mind ruhára, mind eleségre s általában mindenre többet költ, mint a vagyontalan. Jő most annak keresése, vajjon mi teszi a lakosokat vagyonosokká? Tán a geográfiai helyzet? Nem az a fő ok, mert teszem Spanyol- s Törökország fekvése szintoly kedvező s aránylag még sem oly gazdag, mint Németország, melynek fekvése azokéhoz képest felette mostoha. Mi tehát a közvagyonosság oka? A biztosság, saját birtok, szabadság, törvény előtti egyenlőség stb., ezek s csupán ezek ébresztik fel a közszorgalmat, mely a nevelés, a sajtószabadság stb. által józan útmutatást nyer.» (St. 64.)

«Ha bizonyos és olcsó a pénz, a mit csak a hitel tehet, könnyű akkor segíteni bukott vagy bukandó nemzetségeinken, hamvaikból fölkelnek lazariánusaink, életre kapnak a plánta életű kölcsönzők, ismét férjhez mehetnek az özvegyek, s örömben részesülnek az attól annyi idő óta elszokott árvák; vadonságok, posványok pedig vízcsatornákkal vígan átszelt kertekké, Dunánk egy rendes folyamává, Budapest egy kikötőhelylyé válnak s Magyarország nemcsak de jure, hanem de facto is, regnum per se et pro se existens et independens lesz — a törvény értelmében — —»

«A hitel által tehát mindenki nyer s így az Egész! Azonban ez megint egy nagy fallacia... mert mi lesz a sok pseudo nagy úrból, mi a más pénzével oly szépen és fényesen élőkől, mi a rabulisták azon nagy seregéből, mely a hosszú pört, tág mezőként, mint a kegyes sorstól nyert

sajátot tekintti, mi azon számtalan ügyvédecskékből, kik a régi machina tekervényei közt, annak penészein és rozsdáin rágódnak, — mi azon vampyr fajból, mely hideg vérrel szívja a legmelegebb vért, mi lesz mindezen szegényekből vagyis — szegényekből, akartam mondani? — Síralmas végök, igaz, örökre el lesz ítélve... fajtájokkal tehát kevesebb lesz, azt már túrnünk kell; hanem legyünk igazságosak. Elég sokáig dúlták ők már anyaföldünket, elég sokáig tarták a magyart a törpeség rút bilincsei közt. Virradjon azért már valahára az igazi nagyság, a valódi gazdagság hajnala is, s álljon végképen a rabulistika helyébe, mely az ember jussait fonákul gázolja össze, az igazi törvények, t. i. az emberiség jussainak dicső tudománya. S mutassuk meg végre a világnak mi újabbak, hogyha elég gyávák valának annyi régiebbjeink ily alacsony tyrannusok járma alatt görbedezni s nyomorogni hosszas századokig, halálos lehelletök ezentúl nem képes regenerált ifjúságunk virágát többé ocsmány hervadásban fogva tartani.» (St. 66.)

«S tagadhatni-e, hogy hazaszeretetünk sokszor csak puszta szó és szép gerjedelem marad, melyet a szél hord el; s nem mivel tisztátlan vagy színeskedő kebelből fakad, hanem mivel pénzünk nincs. Életünk legszebb idejét odahaza fecsérelnék el s alig teszünk emberhez illőt, midőn a világ fergetegeiben kellene tapasztalást s élettudományt gyűjteni s hasznos ismeretekkel édes hazánkba visszatérni: s nem azért, mert vakondok gyanánt félünk a világtól s csak határunkból se merünk kibújni, hanem mivel pénzünk nincs. Gyermekeink nevelésére, jószágaink javítására, önkellemeinkre alig fordíthatunk valamit és szinte mindig krétát kell kezünkben tartanunk szünetlen számoló gonddal, hogy el ne bukjunk; s nem azért, mivel magzatinkat nem szeretjük, gazdaságunkat előmozdítani nem

kívánnánk; nem törekednénk, — s alkalmas lakást, szép könyvtárt, tiszta cselédséget, jó asztalt stb. nem kedvelnénk, vagy oly különös multságunkra válna számadásaink szoros és szörszálhasogató vitele, a mi érzésem szerint majdnem elég elkeseríteni az életet, — hanem mivel pénzünk nincs s így mindenütt — köztünk maradjon a szó, de ki kell mondanom — szegénységünk áll gát gyanánt legszentebb hazafiúi kötelességeink, kellemeink, kívánataink, minden akarataink ellen.» (H. 221.)

«Sok azt gondolja, hogy az úgynevezett *közlélek*, mely önhasznát a közhaszon mögé teszi s azt csak az egész előmozdításában s felemelkedésében keresi, nálunk kimúlt, és az öntekintet s önszeretet ki nem irtható gyökeret vert, mely minden nemesebb érzésnek kifejlődését gátolja; — de koránt sincs úgy, jól tudom én azt; s alig van ország, hol mesterkéletlen, igazi s fölemelkedett hazaszeretet több mellben lángolna, habár titkon is, mint hazánkban.» (H. 224.)

«A feladat ez: hazánkat urunk s földieink dicsőségére magasabbra emelni s mindenkinek sajátját szentnek tartván, lehető legtöbb honosinkat boldogítani. E feladatot azonban soha sem oldjuk meg, míg egyedül vámban, éghajlatunk mostohaságában, néptelenségünkben, tengerpartatlanságunkban stb., szóval még mindig valami másban keressük hátramaradásunk okát, mint éretlenségünkben, kifejlett intelligenciánk parányiségében s az ezekből szükségkép folyó makacs pártolásában egy oly alkotmánynak, mely a nemzet nagyobb részét szinte minden polgári jussokból kizárja s ekkép azt, t. i. a nagyobb részt mind alkotmányunk, mind saját személyeink természetes ellenségévé teszi, vagy hogy jobban mondjam, kényszeríti.» (St. 67.)

«A nemzet nagysága, boldogsága mindig csak magában a nemzetben rejtezik s a hol már nemzet van, ott annak belső kifejtése mindennek sarkalata ; hol pedig még nemzet nincs s csak egy kis része privilegiált, nagy része pedig még pór nép, ott legeslegelső a nemzetesítés, t. i. minden lakosnak az emberiség közös jussaiba juttatása, azaz mindenkinek politikai léte.» (St. 68.)

Széchenyi föltárja nemzete előtt szegénységének, gazdasági fejletlenségének egyéb okait is, melyek a középkori hűbéri intézményekben rejlenek. A legelők, a fajzás s a birtokok elválasztásában, a robotban és dézsmában, az ősiségben, az egyéni tulajdon hiányában s a fiskalításban, az igazságszolgáltatás hibáiban, a törvény előtti egyenlőség hiányában látja a gazdasági gyarapodás akadályait.

«A legelők, fajzás s birtokok el nem választása mennyi kárt szül, arról már a számosabb rész meg van győződve.» (H. 92.)

«A robot létele még nagyobb figyelmet érdemel s azon kárt, mely belőle háramlik, nem tagadhatni. — A mi a kézimunka veszteségét illeti, mely iszonyú az minden esztendőben!... Vegyünk számításunkban csak egy harmadnyi veszteséget, s hogy annyi elvész, tán még az se tagadná, a ki a robot feltalálója volt; vegyük továbbá számba az 52 vasárnapot, a sok ünnepet, búcsút, vásárt, rossz időt, katonák körül jobbára elfecsérelt időt stb., s azt fogjuk következtetni, hogy nem annyira népességünk csekély, hanem systemánk hiányos; hogy nem azért fedí posvány s dízteleníti sivatag a hazát, mert nincs ember, nincs kéz, hanem azért, mert annyi munka fogatlan vész el. — Hát még az ingyen útsinálásnál, melyre gyakran 4—5 mérföldről hajtatik az adózó nép és sokszor más 4—5 mérföldről visz egy dézsa kövecset stb., mennyit vesz a köz-

gyarapodás! Már ha csak a robot által okozott veszteséget vesszük is fel, 30 millió napszámnál, mely minden esztendőben szolgáltatik hazánkban, 10 millió vész el! És ha ezen erő el nem veszne s észszel lenne javításra fordítva, ugyan mit állítana elő csak 30 esztendő forgása alatt is!» (H. 101.)

«Nem a munka, hanem a jól elrendelt munka, szóval az ész a nemzeti gazdaság talpköve. Ha 1830-ban minden erőmet arra fordítom, hogy egy nagy gödröt ássak s azt 1831-ben megint betöltöm s úgy tovább, akkor munkámat egészen hiába veszem; ha ellenben úgy tudnám elrendelni, hogy embereim csak egy lépést se tegyenek haszon nélkül, akkor minden munkám nyereség lenne.» (H. 102.)

«A mezei gazdaság megrontására a dézsmánál sikeresebbet kitalálni nem lehetett.»

«Nekünk természetőknek kell szoros hitel; mert csak azáltal kaphatunk nagy, olcsó, könnyen fel nem mondható és számos esztendőkre kezeinkre bizott tőkét.» (St. 73.)

«De hogy állítsunk szoros hitelt, ha nincs tulajdonunk, mert mit adunk hypothecául?»

«A nemes nem tulajdonos, csak haszonélvező s ez a közszegénységnek egyik főoka.»

«Annál gondosabban műveltetik s tartatik valami, minél nagyobbban viseli magában az a tulajdonnak, a saját-nak természetét s viszont annyival kevesebb gond van reá, mind utánjárásra, mind becsben tartásra nézve, minél bitangabb az.»

«Magyarországban pedig csak a legkisebb résznek van tulajdona; s ekkép a legtöbb birtok, az aviticumtól lefelé a kamarai, örök hagyományi, foundationális, püspöki, apátságai jószágokon keresztül, a szántóvetőnek rövid időn, sőt esztendőről esztendőre kiadott cenzuális vagy taksás

földeig, kisebb vagy nagyobb mértékben, általában véve, ha csalni nem akarjuk magunkat, semmi egyéb, mint bitang vagy bitangabb.»

«Mindez olyas valami, a mit kérdésbe nem vehetni, ha a valót tagadni nem akarjuk; miből az foly, hogy az ősiséget, ha legkisebbé sem volna is a hitel felállíthatása útjában, egyedül magáért tüstént el kellene törülni, mint egy oly észszüleményt, melynél károsabbat a szorgalom elfojtására ugyan egy könnyen nem lehetne nemzeni s világra hozni; s hogy ekkép annál szaporábban ketté kell törni bilincseit, minthogy az nemcsak legkegyetlenebb szorgalom-hervasztó, de a mindent elevenítő hiteli systemának legfojtékonyabb gátja is.» (St. 75.)

«Hiteli törvényeink, vagy legalább azok alkalmazása gyökereiknél vannak már elhibázva, mert az adóst legyezik s a hitelezőt büntetik; s im ebből burjánzik mindazon rossz, a mit e tárgyban naponként vagyunk kénytelenek tanúbizonyítani, s melyeknek többek közt egyike az, hogy szinte sehol sincs annyi valóban piócza hitelező, mint nálunk.» (St. 83.) «S bizonyos, hogy a magyar földön több a kijátszott s a lassú, puha s egyoldalú törvény által megrontott hitelező, mint mennyi a megkárosított adós, kit inkább pártol mindenkor a törvény.»

De nálunk (a kölcsön) nincs biztos paizs alatt, sőt bizonyos veszély torkában van s azért sokszor szinte csaknem józanabb mindent elfecsérelni, mint sokról lemondani, napról-napra nagy gonddal gyűjteni s végkép takarékosan keresztül élt hosszú esztendőök unalmai után azt szemlélni s tapasztalni, hogy egy fényes úr, ki pénzünket szinte kegyelemből vevé fel, azt egy nap alatt elkölte s nekünk se kamatot, se tőkét nem ad vissza; s ha Matuzsálemmel versenyt élni nem tudunk, minden pénzünkbeli jusunk

abban áll, hogy azt tán szerencsésebb maradékainknak, vagy a barátoknak testáljuk.» (St. 85.)

«Hisz a liquidí debítí pör elvégződik hat esztendő alatt: új ellenvetés. Ha ezt megengedem is, noha tapasztalásom szerint igen kételkedve, mit ér a hypotheka, ha teszem tőkémét, a mi mindenem, 1830-ban adom ki, s több esztendeig kamatját, sőt hírét se kapom, éltemen azonban unalom, kedvetlenség s pénz szűke rágódik s végre 1835-ben, épen egy esztendővel a szerencsés executió előtt, meghalok; vagy ha életben maradok is, az adós a törvényes foglalást ellenállással hátráltatja, s ha új galiba után az ítélet végrehajtatott, az elfoglaltat, mely még kérdés, mikép kamatolna, ismét erőszakosan visszaveszi stb. S nincs-e ezen rajz az életből merítve? És mégis jó hypothekáról mernek némelyek szólni!» (H. 92.)

«Az adós (a tőkétől) nem fizeti a kamatot. Az tehát többé nem foly, de foly helyette a pör, sőt az is alig foly; mert a gyengéd érzésű biró azt tartja, hogy ily nevezetes summánál nem lehet hirtelenkedni; azonban mégis eldől valahára; hanem az adós, mikor a pört minden apellátán keresztül vitte, nyugodt lélekkel várja az executiót; hiszen kétszáz forint büntetés mellett opponál s az oppositionalis pört, kivált ha egy jótevő országgyűlés vagy insurrectió jö közbe, még néhány esztendeig elhúzza s a csekély birságot a kamatok kamatain tiszerte megnyeri. Ily gyönyörű ármányosságok pedig nemcsak hogy nem tilalmasok, vagy gyalázatosak, hanem általok tetszik leginkább ki a derék, ügyes prókátor s a hatalmas, nagy nexusban levő alperes. E szép útra maga a törvény barátságos keze vezeti az adóst, midőn a becsületes kölcsönadót visszataszítja. Bocsásd meg Uram nekünk — —! S ekkép a törvény nem pártolja a jót s főczélját hibázta el.» (St. 87.)

«Elhozza végre az executió napját a mindent elérő idő; de mit vesz át a kölcsönadó — kire közbevetőleg senki sem ismer, mert fekete hajú volt, midőn pénzét adá s most, midőn azért jön, már hóhajú — mit vesz át? Ön-kénytől becsült földet, számtalanszor egy szomorú szárcsatavat, néha-néha még medvenyomtól ékesített rengeteget is. Azonban, ha ezeket átveszi is, veszedelmes minden javítás, mert az csak birói zálog, melyből ötten minden szempillanatban, pénze letétele után, kivetheti. Ha talán örökben megszerzi a birói zálogot, tudjuk, mily ingadozó nálunk az úgynevezett örökség; abban mindazáltal instruálni lapályt, szárítani a berket, emberesíteni a rengeteget nem meri, mert ott áll előtte a legelszántabb szorgalmakat visszajesztő kisértetek nagyanyja, az *Aviticitás*; előtte az adós maga, vagy fia, vagy akármije, balkézen a — —, jobbkézen a fiscus! S így a becsületes hitelező, ha nem becsületes adóssal találkozik, vagy becsületes adósa meghal, legjobb esetben a kamatok kamatját mindenesetre elveszti, prókatori lapdává válik: s pénzében, egészségében, életében csorbúl, valóságos tulajdona helyett, végre *præcariumot* kap. S ekkép nem pártolja a becsületest, józant, állhatatost, fáradozót sem a végrehajtó hatalom, sem a törvény, s az ezekből componált alkotmány; s ekkép fő célját hibázza el.» (St. 87.)

«Minél több a tulajdon, annál gazdagabb *cæteris paribus* egy ország; s így annál szegényebb fejedelmével együtt az, a hol, mint nálunk, csak kizsarolt s adósságokba merült bitangot vesz át a fiscus s viszont aránylag ép oly becsútelten, mert cultiválatlan vadonságot kap megint a donatarius. S ekkép, mert szinte e két valóban bámulásra méltó turnus közt forog szinte az egész ország, az egész nemzeti allodium részint örökké parlagon fek-

szik, részint oly rosszul műveltetik, mint minden censualis föld.»

«Azon nap, midőn az ősiség a fiscalitással együtt eltörültetik, minden ingatlan birtok becese rögtön felével magasabbra nő.» (St. 92., 93.)

«A magyar nemesnek nincs valóságos tulajdona s csak akkor lesz, mikor ingatlanával is minden lehető kivétel nélkül azt teheti, a mit akar.» (St. 125.)

«Sokan azt mondják: ha épen el akarja adni, most is eladhatja. Igaz, de vajjon oly áron, mint ingatlant némely esetben eladni felette hasznos volna — vajjon ki venné meg? A mostani bitang szagú s bérlett erejű bátortalan birtoki systema szerint, ugyan senki, a ki csak féligmeddig gondolkodni és számlálni tud s csak annyi esze van is, mint a hódnak, mely soha nem telepedik oda, hol legkisebb háborítást sejdít. E szerint jószágot minden áron alul nálunk elfecsérelni ugyan mostani zavarban is igen könnyen lehet, a mit száz példa bizonyít, de illendő áron eladni teljességgel lehetetlen.» (St. 126.)

«A thema itt az, hogy a magyar földbirtokosnak általában véve sokkal hasznosabb valóságos ingatlan tulajdont bírni, mint nem bírni. Erre az a megjegyzés tétetik, hogy: «egyesekre nézve eldönthetetlen igazság, de a Salus publica, mely az egészet tartja össze, azt máskép kívánja.»

«De lássuk most, mit kíván a Salus publica? Egyenesen azt: hogy a magyar földbirtokos valóságos ingatlan tulajdont ne bírjon, hanem annak csak haszonvevője legyen, t. i. egy harmaddal, vagy felényivel kevesebbet bírjon s ekképszintennyivel szegényebb s tehetetlenebb legyen; az egész hazai allodiumnak s munkássági erőnek tőkéje pedig, összesen véve, legalább is felével tartassék örökkön örökké természeti állása alatt stb., szóval, azt kívánja a Salus pub-

lica, hogy az egész ország szegényebb, tehetetlenebb legyen, mint a milyennek természete s mibenléte szerint lennie kellene; minek következtében a nemzetnek mind adó, mind védő tehetsége parányi lesz s a csupa Salus publica keresése, de visszás keresése miatt, a legelső megtámadó előtt az ország minden kapúi tárva lesznek; az isteni gondviselés által tán fentartott békesség idejében pedig az ország minden erei fagyva maradnak.» (St. 129.)

«Örök őserdők volnának még ma is Erie s Hudson partjai s Pennsylvania egy iszonyú vadon, ha oda egy szolganép, hol csak minden huszadik úr, milliói számban telepedett volna is le, midőn eddig nem ismert aránylag csekély emberszám — mert magáén s magáért dolgozott — oly csodákat művelt, hogy a gondolkozók közt az már őszintén elismert igazsággá lön: *hogy nem a nép sokasága okozza egy vidék virágzását, hanem a nép mineműsége.* Ki a saját birtokróli kérdést mellékesnek s érdeknélkülinek tartja, oh annak kebelében minden nemesebb érzés már rég elfásult, vagy még soha nem is ébredt föl. Nem sejdíti az a házi boldogság legszebb örömeit s vak érzéketlenségében lábbal tapodja az anyai gondot, az atyai szorgalmat, a kisdedek ártatlan vágyásait s oktalan szörnyetegként azt szakítja ketté, a mi emberek közt a legszentebb: a viszonzás, szeretet, hála s ekkép minden polgári erények legerősb kötelékeit. Nem lehet jó ember! — — Most már könnyen meg tudom magyarázni magamnak, mért jártam Magyarországon sokszor egy hosszú napon is keresztül a nélkül, hogy egészségtelen mocsárok s ábrázatlan lapályok közül kimerülhettem, vagy csak egy élő fát is láthattam volna. Hol ember emberen uralkodik önkénylyel, ott virág helyett halotti ravatal fődí a mezőt s az egészséges természet gyászol.» (St. 115.)

A nagy familiák fentartására irányzott törekvést ép oly helytelennek, mint a fenálló jogrenddel elérhetetlennek tartja.

«A mostani fejletlen systema által tagadhatatlan sokan conserváltak s ez mód nélkül szembeszökik; de bezzeg annyival többen rontatnak is meg s ez ismét a közönséges figyelem előtt észrevehető, s im ez kifejtése az e tárgy körüli elfogultság valódi okának!»

«Minden engedékeny s lágy törvény okvetetlenül épen ezen most említett effectust szüli. Tíz bűnöst s gondatlant directe kimél, ellenben száz ártatlant és szorgalmatost indirecte büntet. Egy nagy familiabeli tékozlót mindenek felett pártol; ellenben annál keményebben sújtja vagy a közönséget, vagy azokat, kik birtokát átvették; a közönséget, ha az új birtokosok bátortalan tulajdonukat parlagon hagyták, a mi által a nemzeti tőke csonkult; az új birtokosokat pedig, ha azok a jól, szorgalmasan műveltet megint kiadni kénytelenítették. *Meglopja valaki a domesticát; s az engedékeny s lágy törvény feloldja, — de vajjon mit okoz? hogy a dolog végre oly közdivatú lesz, a mit az ebbeni szomorú tapasztalás nyilván bizonyít, mert szinte alig van vármegye e tágas hazában, mely efféle égető szégyentől tökéletesen szűznek mondhatná magát, — hogy midőn még a pirulástól is elszokott bűnösök legyeztetnek, a helyett, hogy valami kellemetlen dilemma, sőt trilemma, vagyis inkább négy ágú tetralemma közé állíttatnának, vagyis inkább függesztetnének, ezernyi, sőt milliónyi adózók büntettetnek legkeményebben; mert a már egyszer is nehezen fizetett adó helyett sokszor annak másodszor fizetésére is szoríttatnak.»*

«S így számtalan példa azt bizonyítja, hogy a rosszat, lágyvelejűt, tanulatlant s a gondatlant ápoló törvény, mi-

dön e szép társaságunk néhányát tán megmenti — s csak tán, mert ez is kérdés — minden bizonynyal számtalan jót, okost, tanúltat s gondost szünetlen büntet; s ekkép nem az élet elvének, hanem a rom istenének emel oltárt.» (St. 133.)

«A familiák fentartása az a cél, melyet elérni akarnak. S ugyan a mostani systémánk által bátorságba vannak-e helyezve? Nem egyenesen az ellenkezőt látjuk-e? Mert olyast tán senki se fog épen fentartott familiának mondani, mely többel adós, mint értéke van, s melyet tulajdonkép a más birtoka közt csak születési sánczai tartanak fenn. A familiákat akarják fentartani — s valóban szép szerencsájök van, mert nehéz találni országot, hol annyi dús oly szomorún vagy nevetségesen bukott volna el, kivált újabb időkben, mint szegény anyaföldünkön! . . .»

«De ha tán — hogy a szóban meg ne akadjunk — ily körülállások közt levő nemzetségeket conserváltaknak hívhatni is — a közjóra nézve ily familiák conservatiója szükséges-e, hasznos-e? Én azt hiszem, lételök se nem szükséges, se nem hasznos s egész becsök csak ama képzeletben áll, mely a régi nemzetségeket a korona drágaköveivé varázsolja. Azonban, hol csak a régi név maradt meg, a régi becsület s tehetség pedig eltűnt, ott a gyémánt kitört s csak üveg tölti be helyét. S többet ér a királyra s országra nézve egy új nemzetség, mely érdemeket szerez, egy oly régi familiánál, mely a helyett, hogy eldödei dicső példája által hasonló nagy tettekre buzdíttatnék, — inkább magát minden áldozat s munkától mentnek hiszi, mert már ősei vittek végbe valaha sok szépet s halhatatlant, s így azt gondolja: ingyen élhet s csak ünnepeleve töltheti napjait.» (H. 203.)

«Hogy kereskedésünk, vagy oly adás-vevés, mely a nevet

megérdemelné; általában nincs, vagy a mi van is, gyenge lábon áll, azt tán kiki elhiszi. De tekintsük, mily okoknak tulajdonítják kereskedésünk nem létét?»

Azokat, a kik azt mondják, hogy «geografiai helyzetünk nem ahhoz való, — pénzünk nincs, — más nemzetekkel a concurrentiát ki nem állhatjuk, a kivitel a vámok miatt lehetetlen», megczáfolja s azt mondja, hogy ez mind nem oly akadály, melyet észszel, szorgalommal, élelmességgel, gyakorlati tevékenységgel ne lehetne legyőzni, s csak a saját élhetetlenségünkben rejlik a hiba.

Nincs kereskedés, mert keveset természetünk, a közlekedés rossz, a belső fogyasztás csekély, a szállításoknál a transito s vámok körül nincs biztosság, nincs kereskedői becsület s munkásság, nincs hitelintézet s nemzeti bank felállítása szükséges. «Nemzeti bank által százszor több jót tennénk, mint kórházak s egyéb ilyen gondviselő intézetek felállítása által; ámbár azoknak is a magok sorában valaha elő kell jönni s lábra kapni.» (H. 146.)

A kereskedés akadályai közt különösen kiemeli a közlekedés s a jó utak hiányát s a Magyarországon szokásos útszinálást a következőleg írja le: «Az ország sok tájékin zsiros, fekete vagy ragadó agyagföldeken ásatik 5—6 ölre egymástól közegyenleg két mély árok s az áldott termékeny föld árkok közé domboltatik fel, száz meg száz szekér, ezer meg ezer ember mozog s a ráfordított physikai erogatum iszonyú. Az idő száraz s így a munka, mely mechanice foly, józannak látszik, midőn egy kis észfárasztás után hasztalannak mutatkozik. Ki kisdéd korától fogva ily manipulációkhoz nem szokott, mint mi, s eltökéletten el nem hinné azok általános szükségét, azt gondolná, hogy a lakosok valamely igen nehéz foganzatú plánta alá készítik el a helyet s bámulva értené, hogy a munkások képzeletök

szerint országutat készítenek, mely minden tréfán kívül hazánkban sok helyen búza alá alkalmasabb lenne, mint utazók s társzekerek számára. Mennél magasabb a töltés, annál jobbnak vélik az utat némely vármegye és szabad királyi városbeli útkészítők s mennél domborúbb, a víz lefolyására annál helyesebbnek. Midőn azonban a magasabb töltésnek közönségesen csak azon haszna szokott lenni, hogy a kocsi, mely dűl, nagyobb dűl s az utazó benne kékebbre üti testét, — a domború út pedig arra hasznos, hogy a ráhányt föld mélyebb, a sár nagyobb s így a sülyedés bizonyosabb. Lefoly a domború kőútról a víz, kétséget nem szenved, de hogy a domború földútról, mely minden nedvet magába sziv, lecsurogjon, azt tán senki sem hiszi, a ki gondolkodni akar, mint azt se hinné, hogy a gömbölyű spongiáról oldalt csepeg le a víz. Ha az út bevett szokás szerint elkészült, minden tavasszal s ősszel, vagy közönségesen ha egészen elromlott, minden észhaszonvétel nélkül megtöltetik, azaz egyaránt a dombos és kemény helyekre épen annyi föld vagy kavicsos agyag vitetik, mennyi a sárba, kátyúkba s lyukakba. S így idő forgásával s mennél több munka és veríték fordított ezen ügyes manipulációra, utoljára oly magasra nő, hogy azon végre alig járhatni, vagy azt temérdek fáradtsággal megint le kell hordani, mint p. o. S... városában most hordják le, hol oly magassá lőn a főutca, hogy a mellette levő házbirtokosok házaikból teherrel csak bajjal kaphattak ki az igen göröncsös útra; az eső s egyéb sár, víz pedig nemcsak pinczéikbe, de még földszin szobáikba is beszivárgott. Csak ebből is látszik, hogy a jól át nem gondolt munka inkább kárt szokott hajtani, mint hasznot.» (H. 108.)

Követeli a törvény előtti egyenlőséget s elítéli az uri-

székek eljárását. «A magyar nemes nem akar senkitől kegyelmet, hanem csak igazságot s ez tökéletesen jól s emberül van; de más részről még sem akarja, hogy hozzá megint a szántóvető is így szóljon: «Uram, nem kell a te kegyelmed, hanem csak igazság». S ez, az élő Istenhez kiáltok, se jól, se emberül nincs.» (St. 153.)

«Ő constitutionalis törvényes királyt kíván magának s ez férfiúi öntudatú kívánat; de jobbagyainak viszont nem törvényes, hanem atyáskodó, azaz önkényes és egyszer felette jó, máskor megint felette kemény földesura akar lenni, szóval: mód nélkül hosszú rőföt kíván magának, másnak pedig igen kurtát szán; a mi semmi egyéb, mint a leggyávább igazságtalanságnak pirulást okozó példája.» (St. 154.)

«Kérdezzük csak, mi a fenálló rend? Azt fogjuk találni, hogy az uriszek, hol bíró s alperes egy személy; ezen törvénytársakon kívül pedig a legkegyetlenebb önkénynek annyi egyes esetei adják magokat elő, hogy azokkal foliánsokat tölthetni meg, s melyeket rendre ki fogok tálatni, — vagy 20 esztendei gyűjteményem készen áll, — ha arra méltók által felszólítottam, mert eltökélt férfiúi szándékom inkább honom hű szolgálatában veszni, mintsem annak szégyenei s mocskai közt éltem fogytáig fuladozni, — s azt fogjuk találni, hogy nem ritkán az hoz ítéletet arról s nota bene semmi egyéb, mint kénye után, kiben az öltözetten, bajúszon és sarkantyún kívül, szinte egy férfiúra ismertető jel sem található; s végre, hogy azon kés, melyet ily mód a nép kezébe adnánk, nem volna egyéb, mint kilencz millió legázolt lakosnak emberhez illő sorsra emelése s azon fegyvernek, melylyel annyit önkénykedtünk, kezünkből kivétele s annak a törvény kezébe letétele; a mi többek közt annak is venné elejét, hogy végre a

reactió törvényei szerint más által ne szoríttassunk arra.» (St. 154.)

«Hogy ha már vétékért az egyiket keményebben kell büntetni a másiknál, akkor az örök igazság szerint nem a szegény tudatlant, neveletlent, állati indulatút kell keményebben büntetni, hanem azt, ki nagyobb vagyon után, jobb nevelés s tanulás által köteles volna szenvedélyeit zabolában tartani s a törvényt semmiben át nem hágni, azaz : hogy ha a nemtelen teszem 10 forint lopásért végeztetnék ki, akkor a nemes 5 forint lopásért kellene kivégezni.» (St. 155.)

«S hogy ily okoskodások és javaslatok általában nem tetszenek a nemesi közönségnek, az igen természetes ; mert benn van az emberi természetben s így benne is, azon igazságtalan szellem : parancsolni akarni, de szót nem fogadni ; törvényeket alkotni, de azokat nem teljesíteni ; másnak kegyelmét megvetni, de másokat megint az alá vetni ; az önkényt halálos bűnnek kiáltani, de mindenben önkénykedni ; csak a mai nap hasznát tekinteni, de a jövőről nem gondoskodni stb.» (St. 156.)

«A büntetésről i idea a legnyomorútabb sophismák közt sorvadoz, úgy annyira, hogy sok abban találja legfőbb becsületét, hogy őtet a büntetés csak nagy nehezen, vagy félig meddig, vagy éppen nem érheti ; midőn gondolatom szerint az igazi becsület abban áll : a legkisebb büntetést soha meg nem érdemelni. . . . A szégyenek szégyene, épp azokat a törvényeket sérteni akarni, melyek másokat irgalmatlanul sújtanak. S ez nemcsak az igazságtalanságok igazságtalansága, hanem egyszersmind az esztelenségeknek is legnagyobb esztelensége, mert hogy hihetni azt, hogy a mostani világban 9 millió, mely annyiszor önkény, de még törvényesen, vagy legalább usus vagy abusus sze-

rint is legirgalmatlanabbúl benevolisáltatik — óh be keserű satyra ezen terminus technicus a valóságos benevolentíára — s egy kis lopásért kétségbeesésig kínoztatik, az ily bánásmódot tovább is fogja túrni, ha más részről sokszor látja, hogy némely privilegiumos rendbontónak viszont még emberi vérrel fertőztetett kezét se szorítja békóba a törvény s a domestikát lopó, árvákat s gyámaltatiakat álnokúl kijátszó, a tehetetlent nadályozó, jobbágyát kínzó, fegyvertelen idegent megtámadó, nem ritkán biztosan jár köztünk, sőt — mert minden componálva van már t. i. a machina kerekei jól megkenve — egy társaságban van velünk, sőt némelykor egy asztalnál is!»

«S im mindazokat, kik azt hiszik, hogy nem ismerem a hont, arról teszem bizonyosakká, hogy semmi a világon nem fog hátráltatni, mindezen most állítottakat, mint valósággal sokszor megesett s impune végbevitt tetteket, rendre előhoznom; a miből az fog tán kisülni, hogy igen is jól ismerem az országot. Midőn más részről Isten segítségével remélem, az fog belőle lassanként eredni, hogy némely magyar szebb jövődöre ébredend s végre többet fog a büntől rettegni, mint a büntetéstől s kevesebbet a rossz hírtől, mint a belbecs híjától. S így midőn a közmoralitás s igazi erény súlya növekedni fog, minden bitorlott reputációnk nélkül, valódi érdemünk szerint is, azt kiálthatja rólunk a külföld: mily valóban nemes ország Hunnia, mely nem túri maga közt a selejtest!» (St. 157.)

«Ezen szó pedig: Constitutió, többet forog szánkban, mint az utolsó évtizedet kivéve, tán Európa minden nemzetében; törvénykönyveink tán legvastagabbak a világon; de mind a mellett eddig még fenýtő törvénykönyvünk nincs s így ebben egy kissé csakugyan hátra vagyunk; minek következésében uralkodik nálunk ama szívreható,

de annál igazabb igazság, hogy plus valet favor in iudice, quam centum leges in codice.» (159. St.)

«A valóban nemes magyar — s ezt nem kell a magyar nemes emberrel összekeverni — minden szépre, nagyra és dicsőre könnyen vezethető s csak becsület s honszeretet által, . . . s tán sokkal jobban, mint akár török, akár orosz nemzetbeli! De mit mutat a foganat? Hogy criminális codexünk nincs! . . . Ennek oka, hogy felette számos jólelkű nemes magyarok ítélő tehetségén némely nemtelen lelkű magyar korcsok uralkodtak s uralkodnak, kik az erős törvényeket, melyek a becsületes embert soha sem érik, azért hátráltatják lehetőleg, mert egész létök gyenge, félig-meddig exequált s könnyen kijátszható törvényeken alapúl, minthogy erősebbek (törvények), fajtájokat gyökerestől kiirtanák s ekkép az effectus azt mutatja, hogy az eddigi gyógyszerek, mivel igenis szelidek s kimélők voltak, nem használtak. . . .» (St. 160.)

«Zabolázzuk *önkényinket* s ha nem nemes lelkünk sugallatából, legalább azon igen fontos okból, hogy a felettünk levő kényeknek sikeresebben állhatván ellen, némi független zabolátlanságainkért vásároljuk meg az igazi szabadságot, azaz terjeszszük biztosságunkért, szabadságunkért s így nagyobb hasznunkért a P. 1æ 9-us áldásait az egész ország lakosaira.» (St. 163.) . . . «Minél jobban megbecsüli az egyik rend a másiknak jogait, annál biztosabban élhet minden rend saját jogainak csorbátlan s megtámadatlan körei közt is.»

«*Minden ember szereti az igazságot, de a becstelen csak magának, a becsületes ellenben minden felebarátjának; s midőn a lelkiismeretlen kész embertársát önkénye szerint ítélni s egyszerre alperes és birói személyt játszani; irtózni fog ily tettől a lelkiismeretes, hogy két felekezet közt csak*

egy harmadik lehet bíró, vagy ha egy harmadik nincs, egyedül az Isten.» (St. 167.)

«Kitörülhetetlen szégyenfolt Magyarországra nézve,» — írja Naplójába — «hogy a megyékben nincs szabályozott törvénykezési s kihallgatási eljárás. Például b. Prényi Ferencz maga ütlegetli öklével a vádlottakat. Ő t. i. elnöke az említett bizottságnak s annyira feldühödik, hogy a ki a keze alá kerül, félholtra vereti. Egy zsidót majd agyonbotoztak, a kit csekély gyanú terhelt. Ezt azonban senki sem gáncsolja s az ily emberek beszélnek aztán szabadságról s alkotmányról.» (1824.)

Meghatja a parasztok szomorú állapota s határozottan pártjukat fogja a reájok nehezedő elnyomással szemben.

«Akármily alkalommal tétessék is szó a szántóvető sorsának javításáról, bizonyos, hogy a majoritás vagy a mindent czáfoló «maradjon», vagy a soha véget nem érő «halasztassék,» sőt a kereken megtagadó «nem lehet» anathémájával veri vissza a legjózanabb javaslatokat s nem egyéb okból, hogy a szántóvető sorsát a nagyobb rész általában nem hiszi javíthatónak *más kára nélkül*; s itt fekszik a leggyökeresebb fallacia. Ezen bevett boldogtalan hiedelem következtében a szántóvető minden alkalommal hármas correlációjának kettejét mindig maga ellen látja felfegyverkezve s ekkép a majoritást mindig haszna, előmenetele s gyarapodása ellen tapasztalja. A kormány embere így szól: «a mit a szántóvető a bellicába fizet, azt meg sem érezné, — de a domestica s az urasági terhek rontják meg»; a vármegye embere így szól: «a mit a szántóvető a domesticába fizet, minthogy utak, hidak hasznát leginkább ő tapasztalja, az soha nem rontaná meg, de az a végtelen deperdita, katonatartás s transenna s aztán az urasági abusosok, hosszúfuvar stb. az teszi végkép tönkre»; az ura-

ság végre így szól: «a mit a szántóvető az uraságnak szolgál, az legkisebb, mert a mint ő bírja telkeit, annál alsóbb árenda sehol sincs, — de bezzeg a kormány és a vármegyei terhek, azok érik ám sajnosan. Ha pedig systema-javításra a kormány részéről jön a javaslat, mindjárt köt ellene frigyet — habár tacite, sőt sokaktól sejdíten is — a vármegye és az uraság oly balul magyarázott érdeke; ha a vármegye részéről, a kormány s az uradalom még fonákabban értett haszna; ha végre az uraság részéről, a kormány és vármegye boldogtalan egyet nem értése, s ekkép a szántóvető, három correlációja között, minden alkalommal pad alá esik a földre.» (St. 37.)

«Vannak felsőbb rendelkezések, vármegyei határozások, földesúri concessiók, melyek által az adófizető sorsa némileg könnyítették, nem tagadom; de mily ingadozó az ilyen lét, melyet az országgyűlésen hozott törvény nem szentesített még? S mit nyomnak ingadozó kivételek, mindennapi usus és praxis ellen?»

«Vannak ezen felül operátumok, vármegyei javaslatok, képviselői projectumok, igen jól tudom, melyek kirekesztőleg az adózó nép sorsjavítását czélozzák; de vajjon nem lappang-e mindezek alatt egy kis démon, ha egyszer ad fractionem panis kerül a dolog, nem sajnosan előrelátható-e, hogy a szántóvető sorsáról hozandó s őt ezen valóssággal s tökéletesen fölsegélő ítélet a hihetőségek theoriája szerint a legnagyobb improbabilitások során áll?» (St. 38.)

«Nem is könnyült állapota (az adófizetőnek) egy mákszemmel is, sőt érezhetőleg terhesült; mert ki nem tudja, hány jobbágy marhája — az ő legnagyobb kincse — veszett oda jobb útcsinálás miatt; a házi terhek (domestica) mennyire nevedtek s hányszor olvadtak el — hogy ne mondjam ellopattak — azok kezei közt, kikről valami

homályosat feltenni, Isten mentsen, nem is szabad.»
(V. 121.)

«Ha régi chronikáinkat, sőt még törvénykönyveinket vizsgáljuk, melyekben annyi nyoma van az egykori szántóvető jobb sorsának, midőn az ország külön részeiben a nemesség is adózott; jobbára ő vitte az országgyűlési terheket; a domesticai adóban ő is osztozott s számtalan efféle: nem azt leszünk kénytelenek következtetni, hogy tanácskozásaink által a szántóvető sorsa javult, hanem hogy az, számos tanácskozásaink, vagy inkább vizsgálódásaink után, mindig szorosabb korlátok közé szorítva, végre valóban *misera plebs contribuens* vált.» (St. 40.)

«S mi arra jutottunk a tizenkilencedik században — midőn az ember méltósága szent kezd lenni — pirulás nélkül publice beszélünk, egész Európa hallattára, de *misera plebe contribuyente*; s a külföldnek ez iránti türelmét csak előtte ismeretlen létünknek köszönhetjük, melynek következtetésében az azon hiedelemben van, hogy tán csak egy kis sectáról van szó, mely vallás s több efféle miatt sanyargatnak, — midőn azonban 9 millióról forog kérdés, ki hű jobbágy s mily hű, jó katona s mily jó! szóval: ki minden teher türelmes viselője s melynek oly nagy része a magyarság utolsó záloga, reménye, fentartója!» (St. 40.)

«Országunk számos vidékén vagy mindig hallgat a megyei *fiscus*, ha szól a hatalmas földesúr, bármily nagyon rimánkodják is a szántóvető; vagy férfiasan szól, de új választáskor csoda, ha ki nem marad. S ez természetesen soknak igen kellemes és hasznos. De vajjon kinek? Annak, a ki sötétben szeret bujkálni s másoknak minden alkalmatlansága nélkül alkalmatlankodni.» (St. 173.)

«A magyar szántóvetői képviselő formájának nem az a

baja, hogy őt a nemes repræsentálja, hanem, hogy nem ő maga választja képviselőjét.»

Pártvéd, kit az egész megyének nemtelen s adózó közönsége választana s a ki a hazai törvények által sanctionálva volna is.» (St. 173.)

«Sokan erre azt fogják megjegyezni, hogy a megyék nem ritkán felette nagyon pártolják a szántóvetőt hatalmas földesura ellen; de erre csak azt felelem, hogy igaz s felette dicséretes; hanem viszont azt bátorkodom kérdezni, mindig csak az igazság szeretetéért történik-e ez, vagy néha nem azon irigy indulatosság sugtában-e, melylyel némely közönségek (megyei) némely nagybirtosok iránt viseltetnek?» (St. 182.)

«S most, midőn azt állítom, hogy sokszor a földesúr legjobb akarattal sem tudhatja meg, jobbágyainak belsejében mi a baj, mi bú, mi szomorúság van — s az egy hidegvérű vampyr ki azt hiszi: bennök semmi érzés nincs — Istenhez kiáltok: «Világosítsa fel a közbátorság s kiseded honfi utódaink kedvéért a magyarnak azon részét, mely törvényeket hoz, s bírja arra, hogy a most említett két felekezet közti igazság kiszolgáltatásának bázisa se véletlen, se irgalom, se indulatosság többé ne legyen, hanem egyedül igazság.» (St. 183.)

«A magyar föld, mostani systemánk szerint, a fejedelmé s a nemeseké, úgy hogy törvényeink szerint tagadhatatlan jusunk van jobbágyaink minden földjéhez, mert ő azokat csak bérben tartja s így jusunk is van azokat elvenni s elcserélni minden felesleges ceremonia nélkül. De éppen itt a hiba, hogy nem lehet neki sajátira kilátása s ekkép ha ez nemis törvénytelen nálunk, de a jobb ember természetét sértő s keserítő.»

«Hogy a földbirtokosok utak csinálásához s egyéb com-

municatiók létesítéséhez járúljanak s így elevenséget s egészen új életet hozzanak hazájokba, teoriában szép, de praxisban ki nem vihető — s ugyan miért? mivel a vásárhoz közel lakónak a rossz út ideig-óráig hasznos, mert a concurrentiát kizárja, legfőképen pedig azért, mivel ha megszűnik a régi rend, megint az úti biztosok jövedelme maradna el stb.»

«És ilyen praxisok, mint pl. legeltetésben, hol a földesúr lassan-lassan minden legelőből kiszorítja jobbágysait, vagy útsinálásban, hol 14 napra idegen tájakra hajtják el a szegény parasztot s ott bitangkép jobbára esztelenül s így hiába pazarolt munka közt marháját legelő hija miatt romlani s veszni látja, midőn azonban maga sinlődik vagy pénzét a csapszékben költeni kénytelen . . . végre ha ő készítette el az utat, csak szinte megint ő maga fizet vámot tőle; vagy forspontozásban, midőn a jobb lovas jobbágy földesurának vagy tisztjeinek ingyen szolgáló kocsisa; vagy vármegyházépítésben, hol közönségesen egy pár szabad oblatum után a munka s költség nagyobb terhét azon osztály viszi, melynek a vármegyház néha nem egyéb kínzó helynél; vagy országgyűlési költségek vitelében, melyen az, a ki a költségeket viseli, repræsentálva nincs . . . és számtalan efféle praxisok ugyancsak jó s nemes elintézések! Lehet-e azokat rendnek s igazságnak hívni? s ugyan változtatások ki nem vihető-e? s tán veszedelmet hozna hazánkra? «Ó szegény, hol marad elpirulásod?» S mégis hány ügyes hypokrita teszi ilyesek által a sokaságot bolonddá, mely vak hevében rá merne esküdni, hogy alkotmányunk ily égbekiáltó s a természettel összeütköző sarkalatokon áll.» (H. 246.)

«Mindennap» — írja Naplójába — «jobban látom a magyar képviselőlet elégtelenségét. Ők a lengyelek segítségére

akarnak menni, s nem segítenek a saját parasztjaikon. Szabadelvűségről fecsegnek s saját jobbágyaikat nyúzzák.» (1831.)

«Ez azonban még semmi mindazon számtalan kis faggatásokhoz — secaturákhoz — képest, melyeknek számos szántóvető részint urasági, részint megyei, részint kormányi tartozásai közt igen sokszor ki van téve, mely izetlen-ségeket csak az értheti s becsülheti meg valódilag, ki igazságos lélekkel tökéletesen helyökbe tudja magát képzelni, kiket azok illetnek ; mert az, ki másnak nyomorúságát látja csak, korántsem tudhatja, mily keserű az s ekkép nem nagy bajnak itéli az igazságtalan, ha másnak vesz barma, másnak zaklatják lovát, másnak rontják legelőjét, másnak rothad gabonája a mezőn, más koplal, más fázik, mást vernek stb. De nem úgy, ki ismeri az embert, s annak a ki Istentől rendelt felebarátjának nem ellensége, hanem barátja.» (St. 191.)

A magyar alkotmányt, melyet a nemesség változatlanúl fenn akar tartani, szigorúan bírálja s a reformokat, a polgári jogoknak az ország összes lakosaira való kiterjesztését a nemzet további fenmaradása feltételének tekinti.

«S így történt, hogy századokon keresztül a magyar hízelkedéshez megszokott, a miből honosink nagy részének önmaga túlbecsülése, gögje s hiúsága támada; az igaz, egyenes szótól pedig elszokott, a miből pedig megint soknak azon teljes meggyőződése vevé eredetét, hogy Hunniát, mint dicsőségtől ragyogót s lakosit, mint magas helyen állókat, a világ bámulja s irigyli; mely két adatból azon következésnek kelle elvégre folyni, hogy mi maiak, ha hideg vérrel fontolgatjuk állásunkat s azt más nemzetekével hasonlítjuk össze, fájdalomteli mellel leszünk kénytelenek nyomorúlt álláspontunkat megvallani, melynél még alacsonyabban állni alig lehető.» (St. 3.)

«S minekutána látjuk, hogy Istengondolta napsys-
témák is bizonyos revolúciók alá vannak vetve, eleinket
kárhoztatnunk kellene, hogy egy még az emberiség gyer-
mekkorában szendergő scytha csoport által összehalmozott
s egymásra rakott alkotmányon időjártával néminemű-
képen nem segítettek volna, — s hogy épen ezen okból
nem annyira dicséretre, mint inkább szánakozásra méltók,
hogy változásaikat nem mindig és annyira a természet
örök törvényeire állíták, mint inkább ön s felekezetbelieik
közel hasznát keresni törekedtek; s ekkép, midőn elmulasz-
ták az igazi szabadságnak s nemzeti létnek talpkövéét rakni,
melyeken egy erőtlő pezsgő fiatal nemzetnek dicső férfi-
kora halhatatlan magassággal emelkedett volna fel, —
mi élők most, sok század lefolyta után azt tapasztaljuk,
hogy létünk talpkőnélküli s azon veszélyben vagyunk, hogy
annyit ígérő fiatalságunkból, minden férfiasodás nélkül,
kis ingadozások közt — melyek más nemzeteknek, ha nem
kerüli el figyelmöket, csak szánakozását gerjesztik —
egyenest egy becsstelen s megvetésre méltó agg korra jus-
sunk.» (St. 4.)

«Ha alkotmányunkban, mely nemzetiségünkre, szoká-
sainkra annyira behatott és hat — mert a törvény életet
és halált okozhat — nyolczszáz és annyi esztendeig éppen
semmi nem javíttatott s változtatott volna és eleink ma-
kacsan s homlokkal álltak légyen a hatalmas időjárásnak
ellene, akkor teljes meggyőződéseim szerint most már nem is
volna polgári létünk s tán még mélyebb helyre süllyedve
nézné a világ a magyart, mint a bolgárt, szerbet stb., kik-
nek szintűgy valának régibb időkben fényvillanós pillana-
tai; de más részről azt is erősen hiszem, ugyan különb
helyet foglalnánk a nemzetek sorában ma, ha ősi törvény-
hozóink s országos embereink az értelmi súly nagyobb ki-

fejlődése s a magyar nemzetiség valódi fölemelkedése s terjesztése által ösztönöztetve, időszakonként, nem mindig csak felszínleg s palliativkép reszelgettek s foltozgattak volna törvényeinken s nem mindig jobbára csupa régi teoriákba merülve, vagy mindig csak idegen kéztől s másoktól várván üdvösségöket, úgy szólván egy helyt vesztettek volna: hanem gyökeres s célnak megfelelő reformációk által, 800 ezernyi súlyú talpkő helyett lassanként 10 milliónyi súlyút raktak, latin teoriák helyett velünk élő, de régibb s több tapasztalású alkotmányos nemzetek praxisával élni akartak, s idegen grátia, gyámol és koldulás helyett, saját nemzetiségökben, önkeblökben s az ország minden lakosainak felszabadításában bíztak volna.» (St. 5.)

«De úgy történt, hogy mindezt bizony elhibázták s azért most csak az a kérdés: el akarjuk-e magunkat végkép töröltetni a nemzetek sorából a nélkül, hogy a világ évrázsaiban a magyar legalább elhúnyta után egy fényes lapot foglaljon; el akarunk-e annyira korcsosulni, hogy a jövő még valahai létünket is kérdésbe hozza, s mi, mint magyarok, egykori sírhantunk fölött soha ne érdemeljük-e a később élendő nagy nemzetek emlékezetében néhai nagyságunknak egy érdem-émlékét is? vagy ezentúl is csigakép akarunk mindig mászni s örökké azt állítván «népünk semmi polgári létre nem érett még» jövő 800 évek alatt is bágyadtan emelkedni a tökéletesb felé, mint eddig alig emelkedénk? Ha eltöröltetésre szántuk magunkat el — minthogy sok hazánkfia, úgy látszik, arra el is szánta már magát, mert nem törődik, mi lesz a honból, csak életén keresztül meleg kályha mögött pénzes ládáján ülve cum otio — sed sine dignitate, nyugalomban élhesse állati örömit és szívhasza egy kis hivatal utáni tömjénét — vagy ha törpeségünket s legtöbb nemzetek előtti ismeret-

len vagy csekély becsben tartott létünket annyira imádjuk, hogy az azokbóli kilábolástól rettegünk, oh akkor kövessük törvényhozásunkban s alkotmányi rendezkedésünkben jobbadán «közvetlen» eleink példáját: hagyjuk el mi is nemzeti nyelvünket, kisdedeinket s kivált leányainkat arra ne tanítsuk, úgy hogy ők is, mint a maiak, kerüljék a honi hangot, s annak természetes ellenségei legyenek, mit nem értenek; latin bilincsekbe szorítsuk mi is hazai érzéseinket, úgy hogy azok soha ne engedjék lelkünk egész föl-emelkedését, magyarságunk tökéletes kifejtését; küszöböljük mi is ki a gymnastika minden ágát és szolgáltsuk lassanként, mint ők, egy bágyadt testbe lelkeinket rabbá; vastagítsuk mi is törvénykönyveinket fekete és fejér parancsokkal, úgy hogy az ügyes annak tekervényei közt megfoghassa a becsületest; opponáljunk kormányunknak csak mi is jobbadán akkor, mikor törvényes úton jár; köszönjük mi is, mikor törvényesen kívánni lehetne s éljünk viszont legilletlenebb szavakkal s módokkal, mikor köszönni kellene; ne tanuljunk mi is sokat, vagy ha már tanulunk valamit, semmi egyebet ne tanuljunk, mint konyhadeákságot vagy rabulistai fogásokat; mi se utazzunk, mint ők, és semmit sem látván s így mibenlétünket s állásunkat soha józanul össze nem hasonlíthatván s így soha el nem ismerhetvén, becsüljük túl minden intézeteinket s puffadozva kiáltozzuk s harsogtassuk Magyarország dicsőségét; keserítsük törhetetlen gögünk által polgárainkat s szorítsuk az adófizetőt mindig-mindig szorosabb korlátok közé; regulázzuk őket s vigyük el néha-néha a házi pénztárt; de a nemesi tolvajt éppen ne vagy csak gyengén büntessük; készítsünk szép utakat s azokért ne fizessünk stb. Eszközöljük csak mindezt egy darabig még; oh akkor ne kételkedjünk, minden bizonynyal elérjük a dicső czélt, t. i. a

magyarság végelhunytát, vagy legszerencsésebb esetben annak még néhány évig marazmus közti tengését.» (St. 6.)

«Ha ellenben a középszerűség közt sorvadozni nem akarunk, hanem törvényes királyunk székét erősíteni, saját bátorságunkat s jólétünket határ nélkül emelni, minden anyaföldünk lakta embertársunk sorsát boldogítani, szóval : mind Isten, mind emberek előtt valódi bel- s külbecsünket s így szerencsénket emelni kívánjuk, óhajtjuk ; akkor más módokhoz kell nyúlnunk, mint eddigi törvényhozóink s országos embereink legnagyobb része ! Legnagyobb része, mondom, mert hogy voltak s vannak honosink közt az emberiségnek s hazájoknak igazi szószólói s barátai, azt jól tudom, s a magasabbra indultaknak áldom hamvait, midőn a most élőket üdvözlöm — de azok szavai jobbadán sivatagban zengének el, mint a pusztában kiáltozóc, minden siker es nyomós visszhang nélkül ; mert ezek, ha legalább az eddigi határozásokat tekintjük, a közlárma közt úgy némultak el, hogy végkép az örökös réginel megmaradás kívánsága, a mindigi foltozgatás és sohai gyökeres segítség következésében, alkotmányunknak nem theoriája, azt nem mondom, mert abban felette sok jó van, de praxisa most valóban nem egyéb, mint egy számtalan visszaélésből (abususból) egymásra halmozott, az idő szellemétől bizonyosan s könnyen sarkából kifordíthatandó gyenge rakvány.» (St. 7.)

«Hogy ezt némi igazsággal elhatározhassuk, meg kell legelsőbben is ismernünk, mily felette hátra vagyunk minden keresztény nemzetek között ; mert mikép lehetne csak józanul képzelni is, hogy oly tárgyakra egyesíthetnők a hon számosabb lakosait, mint pl. vizeink tökéletes rendbehozása, Pest-Budának a Fekete-tengerrel gőzhajókkal rendszer s úgyszólván mindennapi összeköttetése stb. melyek-

nek végbevételére nemzet kell — minekelőtte nyomorúlt alacsonyságunkról tökéletesen meggyőződve nem vagyunk s mily alapokon nyugodnék minden előmeneteli vágyunk, és így egész előmeneteli hihetőségünk mindaddig, míg nagy és kicsi nemcsak nem pirúl hona alacsony mibenlétén, de a legszamosabb rész hátramaradásai és szégyenei közt még pajkoskodik s fel is fuvalkodik.» (St. 8.)

«El kell hinnünk tökéletesen továbbá, hogy férfi korunkat soha nem értük el még s nagyok még soha nem valánk, mert ha elértük volna már legfényesebb pontunkat s egykor valóban egy Nemzet lettünk volna, akkor nem emelkedhetnénk s nagyok sem lehetnénk soha többé, minthogy semmi, se nemzet, se ember, se egyéb, kétszer sohasem élt, s így éppen azért, mert némi nagysági pillanatok már több század előtt villanának honunkon keresztül, ha azok culminációjuk pontjai lettek volna, most bár akarnók, bár nem, már közel állnánk a koporsóhoz — s ekkép ha valóban keresztül éltük volna nemzetiségünk életét, minden iparkodásunk ezután gyáva fáradozás lenne s mi józanabbul tennénk, minden szorgalom és előretörekvés helyett nemzetiségünket egyenesen feladni, honi dolgainkba többé nem avatkozni, mint pályavégzők, egy pár évi csendes élet s rólunk való gondoskodásért esedezni, némi élethosszabbító szerekkel éldegélni s végóránkat csendesesen várva be, veszteg üldögélni.» (St. 9.)

«Arról kell végre meggyőződve lennünk, hogy nem a kormány valódi oka elnyomatásunk s hátramaradásunknak, hanem értelmi súlyunk fejletlensége s így parányisága, a miből természetszerint fakad: káros intézményeink nevetséges magasztalgatása ; hazaszeretet s közhasznót előmozdítani törekedő nemes ösztön helyett, kis privilégiumaink bálványozása, s ön legközelebb hasznunk nyomorúlt

vadászata, igazi helyzetünk, mibenlétünk s igazi hasznunk sohai el nem ismerése s így minden előmeneteli s nemesülni vágyásnak tökéletes híja ; a miből megint viszálykodásaink, rokonatlanságaink s nemzetietlenségünk veszi szükségkép eredetét s ebből megint végső elkorcsosulás, közlét ingadozása, személyünk és sajátunk veszedelme s egy mindent elpusztító anarchia fog múlhatatlanul következni.» (St. 9.)

Korlátoltsággal vádolja a kormányt, de azt mondja : «Ennek daczára mentenem kell a kormányt mert :

«Végre mégis mindig csak a nemzet maga dönti el, mily szellemben, mily szabályok szerint és mily vágások közt fog kormányoztatni. És e szerint Isten és igazságos ember előtt nincs legkisebb jogunk a kormány ellen azért panaszkodnunk, hogy elégséges rokonszenvet és cselekvőséget nemzetünk és alkotmányunk iránt nem fejtett ki ; valóban nincs, mert hisz mi magunk s vetettük úgy szólván kutyáknak legdrágább kincsünket, nemzetiségünk szeplőtlen voltát, alkotmányunkat pedig vagy nem őriztük, vagy őriztük — millió honfitársainkról jobbadán feledkezve — annak egyedül nyomorúlt kiváltságos oldalát, mi aztán természet szerint senkinek, kiben csak egy kis igazság s felebaráti szeretett létezik, nem igen nevelhette hozzánk való hajlamát». (PT. 43.)

«Magyarország helyzete, valamint fajtánk fejleményei általában nem igen ismertek a nagy külföld előtt. S igen természetes, mert honunk elzárt léte, úgyszólván bekelepcezett zsákformája igen nehezíti azon szabad érintkezést, melyben több más nemzet, mint pl. az angol, francia, a spanyol, de még a török is oly nagy könnyűséggel részesül ; és aztán mert évről-évre semmi oly kitünő esemény vagy kifejlés ugyan nem érdekesebb — ha e tekintet-

ben is nem akarjuk magunkat, mint sok egyébben, csalni és mindig csalni — mely az általános külvilág figyelmét nagyobb mértékben, egy kissé állandóbban honunkra és fajtánkra vonhatá vala. Honunk még most is terra incognita; fajtánk pedig vagy nem ismert vagy rosszul ismert, vagy sokaktól még szinte nem is sejdített nép.» (P. T. 54.)

«Átlátom, hogy az ausztriai közbirodalom számos fejedelmei a magyarságot, a ki nem fejlettet, vagy általunk hibás elvekre állítottat a több heterogén részzel egy egészbe olvasztani s ebből természetesen következő nagyobb egyszerűség által az országglást tökéletesebb létre bírni kívánták. S vádolhatni-e őket ezért igazságosan? vagy hogy alaposabban mondjam: Szabad-e nekünk a miatt kárhoz-tatnunk őket, hogy magyarságunkat eltörteni akarták, nekünk, kiknek oly számos nagyjai magok vetkeztek ki önként s édes örömet minden sajátságokból; nekünk, kiknek oly nagy része a legczéliránytalanabb maskarákba bújt, hogy latin nyelven szólott királynénak jobbagyi hiveségét mutassa be; nekünk, kiknek legelső képviselői elégtelenek állíták a magyar nyelvet közdolgok vitelére, midőn az országglás egyszerűsítéséről támadá szó; nekünk, kiknek szebb része szégyenlé a magyar szót hordani ajkain! Erre is húzzunk vastag fátyolt s megvallván, magunkban volt a legnagyobb hiba, ne hagyjuk ezután megsemmisíteni nemzetiségünket; mert mikép kívánhatjuk, hogy másnak legyen gondja sajátunkra, melyen minmagunk tapodunk.» (V. 107.)

«Magyarosodásunknak tán nagyobb gátjai találkoztak magunk közt, mint a kormányban.» (V. 108.)

«Ezeket mindenekeelőtt tökéletes világosságra kell hozni, míg arról lehet vagy lehetne szólni, mily módokhoz kelljen tehát nyúlni egy szép, bátorságos és dicső jövőndő készítésé-

sére ; mert ha úgy is jól van minden és semmi convulsioktól vagy elnyomatástól félnünk nem kell, akkor maradjunk a réginél ; ha Mohácsnál valóban meghalt már nemzetünk, akkor feküdjünk mi is szép elszánással, — melyhez egyébiránt semmi sem kell mint apathia, vis inertiae és restség, — nemzeti sírgödrünkbe, s ha igaz, hogy valami más tart fogva, akkor görbedezzünk tovább is lánczaink alatt.» (St. 10.)

«Ha anyaföldem hátramaradtát túrni nem tudom s az mint kigyó legszebb éltemen rágódik, — más nemzetek nagyságát említem s mindazon akadályokat, melyekkel azoknak is víni kelle, mert úgy hiszem : földim nem fogja szenvedhetni többé, hogy teszem Dunáján csak egyetlenegy szegény gözhajócska uszkáljon, midőn azoknak százas mennyiségétől Britanniát környező tengerek habzanak — s még a törökök közt is már a Bosphorus, Eufrates és Tigris a levegő expansiójának hatalma alatt nyögnek, — ő sem fogja tovább élhetni napjait kardugva s resten, ha meggondolja, hogy álló hídja még egyetlenegy sincs hosszú Dunája derekán, midőn a Temze vizein csak Londonon keresztül hat hídnál több köti össze a roppant város két partmellékit ; s ő sem fog visszarettenni ezernyi akadálytól, de magában bizni stb., ha végkép honom fölemelkedéséhez s a magyarnak a nemzetek sorába igtatásához kívánok járulni tehetségem szerint, Istentől kérek ügyességet s erőt, hazánk elaljasodását s nyomorúlt kis nemesi privilégiumaink és népünk közti szánakozást gerjesztő mibenlétünket oly elevenen, égetően s türhetetlen színekkel festeni, *hogy némi elaludt nemtelen nemesekben és tán még számasabb s nemtelenebb mágnásokban halálos kinnal rázódják fel a lélek s ők tág tükörben szemléljék nyomorúlt személyiket ;* mert azt hiszem, hogy hazánk nemesebb s annyival

több fiai, kik hercegi székben, valamint nemesiben és szántóvetői helyzetben, honosság s hazafiság által egyesítve vannak, nem engedik többé azon előitéleti sáfárok s önhajon-vadászó kontárok által magokat örökké minden fölemelkedéstől visszarántatni, kik rák gyanánt mindig hátra akarják tolni a magyart egykori sötét időszakaira, — hanem azokat a nemzet sorából átokkal vetvén ki, mint egy nemesebb század fiai a magyarból egy pyramist állítani, melynek legfelsőbb pontján biztosan fénylik a király, mert az építmény örök alapra van állítva, minthogy annak talpköve a felszabadított Nép . . . s minden sorsú, alábbi vagy fentebbi, mint a halhatatlan nagy építőmester akarja, nyugalomban s biztosan várhatja be az idők változó eseteit, az élet külön fergetegeit.» (St. 12.)

«Egyik mindent az időtől vár s minden alkalommal azt mormolja «még kora»; a másik azt hiszi: elvitt már az idő mindent s ekkép mindig «már késő, már késő»-t kiált.» (St. 14.)

«Azon nemzetet, melyben erős lélek van, soha és semmi körülállások közt idegen hatalom nemcsak nem nyomhatja el, hanem óriási előmenetelében sem hátráltathatja s minden veszély, mely érheti, kirekesztőleg csak tulajdon keblében, t. i. elégtelen ismereteiben, természetelleni talpkövekre rakott intézményeiben s az ezekből szükségkép következő egyenetlenségeiben s viszálykodásaiban veheti valódi eredetét; hogy nincs oly bölcs kormány, nincs oly próféta, ki egy lelketlen korcs népet valóságos dicsőségre fölhevíteni s igazi halhatatlanságra feltüzelni tudna.» (St. 15.)

«Meg van köztünk már győződve a nagyobb s igazán nemes rész, hogy egy régi recsegő feudális machinával az idők dicsőségi közt, midőn minden életre gyúlt s a töké-

letesebb felé vevé indultát, ezen túl is biztosan haladni s annak pajzsa alatt továbbá is szerencséről s bátorságról álmodni akarni, semmi egyéb, mint tompa eszű pium desiderium s szánakozásra méltó nevetséges képtelenség.» (St. 18.)

«Nincs már közöttünk senki, ki csak félig-meddig lát s józan észszel bír, ki nem vette volna észre, hogy azért, mert néhány hónap alatt (a choleraiban) egy kissé több embernek szaporábban folyt le élete, mint közönségesen, szinte megállt az öreg erőmű s a kis királyság számos kicsi királyságokra szakadt — s általában véve sok, igen sok volt a parancsoló s kevés, felette kevés a szófogadó.» (St. 18.)

«Most igen soknak köztünk — s ezekből a tudósoknak tartottakat sem veszem ki — némi külföldi tárgyakról még opiniójok sem lehet, mert az csak látott s ismert tárgyakon alapulhat; ők pedig, merem állítani, sőt a mi több, megmutatni is, nemcsak a legszükségesebb tudnivalókat nem látták s felőlök tiszta ideájok nincs, de még csak azon röffel sem bírnak, melylyel nemzeti nagyságot mérni lehessen.» (St. 24.)

«Honunk minden lakosinak a nemzet sorába iktatása bizonyos életet terjesztend; 9 milliónak ezentúl is abból kirekesztése ellenben elkerülhetetlen halált hozand anyaföldünkre. Ez lelkiisméreti vallomásom.» (St. 29.)

Finom erkölcsi érzése fölháborodik e visszaélések láttára s a mint láttuk, ismételve fölemlíti a közpénzeknek a vármegyék legnagyobb részében tapasztalható elsikkasztását:

«S vajjon a házi pénztárhoz s országgyűlési költségekhez eddig nem járult Szt. István idejétől a magyar nemesség?»

«Ez azonban semmi azon nagy árnyékhoz képest, melyben mind a kormány, mind a külföld ítélete szerint azért vagyunk, mert azon pénztár, mely megint a külön megyék

szükségeit pótolja s így aránylag mi is veszszük hasznát, de belé megint nem fizetünk egy fillért is, annyiszor elolvad kezeink közt, a mit tagadhatni valóban jó volna, de a legmesteribb tagadónak is lehetetlen.» (St. 200.)

«Ha most valaki azt veti szememre: «azon cassa, mely a ti nyilvános szükségéteket is pótolja s rátok van bízva, noha ahhoz semmit sem fizettek, nálatok úgy e sokszor elolvad, úgy-e földi?» Mit mondhatok reá? Hallgatnom, pirulnom, keseregnem kell... Ha továbbá tudakolja: «de hát ilyen előkelő tolvajnak nálatok mi baja?» Mit felelhetek megint erre? Oh szégyen, nem azt, hogy testünkben ilyen rothadt részeket tűzzel-vassal kiirtunk s azokat megsemmisítjük, hanem ilyen sophismákat: «Oh úgy is meg van eléggé büntetve ily szerencsétlen a közbecsülés elvesztése által, s hiszen aztán mindent vissza kell adnia, ha van valamije stb.» Mire a sógor így felelhet: «Oh akkor nem kell büntetni senkit, vagy annál kevesebbet, mennyivel nagyobbat vétett, minthogy lelkiismerete úgy is eléggé fogja furdalni s kínozni szegényt.» (St. 202.)

«Ha pedig azt vizsgáljuk, miért hajol a nagyobb rész inkább lágy, mint kemény törvények felé, annak három okát fogjuk találni; és pedig: egy rész azért, mert sikeresebben halászhat a zavarosban, mint a tisztában s az ítélet hozása közt nem felejtí el ezen kis argumentációt: hodie tibi, cras forsitan mihi; egy másik rész pedig, mert buta vakságában a büntetést sokkal nagyobb szégyennek hiszi, mint a bűnt; egy harmadik rész végre, egyenesen tompa eszű lágyszívűség miatt. E három ágazatú oppositíó okozza, hogy nemcsak nálunk, de csaknem minden nemzetek közt több vagy kevesebb mértékben, részint egészen el van hibázva a törvények fő célja, részint korántsem elérve.» (St. 203.)

«Gróf Pálffy Ferencz ügyéből» — írja 1826-ban — «katasztrófa készül lenni. A királynak saját kancelláriájába vetett bizalma megszűnt. Reviczky vizsgál s a ki nálunk korrupciót, csalást stb. keres, mi mindent nem talál az!»

«A gondolkozó ember szemében a magyar nemzet süllyedése borzasztónak tűnik fel, mikor hatóságainak romlottságát látni. Én szégyenlem magam!»

«Nem az a szégyen, hogy valamely népről azt mondják: ott féktelen, rendbontó stb. van, hanem az, hogy ott a féktelent, rendbontót stb. nem büntetik.» (St. 207.)

Széchenyi végre rátér a nemzetiség ügyére, melynek fejlődését, fenmaradását látja veszélyeztetve a fennálló intézményektől.

«De minekelőtte magasabbra emelkedhetik az ember s tulajdonai kifejlődhetnek, s a polgári vagy nemzeti erény mélyebb gyökereket verhet, mindenekelőtt szükséges, hogy legyen *nemzetiség*. Mert lenni kell előbb s csak azután lehet jóra, derékre, erényesre kifejleni... Mélyebben fekszik azért lelkünkben, mint sokan gondolnák, azon ki nem mondható édes aggodalom, mely anyaföldünkhöz vonz s mely a halandó port félistenné magasíthatja s lelki rothadás jele, hol a természet ezen szent törvényei ki vannak már dörzsölve...»

«Mily szomorú sors öntagjainak egymásutáni lassú sorvadását nyilván érezni s az életerő fogyatkozásait napról-napra csalhatatlanabban észrevenni — s ennél csak annak kínja lehet még fájdalmasabb, ki kénytelen átlátni, hogy ő egy rothadó nemzet tagja; mert százszor könnyebb testi, mint lelki aljasodást szenvedni. Hol pedig a nemzetiség semmivé vált, hol a lakosok elkorcsosodtak, vagy hol a nemzeti szellem és sajtóság hiábavalóságokon, gyermeki

bábokon alapul már, ott, ha a sokaság vakságában nem is gyanítja, keserű, de csalhatatlan tekintettel nézi a gondba merült hazafi, mikép folydogál le szemenként a hátra-maradt kevés fővény a nemzet életórája üvegszelenczéjébe.» (H. 162.)

«A nemzetiség nem egyéb, mint az emberi lény minden ereibe s lelke legbelsőbb rejtekeibe szőtt természeti tulajdon, melyet az önbecs megsemmisülése nélkül szinte oly lehetetlen kiírtani, mint bizonyos, hogy a szív kiszakítása után világunkon többé élni nem lehet. S ha a világ történeteit vizsgáljuk, nem áll-e a nemzetiség legszebb fényében, mint azon szent varázserő, mely valaha Marathon mezeit dicsőíté s Thermopyle kőszirteit legnemesebb vérrel pirosítá s nem érezzük-e, hogy futja át velőnk közepét valami édes érzelem, mely egész létünket előzönli, ha kérdés forog magyar honunk dísze s boldogsága felől?»

«Boldogok mi, hogy köztünk inkább a fiatalság jelei s hibái láthatók, s hogy távol tőlünk a vénség és koporsó! Mert azon gyávák és elfajultak, kiknek száma, tagadni nem lehet, elég nagy s kik midőn ezeket olvassák, tán kaczag-nak s gúnyolnak, mit árthatnak nemzetiségünknek s hogy gátolhatják annak szebb s tökéletesebb kifejlődését? Nem kell attól félni. Ők csak olyanok, mint ama hasztalan félénk katonák, kik mindig rosszat jövendölnek, a legkisebb veszélynél szaladásnak erednek, s oly messze távoznak, hogy alig éri el őket a hír, hogy nélkülök is kiküzdék a csatát — s aztán béke idején legtöbb szó szájokban.» (H. 163.)

«Igaz, hogy hazánk most nem igen van divatban, s a külföld alig tudja, hogy vagyunk. Mintha valami kút fenekén ülnénk, se lelki, se testi productumainknak nincs híre... Igaz, hogy sok, annyi káposzta, juhászbunda s

pipaszagot s több effélét kevert nemzeti szellemünkbe, hogy a gyengébb rész egy ideig szinte szégyenlő a magyarságot s jobb ízlésűnek s pallérozottabbnak tartá magát, ha külföldieskedett. A mit igen természetesnek látok, s megint azt tanácsolom, inkább magunkban keressük a hibát, mert minden hazafiságunk mellett se tapsolhatunk bizony, teszem: a szegedi sárnak, hortobágyi vidéknek, pesti kövezetnek, Duna partjainak, szennyes theátrumának, csömörindító, útonálló számtalan koldusainak stb. S hogy ilyeseket minden erővel szerettetni akartunk s szinte magunkra fogtuk, hogy szeretjük, legfőbb oka a magyarság divatlanságának.» (H. 164.)

«De azért, mivel ezeket mondom, ne bátorodjék neki a cosmopolita, ki tudom, utazásaiban sokkal szebb intézeteket látott s ne higgye, hogy vele valaha egyértelmű lehessenek... Csak honosi s övéi közt élhet meglegedetten az ember, ha már körülnézte a világot s létének dele elérkezett. S mennél hátrább van hazája, annál inkább tartozik annak elővitelén fáradozni... s hogy nincs oly ürügy, mely minden időre való kivándorlást megbocsáthatóvá tehetne abban, ki hazája számosabb ajándékát vevé; mert anyaföldét elhagyni nem egyéb, mint azt elárulni; s hogy végre, ha már minden életiskolán keresztülmentünk, semmi sem oltja el meglegedési szomjunkat, mint néhány élő honosaink megbecsülése s utóink áldása.» (H. 165.)

«Hogy hazánk akkor lesz boldog, ha ily fölemelkedett nemzeti szellem éleszti földieinket, melynek felébredésére úgy volna kötelességünk magunkat ösztönözni, mint Dárius pohárnoka neki minden nap azt jelenté komoly figyelemmel: «Király, emlékezzél a görögökről!» — Így mi: «emlékezzünk nemzetiségünkről.» (H. 169.)

«Nekünk az erény sokkal magasabb fokán kell állni,

mint másoknak, ha igazán kívánunk használni . . . S hát egy s más hasznos létesítésében mennyi akadály s gát minden oldalról! — Mily kevés jóakaró s becsületes elősegélő! Hány factió s hány útbanálló! Valóban annak, ki nálunk igazán kíván használni, szünetnélküli öntagadás életmunkája s minden várható jutalma az önbecsőzés s önismeret. S azért nálunk szükségesebb az erény, mint másutt.»

«Az egészséges nemzetiségnek pedig egyik főkisérője a nemzeti nyelv, mert míg az fenmarad, a nemzet is él, bármi sinlődve is sokszor, de ha az egyszer elnémul, akkor csak gyászfűzt terem a hon, mely a voltakért szomorúan eregeti földre csüggeteg lombjait.»

«De miből támadhat a nemzetiség, hogyan fejlődhetik ki erősebben és magasabban? Társalkodás s gondolatok közlése által s így a nemzetiség alatt fekszik még *a concentratio*.» (H. 171.)

Az egyesületekkel közszellemet, eszméket akar vinni az elmaradt társadalomba, hozzá akarja szoktatni a közczélok gyakorlati megvalósításához s megfegyelmezni a fegyelmetlen társadalmat.

«*A magyarság nemes kifejlődése*, mert hiába nem lehetünk más nemzetbeliek önbecsünk elvesztése nélkül — (H. 263.) azaz saját erkölcsi súlyunkban, szellemi erőnkben keresi a fennállás biztosítékát.»

«Ezt támogassuk, ezt szaporítsuk tehát minden módon minden úton, mert ez védangyalunk. Csinosítsuk értelmünket, terjeszszük tapasztalásainkat, keressük fel a tudóst, társalkodjunk az elmetehetőssel, nagyobbítsuk könyvtárainkat, jutalmazzuk a tudományokban, művészetekben fáradozót, haladót, üljünk kocsira, szálljunk hajóra s nézzük a világot s emeljük hazánkat dicsőbb nemzetek sorába!» (H. 263.)

«Én ellenben azt hiszem, hogy ily provocációk s idézgetések : eldödeink bölcsesége, régi idő belátása, elmés hajdankor stb. azon számtalan balvélemények közé tartoznak, melyek szokás által fogadtattak el, s mint igazságok apáról fiúra hagyománykép mennek át, s melyek alapja hófuvaton nyugszik s egy kis nyomozás után el is oszlik, mint az egy kis meleg által.»

«Két egyes személy közt tagadhatatlan, az idősbnek van vagy lehet több tapasztalása. Generációkban éppen megfordítva áll az eset s közelebb esőnek s így az ifjabb generációnak van vagy lehet több tapasztalása.» (H. 196.)

«Néhai bölcs és dicső atyáink s eldödeink éppen nem éltek úgy, mint mi, hanem kemény vadságukban háborúhoz s veszélyekhez edzve, lóháton vagy váraikban sáncz és mocsár közt igazán nagyok voltak ; mi ellenben ellágyultan s elpuhulva, se vadságunk, se civilisatiói súlyunk által félelmesek nem vagyunk. Megváltozott az idő, azzal mi. S így könnyebb az elődökre hivatkozni, mint megmutatni, hogy csak ők is úgy kocsiztak s henyéltek, mint mi, s ő helyettök is mindig csak az adófizető kelt ki ellenség elébe, s akkor is jobban levágta a török fejét, mint ők ; a mit ma bizonynyal jobban tudna, mint mi. — De ha megengedtük magunkon ezt a cardinalis változást végbevitetni, hogy örökös katonákból kirekesztőleg földművelők, tudósok, írók, ügyvédek s effélék legyünk, midőn azonban csak az adófizető nép katonáskodik igazán, — hogy ellenzhetjük józanul s igazságosan azon változásokat, melyek a fő kivetkeztetés természetes kísérői?» (H. 244.)

«A multban nemzeti nagyságot, legalább olyant, melyen a magyar túl ne emelkedhetnék, nem találtunk, mert a múlt nagyságnak köemlékek s roppant épületek romjai egyedüli tanúi ; minden egyebek, mint könyvek, mester-

művek, közhasznú találmányok az idő által elenyésznek, nevezetes építmények hijával pedig, melyek századokon hatnak keresztül, egy nagy nemzet vagy fejedelem sem volt még. De hazánkban olyasokat nem lel senki. Azon néhány felleg- vagy mocsárvár, sőt még az annyiszor magasztalt Visegrád maradék falai is, költői képzelet nélkül, — mely ugyan a debreczeni pusztákra is varázsolhat spanyol kastélyt — nem mutatnak egyébre, mint kis urakra és szegény királyokra.» (V. 78.)

«Elődeink híre, mint én gondolom, jobbadán bitortott... Fajtánk, mi nemzeti és alkotmányos zománczunk megóvását s kifejtését illeti, sem azelőtt, sem most nem volt igazán «lelkes» embernek megbecsülő rokonszenvére érdemes! Nem volt ily érzelem gerjeszthetésére a régieket illetőleg érdemes pedig azért, — és így felette nagy tévedésben vannak azok, kik elődeinket annyira bámulják, és e körül ne mystificáljuk magunkat — mert alkotmányos és nemzeti fenmaradásunkat bizony sem nagy eszöknek, sem kitünő erényüknek nem köszönhetjük, de ennyi valóban meg nem érdemlett kegyért, melyet még élvezünk, egyenesen a szerencsés véletlennek és a nagy isteneknek vagyunk adósai...»

«Apáink, mióta elhagyták vagy velök hagyatták el a keletet, meg nem szűnő irigy fondorkodások közt fecséreleték el erejüket. Kitünő férfiak és csataedzett vitézek nagy hijával ugyan sohasem volt honunk; de oly polgári erény, mely hódító varázsszal birt és az egész nemzeti testet áthatotta volna, bizony csak úgy jelenik meg nemzeti évszámjaink unalmas lapjain, mint szaporán elenyésző egy-egy fényes bolygó, hazai tenger mocsárink mérget-lehelő végnélkülisége fölött.» (P. T. 57.)

«Én Magyarország múltjában csak egyes, röviden csil-

logó fénypontokat tudok észrevenni; oly általános hangulat és erkölcsi becs, mely sok más népnek vérében rejlik, vagy inkább fejlett ki, és melynek általánossága lehetetlen, hogy még a mennyei hatalmakat is némileg engesztelődésre ne bírja, belátásomnak nem mutatkozik sehol.» (P. T. 59.)

«Britannia s Franciaország vérzivatarjai mit bizonyítanak egyebet, mint *szegénység miatti megvívást*? Mert mindazon borzasztó convulsiók, melyek egy s más országot megráztak, mi egyébből vették eredetüket, mint abból, hogy a tehetősebb rész, mely hatalommal volt felruházva, a haza minden terhének vitelét az alacsonyabb, de a hazafiak nagyobb részén akarva mindig hagyni — a mit ez végre túrni s szenvedni nem tudott s nem akart s elvégre rablánczait ketté törte, azoknak, kik őket úgyszólván fogva tartották, legnagyobb ijedtségre s ideiglenes károokra tagadhatatlan, de egyszersmind legnagyobb valódi hasznukra s mai tartós jólétekre is, — mert ezen *kényszerített* változások következtében ők most határ nélkül s minden tekintetben jobban bírják magokat s boldogabbak, mint régi helyzetökben lennének, melyért annyit fáradoztak s harcoltak, s melynek további fentartása végett, *legnagyobb szerencsésjökre*, a csatát elvesztették.» (H. 257.)

Miután ily hevesen megtámadta a jelent, kigúnyolta a multat s dicsőítette az emberiség nagy forradalmait, a változás s fejlődés örök törvényére s a jövőre irányozza nemzeté figyelmét.

«Semmi sem áll csendesen a világon, még a napsystemák is mozognak — tehát csak Magyarország álljon s vesztegeljen mozdulatlan? Nem nevetséges törekvés-e ez? Vagy azt gondoljuk, hogy a Lajtától Feketetőig, a Beszkid bérceitől a Dráváig fekvő, csak 4000 négyszög mérföldnyi

tartomány az universum közepe, mely körül milliárd világok forognak? Istenért! nyissuk fel szemeinket, vegyük hasznát eszünknek. Minekünk is mozdulnunk kell, akár akarjuk, akár nem s nehogy hátrafelé nyomattassunk, *lépjünk inkább előre!*»

«Munkám tartalmából kiki azt fogja látni, hogy a végsőségeket s túlságokat gyűlölöm s békítés barátja vagyok, szeretném a számos felekezetet egyesíteni s inkább *a lehető jót* akarom elérni közép úton, mint *a képzelt jót*, melyet tán csak a más világon lelünk fel, levegő utakon.»

«Nem nézek én, megvallom, annyit hátra, mint sok hazámfia, hanem inkább előre; nincs annyi gondom tudni, *valaha mik voltunk*, de inkább átnézni, *idővel mik lehetünk s mik leendünk*. A *mult* elesett hatalmunkból, *a jövőnek* urai vagyunk. Ne bajlódjunk azért hiábavaló remiscentiákkal, de bírjuk inkább elszánt hazafiságunk s hív egyesülésünk által drága anyaföldünket szebb virradásra. Sokan azt gondolják: Magyarország *volt*; én azt szeretem hinni: *lesz.*» (H. 270.)

Ilyennek látta Széchenyi Magyarországot s ily modorban támadta meg a magyar arisztokracziát, összes intézményeit, illuzióit és előítéleteit. Három első nagy munkája: a *Hitel*, a *Világ* és a *Stádium* elejétől végig tele van kicsinyléssel s megvetéssel minden iránt, a mihez a magyar nemesség akkor kegyelettel ragaszkodott, s a későbbiekben is minden alkalmal kíméletlenül ostorozza a magyar rendi társadalmat.

Ha könyveinek címlapján nem áll a gróf Széchenyi István neve s névtelenül jelennek meg, senki sem jutott volna arra a gondolatra, hogy e könyveket magyar mágnás írta s kétségtelenül az arisztokraczia valamely elkeseredett ellenségét, valamely plebejust és demagógot tartottak volna e munkák szerzőjének.

S ez esetben nem is tettek volna mély, megrázó hatást az arisztokratikus elemekre. Ha e könyvek a kiváltságos osztályokon kívül álló egyéntől, vagy valami kurta nemesembertől vagy ügyvédtől erednek, az arisztokraczia megbotránkozásal utasítja vissza s nem látott volna bennök egyebet a magyar birtokos nemesség gyűlöleténél s alávaló piszkolódásnál.

De a szerző Magyarország legfényesebb neveinek egyikét viselte, gazdag mágnás volt s telivér arisztokrata, kinek nevét ezen felül, a nemzeti ügynek hozott áldozataiért, a tisztelet s népszerűség környezte. A mit írt, senki sem tulajdoníthatta az arisztokraczia gyűlöletének, mert hisz maga is hozzá tartozott, s hazafiatlanságnak sem, mert hisz példátlan bizonyítékát adta nemzete szeretetének.

Nem egy megyében nyilvánosan elégették könyveit. Voltak olyanok is, kik rossz hazafinak tartották s egy úr, mikor 1837-ben Széchenyinek Béla fia született, oly nyilatkozatra fakadt, hogy adja Isten, hogy e fiú jobb hazafi legyen az apjánál. Az arisztokraczia köreiben gúnyolják s rossz indulattal hamis híreket terjesztenek a Hitel hatásáról. Azt beszélnek, hogy nagy-czenki jobbágysai, mikor gazdatisztjei a dézsmát követelik tőlök, a Hitel megfelelő helyére hivatkoznak s nem akarják megadni. Az 1831-ki kolera idejében pedig Eötvös azt híreszteli, hogy egy elzülött ügyvéd a Hitelt olvassa fel a parasztnak s ezzel lázítja őket földesuraik ellen. Általában az arisztokraczia köreiben parasztlázítónak, demagógnak nyilvánítják s pestisnek nevezik a munkáiban hirdetett elveket, melyeknek terjedését veszélyesnek tartják a nemzetre nézve. Különösen az idősebbek aggodalommal s ellenszenvvel fogadják az új irányt, melynek Széchenyi első hirdetője volt.

De az ifjabb nemzedék, melyben már erősebben lüktetett a nemzeti érzület, mely magasabb eszményekért sóvár-

gott, s mely, mert még nem volt része a múlt bűneiben s pirulni tudott a nemzet sülyedésén, megértette őt s lelkesedéssel fogadta az új tant, mely a múlt szégyene után egy dicső és fényes jövővel kecsegtetett. Minden mélyebb belátású s nemesebb érzésű ember hozzá csatlakozott s a nagy elv, melyet képviselt, hogy a nemzetiség kifejlése s biztosítása a legnagyobb érdek, melynek mindent alá kell rendelni, megtermékenyítette s megnemesítette a nemzet szellemét s egymásután kelnek föl jeles férfiak, nagy jellemek, a kik dicsőségére váltak hazájoknak, mert szakítottak a múlt hagyományaival s lelkesedéssel törekedtek a régi Magyarország megdöntésére. E nemes szellemeket ellenállhatatlanul ragadta magával Széchenyi felfogásának nagysága, a szívek fölmelegednek, az eszményiség s nagylelkűség kezd uralkodni a szellemeken s míg a régi nemzedék a kiváltságok fentartásában s a közért való minden áldozat megtagadásában látta a szabadságot és hazafiságot, a fiatalabbak a kiváltságok megszüntetésében s a hazáért való áldozatokban keresték a szabadságot és dicsőséget.

· Széchenyi munkáival kezdődik az a nevezetes mozgalom a magyar nemesség körében, melyhez hasonlót hiába keresünk Európa történelmében. Megtörtént, hogy az arisztokracziát leverte a királyi hatalom s megfosztotta kiváltságos állásától az államban; megesett az is, hogy a demokracia döntötte meg a nemesség hatalmát. De Magyarországon az arisztokracia maga kezdi meg a küzdelmet önmaga ellen s dönti meg a rendi intézményeket a demokracia nyomása, de sőt közreműködése nélkül. A magyar arisztokracia pártokra szakad, melyeknek egyike a maradást s a rendi intézmények fentartását, másika a haladást s ez intézmények megszüntetését írja zászlajára. Ez utóbbiak lelkesedett, szenvedélyes harczot

folytatnak a demokraczia elveiért s intézményeiért s a demokratikus elemek passzív nézői e küzdelemnek. E nemes küzdelemben csak a nemesség tagjai vesznek részt; az egész azt a benyomást teszi, mintha a nemesség házi ügye volna, s nemcsak a vezérek, szónokok, hanem az írók, publiczisták, hírlapírók, sőt vidéki levelezők is majdnem kizárólag a nemesség soraiból kerülnek ki.

Széchenyi volt az első magyar arisztokrata, a ki a rendi intézményeket a nemzetiség eszméje nevében megtámadta. A legdühösebb forradalmár sem tehette volna ezt szenvedélyesebben. Eszenvédély nem valamely világpolgári szabadelvűségből, hanem rajongó fajszeretetéből ered. A rendi intézményekben a magyar faj kifejlődésének akadályát, fennállásának legfőbb veszélyét látja s azért leplezi le oly kíméletlenül a régi Magyarország sülyedését, s azért szól oly megvetéssel a nemességnek a rendi intézményekhez ragaszkodó részéről, mert bennök a nemzetiség ellenségeit látja. Megkülönbözteti a kevés *nemes magyart*, a ki nemzeteért él s érette minden kiváltságát kész föláldozni, a *magyar nemestől*, a kit e magasztos eszme nem hatott át. Széchenyi egy magasabb elvvel, a magyar faj érdekével akarja a nemességet megtisztítani s fölemelni, mely magasan áll minden rendi érdek és kiváltság fölött: ezt nevezi ő a *magyar nemesség nemesítésének*.

S e törekvése nem volt sikertelen. Eszményi felfogása csakhamar elterjed a nemesség nemesebb elemeiben. Az ő eszméi uralkodnak a szellemeken. Minden következő jelentékeny magyar politikus az ő követője volt, csak hogy, mikor Széchenyi megállt, nem állapodtak meg vele egy ponton, hanem tovább haladtak az általa kitűzött cél felé s így maradt egyedül, az elszigeteltség keserű érzésével. Az alapfelfogásban sohasem volt különbség Széchenyi s a

haladó politikusok között, csupán a cél gyakorlati megvalósításában tértek el egymástól.

Széchenyi életének legtisztább örömeit a nemzet neme-
sebb része elismerésének s támogatásának köszönheti s
érzékeny lelke, melynek kínokat okozott az ellenséges
indulat s elhagyottság, önérzettel gondol vissza arra az
időre, mikor meleg rokonszenv és bámulat kísérte küzdel-
meit. 1844-ben, mikor már sokat veszített népszerűségéből,
ezeket írja Magyarország kiváltságos lakosaihoz intézett
röpiratában :

«Számosb évvel ezelőtt, midőn hiányaink aggasztó vol-
tát, mindenbeni hátramaradásunk rémítő képét, mennyire
bírtam, hű, de kíméletlen ecsettel törekedtem festeni s e
műtételre véremhezi tántoríthatatlan hűség és szilárd aka-
rat jogosíta fel, mert nem valék képes megbarátkozni szé-
gyenteli állásunkkal, akkor nem egy, de számtalan honfi
fordult hidegen tőlem el, mintha bennem a magyarnak
gyalázóját, szabad alkotmányunk felforgatóját s ekkép
vérünk legnagyobb ellenségét szemlélné.»

«Lefolyt azóta több idő s habár eleinte sokat túrtam is,
csakhamar annyira megáldott a sors, mint ritka halandót,
mert viszhangra talált szavam s felette nagy szám, vérünk
lelkesebb része osztá nézeteimet, őszinteségemen kételkedni
pedig senki nem mert; ha előszámlálom azon kéjpillana-
tokat, melyeket ez időközben élveztem, mikor annyi hű
kedélynek szemeiből olvashatám irántami rokonszenvét,
bátran mondhatom, földi pályám, akármilyen sor érjen is ezen-
túl, mi személyemet illeti, felette édes volt s ezt többé
semmi hatalom nem rabolhatja tőlem el, mert honfiak
tisztelő szeretete fűzé még életemben legszebb virágai-
val azon töviskoszorút keresztül, mely múlhatlan sebzi
annak halántékait, ki az emberi csaleszmék hydráival

szembeszállva, bármiben tüzi is ki az újjáalakulás zászlaját, csak hogy nem egy, nálamnál százszorta jobb és derekabb ember nem volt oly szerencsés, mint én; de minden legkisebb elismerés nélkül sülyedt sírjába.»

«Felette távol vagyok is ennél fogva panaszra fakadni, hiszen váltig kinyertem már béremet csekély szolgálataimért, ha hogy most egy idő óta megint, mert óvni kívánom láztól a magyart s erre hasonlóan véremhez híűség és szilárd akarat jogosít, szinte elfordul tőlem s hidegül irántam meg a nagyobb szám, mintha tudja az ég mily hűtlen lettem vala a honhoz, holott soha nem voltam ahhoz híűbb és nem én változtam meg, óh ne higyjétek ezt, de változtak mind kül-, mind belkörülményeink, melyekhez tenni-valóinkat nem szabunk több, mint hiba, valódi bűn volna.»

Széchenyinek a magyar faj kifejtésére s jövőjének biztosítására nézve megállapított terve volt. Tekintsük már most ezt a tervet, geniális elméjének legsajátabb szüleményét.

XI.

Széchenyi sötét színben látta a magyar nemzet állapotát. A kép azonban, mely lelkében tükröződött, nem volt komorabb a valóságnál.

Széchenyit általában pesszimistának tartották kortársai, kik közelebbről ismerték. Mikor a melancholia nehezedett lelkére s mindent, tehát hazája sorsát is reménytelennek, nemzetét rothadtnak, halottnak látta, oly nyilatkozatok törtek ki belőle, melyekből azt lehetett következtetni, hogy hazája sorsán kétségbeesett.

Naplóiban számtalan följegyzés bizonyítja, hogy betegsége rohamaiban kétségbeejtőnek látja nemzete állapotát s e betegség természeténél fogva nem a nemzet életében tapasztalható aggasztó jelenségek okai a kétségbeesésnek, hanem megfordítva, elméje a komor hangulat megokolására keresi a nemzet életében azokat a jelenségeket, melyek aggasztók s ilyenkor nem látja az élet és ifjuság jeleit, melyek máskor, mikor a melancholia nem bántja s elméje elfogulatlan és tiszta, a fejlődés lehetőségével, egy szebb jövő reményével kecsegtetik.

1829-ben Csehországban utazik s meglepi e tartomány nagy haladása s virágzása. «Mindenütt haladást találok, csak Magyarország nem mozdul helyéről. Ez a gondolat koronkint felráz lethargiámból. Hazámfiainak ez az előítélete, hogy nem akarnak mozdulni, oly undorral tölt el,

hogy inkább minden nemzetiségről lemondok s egyenesen osztrák leszek, mint hogy nyugodtan s lemondással határozam el magamat ebben a régi slendriánban való megmaradásra. Egy pár napi távolságra menve Magyarországtól, már nem is sejtik, hogy létezőnk. Magyarország meg van halva. Minden fáradságom hiábavaló.»

1830-ban is, midőn a *Hitel* már megjelent, azt kérdezi magától: «Lehet-e oly testet újjáalakítani, mely oly mélyen sülyedt, mint Magyarország? Szívem, érzésem, vágyam, reményeim azt mondják, hogy igen; ítéletem azt mondja, hogy nem.»

1844-ben beszélgetés közben gróf Batthyány Lajos azt mondotta, hogy ha megfosztanak attól az illuziótól, hogy Magyarországból még lesz valami, akkor azonnal felhagyna mindennel. Mire Széchenyi azt jegyzi meg, hogy se Deák, se ő nem remél semmit s mégis jó hazafiak.

Mikor 1848-ban az országgyűlés tagjai örömmel és bizalommal tekintettek a jövőbe s el voltak telve szép reményekkel, Széchenyi Pálffy Albert jelenlétében mondotta híres hasonlatát a rákokról, melylyel a kétségbeesés humorával megrázóan jellemezte egy szerencsétlen nemzet állapotát, mely nem ura saját sorsának, s mely felett hatalmasabb tényezők döntenek s minden reménykedése hiú s csak veszte bizonyos. «A rákokat megfogják», — mondá, — «a kosárba teszik. A rákok nagyon békétlenek. Mikor meg akarják őket főzni, friss vízbe teszik. Új remények, szebb kilátás a jövőbe. De még sem oly állapot, mint a folyóban volt. A szakács tűzhöz teszi őket. Hovatovább nagyobb az aggodalom, a kétségbeesés. Rendelet jön, hogy az ebéd egy órával később lesz. A szakács a rákokat elhúzza a tűztől, a víz lassan hidegszik. A rákok új reményre élednek s jobban érzik magokat. De ez az

állapot már olyan sem, mint mikor a vízbe tették őket. Végre jön a határozó óra. Újra tűzre teszik őket. Kétségbeesés. S abban a reményben, hogy megint valami kedvező véletlen jön közbe — megfőlnék.»

Ha e hangulatok állandóan uralkodtak volna lelkén, nem lehetett volna hite nemzete jövőjében. A búskomorság rohamának megszűntével azonban szelleme képessé válik oly képzetek befogadására, melyek az életet derült, reményteli színben tüntetik fel előtte. S csak ez magyarázza meg, hogy ez a búskomor, kétségbeeső ember mondja ki azt a szót, melylyel egy egész nemzet szellemét a jövő felé irányozza. A nemzet maga lemondásba merült s a nemzet hangulata pesszimiztikusabb volt, mint a Széchenyié. A sírva vígadó magyar, ez az erőtelen, lanyha, önérzetlen lény, mely nemzete fényes multján merengett, melynek már magasabb céljai nem voltak, mely előtt a jövő elzártnak látszott, melynek költészetében sem találhatók fel a jövő ragyogó ideáljai, hanem a búsongás az elveszett nemzeti nagyság miatt, vagy, mint a Széchenyi lelkében, beteg állapotában, a «nagyszerű halál» látomásai kísértettek, volt a nemzet lelki állapotának kifejezése, oly nemzeté, mely érzi a jelen süllyedését, de lemondással belenyugszik, mert nem ismeri az eszközöket, melyekkel ki lehet belőle emelkedni.

A költészetben pesszimiztikusabb hangulat uralkodott a Széchenyiénél is. «A nagy hazafiaskodás daczára» költőinknek nem volt igazi hitök a nemzet jövőjében. Erős kétségbeesés és gyöngye remény között ingadozik az egész kor költészete még akkor is, midőn egy politikai mű, Széchenyi *Hitele* oly bizonyossággal meg meri jósolni a nemzet nagyságát, a mily természetes az, hogy az életteljes vékony sudár hatalmas tölgygyé fog növekedni. Költőink legelsők

ugyan az egész nemzetből, kik Széchenyi oldalához sorakoznak; Kisfaludy Károly mintegy végrendeletként hagyja meg halálos ágyán (1830. nov.) az ifjú íróknak, hogy a reform és opposzió zászlaját tűzzék ki. De lelkekben nem bír mély gyökeret verni Széchenyi erős meggyőződése. Minden szellőben a vihar előjelét látják, mely ki fogja törni a vékony sudárt, mielőtt megerősödött volna. Olykor megpillantják a remény egy-egy sugarát, de égök ismét elborúl. A kételkedő bizonytalanságtól nem bírnak menekülni.

«Kölcsey teljesen elmerül a kétségbeesésben. *Hymnusa* (1823.) még meri kérni az istent, hogy szánja és áldja meg a magyart, ki már megbünhődte a múltat s jövőt. *Zrínyi dalá*-ban (1830.) már imádkozni sem mer a romlott, szívtelen korcs fajért, melynek elhamvadt honszerelme s jégkeblében elfásult a szív. *Zrínyi második éneké*-ben, melyet halála évében (1838.) írt, még egyszer könyörögni akar nemzeteért a sors istenéhez, de ez szigorúan és kérélhetetlenül visszautasítja. Ha e költeményből következtetnünk lehet, Kölcsey teljesen kétségbeesve s a mi még megrendítőbb, a kétségbeesésben és elpusztulásunk végzettségében már meg is nyugodva szállt sírjába. Kisfaludy *Mohács*-ban eltűzi lelkétől a komor képeket s bizodalommal kiált: Él magyar, áll Buda még, új nap fényle reánk, biztos nézzen előre szemünk. De a *Rákosi szántó*-ban elmereng a hagyományos kétségbeesés fájdalmán. Bajza egyik órában alig mer a népek istenéhez egy reménysugárért fohászkodni, mert a haza multjában nincs öröm, jövőjében nincs remény; a másik pillanatban mégis földerül, mert van biró a felhők felett, a porba omlott szép haza fel fog születni, a zsoldos szabályakon győz a kor szelleme, a hol legtöbb honfivér lépé a harci síkokat, a népszabadság ott tenyészt legszebb virágokat.»

«E kétkedő lelkesedésnek lön nemzeti himnuszává Vörösmarty *Szózata*. Rendületlen hűségre buzdítja a nemzetet, de magának nincs rendületlen hite a jövőhöz; óhajtáná meggyőzni arról a magyart, hogy még jönni fog egy szebb kor, de maga sem bír szabadulni elpusztulásunk gondolatától, sőt el van készülve a nemzet halálára, csak azt óhajtja, hogy ne vesszünk gyáván, hanem legalább a halál legyen nagyszerű s a temetkezés méltó a nemzet multjához. Buzdulás és aggodalom, önérzet és csüggedés, bánat és remény olvad össze Vörösmarty többi hazafias költeményeiben is.»*

Hasonló komor hangulatok törnek ki nem egyszer Deák és Kossuth lelkéből is s így érzett Magyarországon mindenki, a kinek nemes eszményei voltak, a nemzet mély süllyedésének láttára.

Hangulatainak hullámozása magyarázza meg a dualizmust, mely nemcsak Naplóiban, hanem közzétett írásai-
ban s egész közpályáján kifejtett működésében nyilvánul. Azt lehet róla mondani, hogy Magyarországon ő volt az akkor élők közt a legnagyobb pesszimista, s azt is, hogy ő volta legnagyobb optimista. Senki sem látta nemzetét oly kétségbeejtőnek s ugyanakkor senki sem kecsegtette oly fényes jövővel, mint Széchenyi. Ha az ember valami elvont logikai lény volna, Széchenyi dualizmusát logikátlanak kellene nyilvánítanunk. Így fogták ezt fel kortársai s nevezetesen Kossuth is, a ki a *Kelct Népé*-re írt feleletében hosszasan bizonyítgatja Széchenyi ellen, hogy egy nemzet egy és ugyanabban az időben elaggott és a sír szélén levő s fiatal és életrevaló nem lehet. Báró Kemény Zsigmond

* Arany László: A magyar politikai költészetéről.

pedig szellemesen és elmeéllal igyekeznek Széchenyit a logikátlanság vádja ellen védeni.

De egyiknek sem volt sejtelme arról, hogy Széchenyinek munkáiba is önkénytelenül beleszivárognak betegsége rohamaiból eredő sötét hangulatai, s hogy ilyenkor, ha látja nemzete lemondását, belenyugvását a sülyedésbe, eszménytelenségét, új eszmék befogadására s az érettek küzdésre való képtelenségét, a magyar egy elaggott, végkimerülésre jutott, lassan haldokló faj benyomását teszi reá; míg rendes állapotában, mikor észreveszi szívósságát, némelyek nemzeti érzületét, buzgóságát, melyhez csak az öntudatosan kitüzött nagy cél s az ennek elérésére szolgáló eszközök ismerete hiányzik, inkább a fejletlenség, éretlenség, fiatalság színében tűnik fel előtte, s meg van győződve, hogy e fajnak jövője van, ha fejlődése feltételeit megszerzi s a sors el nem tiporja.

Ez a meggyőződés egész politikai működésének kiinduló pontja s a magyar faj kifejlődése s fölemelkedése egész politikájának alapeszméje. Még 1841-ben is, mikor betegsége nagyon előre haladt s az aggodalom elhatalmasodott lelkében, ezt írja a *Kelet Népe*-ben: «A magyar népet a világnak megtartani és nemcsak megtartani, de az emberiség dicsére nemzetté, nagy és dicső nemzetté emelni lehet; de ez a lehetetlenséggel határos és egyedül a minden szenvedelmektől ment és minden ábrándnak s szívgerjedelemnek parancsoló «hideg ész» jelelheti ki ennek útját.»

E hideg ész valóban meg volt Széchenyiben, a leglángolóbb szívvel párosulva, s mint minden igazán nagy ember, szíve lelkesedésével, szeretetével jutott az igazsághoz. Elméje szívének nem zsarnoka, hanem szolgálója volt.

Tervei, melyek szerint a magyar nemzet kifejlődését,

jövőjét biztosítani akarja, szellemének eredetiségéről s mélységéről tesznek tanúságot. Itt nyilvánul egyéniségének genialitása. Tervei a nemzet állapotához alkalmazkodnak, számbavesznek minden akadályt s mégis, legalább reformátori pályája kezdetén, merészek és radikálisok.

Ha helyesen akarjuk megítélni Széchenyi terveinek jelentőségét, nem szabad rájuk a nyugot-európai nemzetek nagy átalakulásainak mértékét alkalmazni. E tervek nem egy kifejlett, nagy nemzeti életnek új alapokra fektetésére s szervezésére, nem az emberiség valamely új problémájának megoldására, hanem egy kis, gyenge, fejletlen, elnyomott nemzetnek az európai kultúra eszközeivel való föl-emelésére vonatkoztak.

Személyes állása is korlátozta egyéniségének hatását s teljesen különböző volt azokétól, a kik mint reformátorok jelentékeny átalakulásokat idéztek elő a nemzetek életében.

Magas állású, de magán ember volt. Eszközei csekélyek voltak. Hatalma nem volt. Nem támogatták forrongó tömegek, melyeknek segítségével megdönthette volna a fennálló intézményeket s a dolgok új rendjét alkothatta volna meg. Nem volt abszolút fejedelem vagy mindenható miniszter, a kinek akarata intézményeket rombol és épít. Széchenyi egészen saját erejére volt utalva. S a legfőbb nehézség abban rejlett, hogy azt, a mire Széchenyi törekedett, csak azoknak a tényezőknek beleegyezésével s támogatásával érhetette el, melyek már természetöknél fogva ellentétben állottak céljaival.

E tényezők leghatalmasabbika a kormány volt. Tudva levő, hogy ez időben Magyarországnak nem volt kormánya. A magyar udvari kanczellária nem volt önálló kormányshék. Minden titkolódzás nélkül, császári szervező

rendelettel az osztrák Staatsrathnak és miniszteriumnak volt alárendelve. A magyar udvari kancellária ezekhez intézte előterjesztéseit s ezektől kapta utasításait. A nemzet érdekeinek és céljainak megvalósítására hivatott kormánynak még csak közege sem volt. Az osztrák kormány pedig, melynek Magyarország iránt a gyanakodás és ellenséges indulat régi hagyománya volt, az állambölcsőség sarkigazságának tartotta, hogy Magyarország anyagi és szellemi fejlődése kár és veszély a monarchiára nézve s azért azt minden eszközzel meg kell akadályozni. Széchenyi ebben a kormányban nemzete ellenségét látja s gyűlöli; butaságáért megveti. Hogy mily rossz véleménye volt a kormány belátása felől, bizonyítja ismert mondanása, mikor Wesselényi, a ki rosszalta Széchenyi folytonos érintkezését a kormánnyal s figyelmeztette őt, hogy nem látja-e a kiálló (ördögi) szarvakat, Széchenyi azt felelte, hogy a mit Wesselényi ördögszarvnak tart, azt ő csak ökörszarvnak látja. De mint gyakorlati ember, nem hagyhatja figyelmen kívül, hogy az osztrák kormány nélkül Magyarország törvénybe iktatott függetlensége s önállósága, alkotmánya, szabadságai s kiváltságai mellett is lehetetlen itt egy szerény egyesületet szervezni, egy lóversenyt rendezni, egy patakot szabályozni, egy könyvet kiadni, egy lapot megindítani, mert az egy szavával mindent megakadályozhat. Nem mellőzhette tehát a kormányt tervei keresztülvitelében s törekvése arra volt irányozva, hogy bizalmát megnyerje. De vajjon sok lehetett-e az, a mit egy ily ellenséges indulatú, korlátolt kormánytól Magyarország számára kieszközölhetett?

A másik nagy tényező a magyar nemesség volt, mely inkább negatív hatalmát az országgyűlésen s a megyékben

gyakorolta. Más politikai tényező nem jöhetett tekintetbe, mert Magyarországon magyar polgári középosztály, mely a demokratikus eszmék, a reform és haladás képviselője lehetett volna, nem volt. A satnya német polgárság ép oly konzervatív szellemű volt a maga körében, mint a nemesség. A parasztság elnyomott, jogtalan néposztály volt, mely megszokta a szolgaságot s értelmiségének fejletlensége miatt, mint politikai tényező számba se jöhetett.

Széchenyi tehát kizárólag a nemességre volt utalva. De más néposztályokban nem keresett volna szövetségeseket a nemesség ellen, még akkor sem, ha ennek lehetősége meg lett volna. Ellensége volt a hűbéri intézményeknek, de megdöntésöket nem a demokracziával, hanem a nemességgel akarta elérni. Széchenyi arisztokrata volt s irtózott a demokraczia mozgalmaitól, melyekről azt hitte, hogy mint a francia forradalomban, az arisztokraczia megsemmisítésére, vérbe fullasztására visznek. Szeme előtt példaként az angol arisztokraczia lebegett, mely kiváltságok nélkül az állam terheit viselve, beolvadt a nemzetbe, részt vesz a nemzet életében, s melynek soraiból kerülnek ki a népszerű eszmék képviselői, s mely vezére a nemzetnek. Széchenyi mindent meg akart tenni, hogy a nemesség kiváltságos állása megszűnjék s az elnyomott néposztályokat polgári jogokban, szabadságban és jólétben részesítse, de ezt az eredményt rázkódások nélkül, a nemességgel s a demokratikus elemek közreműködése nélkül, értők, de nélkülök akarta elérni. De Magyarország nemessége mereven ragaszkodott kiváltságaihoz, az egyedüli érdek, mely küzdelemre indította, a rendi alkotmány változatlan fentartása volt; nem volt-e tehát a lehetetlenséggel határos, e tényező segítségével romba dönteni a rendi intézményeket?

A Széchenyi s a magyar nemesség között fenálló viszony egyike a legérdekesebb jelenségeknek. Széchenyit hagyományai, nevelése, arisztokratikus érzülete a főnemességhez kötik s a higgadt politikai számítás is azt mondja neki, hogy csak ezzel az osztálylyal lehet megvalósítani Magyarország újjáalakítását. A köznemesekkel keveset érintkezik, mert ezeket a mágnások általában lenézik s Széchenyi is inkább kiváltságos parasztoknak, mint az arisztokraczia tagjainak tekinti a köznemesek nagy tömegét. A köznemességgel való érintkezései inkább elidegenítik tőle s visszataszító hatást tesz rá a tudatlanság, nyerseség, a gög és elbizakodottság, melyek nézete szerint e körökben uralkodnak.

S ez a büszke arisztokrata úgy gyűlöli s megveti a magyar arisztokracziát, mint Magyarország egyik plebejusa sem. Könyvei s Naplói tele vannak gyűlöletének s megvetésének kitöréseivel. Nem azért gyűlöli, mert arisztokraczia, hanem azért, mert a magyar nemességet a saját nemzeti eszményével ítélve meg, nem tartotta nemzetinek. Ezt az arisztokratikus érzületű embert ugyanez az érzés hajtja, hogy megtagadjon a múlttól s az ősektől minden dicsőséget, s hogy megtámadja őket, mert addig lehetetlennek tartotta a nemzet újjászületését, míg nem pirúl a múltért, mely ily sülyedésbe juttatta, s míg az ősök politikáját, törvényeit bölcseségnek tartja, melyeket Széchenyi gúnyolt s ostobaságnak hirdetett. A Corpus Jurisról, melyet a magyar nemesség oly nagy tiszteletben tartott, Széchenyinek az volt a véleménye, hogy «csak akkor fog a két roppant foliansnak becse kezdődni, mikor legalább is kilencz tizede el lesz égetve és tüze felett újra felszentelve módosított, javított s rendbe hozott egy tizede». (H. 79.)

A főrendek nemzetietlensége szembeötlő volt. Alig volt

már közöttök, a ki a nemzet nyelvét beszélte. Elidegenedtek saját fajuktól, a nélkül, hogy valamely más elembe olvadtak volna, s minthogy nem volt egy nagyobb egész, melynek életében részt vettek volna, életök tartalmatlan és léha volt. Szolgaiságuk, melylyel az udvar érdekeit előmozdították s nemzetök fejlődését gátolták, undorral tölti el lelkét. S mégis erős meggyőződése, hogy csak ezzel az osztálylyal lehet sikerrel megkezdeni a magyar nemzeti politikát. Látta a főnemesség óriási vagyonát, nagy tekintélyét és befolyását s kiszámította, hogy ha e tényezőt, mely ma jóformán el van veszve a nemzetre nézve, sőt megerősödésének akadályá, sikerül a nemzetnek megnyernie, mily nagy mértékben gyarapodnék a nemzet ereje s mily lendületet nyerne a nemzet fejlődése!

A magyar főnemességet tehát magyarrá kellett tenni, hogy nemzeti hivatását teljesíthesse. Széchenyi mindent elkövet e cél elérésére. Ha nem is valamennyit, de a tehetségesebbeket, lelkesebbeket igyekszik megnyerni a nemzet ügyének. «Beláttam» — írja 1833-ban — «mily könnyű volna a kormánynak s az országnak a legjobb szolgálatot tenni, ha 20—30 földbirtokos (mágnás) összeállna s jó szóval, pénzzel, ebédekkel, magán körben s nyilvánosan, ékesszólással, összetartással az ügyeknek irányt adna.»

De ezt a csekély számot sem sikerült neki összetoborzani állandó és következetes politikai működésre. Még Wesselényit sem képes Pozsonyba csalni, ha egy új lovat kapott, mely érdeklődését s idejét elfoglalta. Az országgyűlés felső házában egy hazafias kisebbséggel szemben az udvart szolgáló, nemzetellenes mágnások nagy többsége állott. Az 1825-ki országgyűlés undorító jelenetei a következő országgyűléseken ismétlődtek. Széchenyi lelkesítő

szavai hatás nélkül hangzottak el s a mágnások nagy többsége nem változott meg s vagy közönyös, vagy ellenség maradt, mint az előtt. Már 1826-ban írja Naplójába: «Az utolsó ülésben a legtöbb mágnással meghasonlottam. Ennek a nemzedéknek vége. A következőből talán még lehet valami.»

Ez a hangulat egész közpályáján végig kíséri. «A magyar arisztokraczia nyomorúlt volta mind világosabban jelenik meg szemem előtt» írja 1847-ben. Megvető kacajjal írja Naplójába a mágnástársait jellemző vonást: «Splényinél estély. Az emberek jobbak irántam, mióta az udvarnál ettem!» (1831.) De megvetése Naplójának egy följegyzésében tetőzik. Magyar kifejezést keres a noblesse de l'âme szó lefordítására. «Noblesse de l'âme — írja 1848-ban — Noblesse kann man nicht mehr auf ungarisch mit nemes, nemesség (ausdrücken). Das Wort ist durch den ungarischen Adel verhunzt. A lélek delisége.»

S Széchenyit mégis mágnástársaihoz lánczolják a megszokás, összeköttetései, előítéletei, az életmód, a társas élet szükségéi, melyeket csak e körben elégíthetett ki. Ha rangtársai nem voltak is nemzeti szellemmel eltelve, ha nem voltak is tanultak, szellemesek, mélyek érzésben és gondolkozásban, mégis feltalálta közöttök az előkelő körök finom életformáit, a civilizáció külsőségeit, melyek nélkül alig tud ellenni, ha ki megszokta. Világosan látja rangtársainak ürességét, léhaságait, de azt is érzi, hogy finomabb, élvezetes társalgás csak e körökben található fel egész Magyarországon.

Gyakran panaszkodik, hogy neki ily társaságban kell élnie s a magyar arisztokracziában nem találja fel az igazi gentlemanség tulajdonságait. Az angol gentleman az ő ideálja, a mai európai civilizációnak e legnemesebb terméke,

mint a középkoré a tökéletes lovag volt. A gentleman nem képzelhető finom modor, mások iránt való gyöngédség, műveltség s bizonyos külsőségek nélkül, de ép oly kevéssé belső előkelőség, az érzület, gondolkozás és cselekvés nemessége nélkül. Az előbbi tulajdonságokat megadhatja a nevelés, emezek a jellem adományai, melyek nélkül lehet valaki nagy úr, de gentleman soha. Lényege az, hogy lenni s nem látszani akar s valamint tiszta fehér ruhát nem az emberek kedvéért ölt, hanem mert rá nézve szükség s ugyan- azt tenné, ha egy puszta szigeten laknék, hol senki sem látja: úgy erkölcsi szempontból sem cselekszik vagy mulaszt valamit az emberek ítéletére való tekintetből, hanem azért, mert azt hiszi, hogy a tisztességgel önmagának tartozik.

Széchenyi Magyarországon sok nagy urat, de kevés gentlemant talált. Az 1825-iki országgyűlésen együtt látja Magyarország arisztokracziájának virágát s azt találja, hogy csak nagyon kevesen felelnek meg ideáljának. «Átolvastam az United Service Club alapszabályait. 1600 aláíró s mind gentleman. Itt Pozsonyban, hol az ország színe java van együtt, hány van, a kiről ezt mondani lehetne! Alig talállok egyet is, a kinek társaságában előítéleteim fogynának, elveim megnemesülnének, szívem, keblem tágulna. Et régénérer un pays aussi avili!» (1826.) «Mily kevés emberről lehet Magyarországon azt mondani: upright man, un homme d'honneur ou de bien.» (1828.)

Láttuk előbb, hogy a magyar arisztokracziának a lovagias szellem hiányát veti szemére, melynek egyik jelenségét abban látta, hogy a becsületbeli sérelmeket nem párbajjal intézték el s a lovagias elégtétel követelése s adása alig volt ismeretes. A szóbeli sértegetések gyakoriak voltak, a tettleges bántalmazások a felsőbb osztályokban nem tar-

toztak a ritkaságok közé. Ily esetekben Széchenyi mindig a párbajt követelte s minden békés elintézésnek ellensége volt. A párbajt a nevelés egyik eszközének tartotta, mert azt hitte, hogy az emberek jobban vigyáznak szavaikra s magokviselete sí mább lesz, ha ily súlyos következményektől kell tartaniok. Nagy öröme van, ha végre egy párbaj jön létre. «Erdődy s Beleznay közt párbaj; — írja 1830-ban — hál' Istennek, mégis egy kis vér!» Máskor ismét megbotránkozással jegyzi fel Naplójába, ha a felek vonakodnak megvívni. «Andrássynál — írja 1833-ban — tanácskozás Füzesséry és Tisza miatt, kik felpofozták egymást. Füzesséry nem akar (megvívni) «hiszen» — mondja — «mindjárt megbékéltünk, mint keresztények.» Ó a kutya! Nem nyomhatom el a gyűlöletet hazámfiái iránt. Megvetem őket!»

Széchenyinek le kellett mondania arról az illuzióról, hogy Magyarországot a főnemességgel regenerálja. Csakhamar átlátja, hogy nem számíthat a rend segítségére s ismételve mondja, hogy saját erejére van utalva. Ha az ország ujjaalakítása lehetséges volt, akkor az csak a köznemesség segítségével történhetett. De ettől az osztálytól eleinte nagy és apró okoknál fogva idegenkedett s teljesen soha sem tudott vele megbarátkozni.

A nemzeti érzület a köznemességben lüktetett legerősebben. Az ő képviselői követelték a magyar nyelv hivatalossá tételét s ki is vívták a mágnások ellenzése daczára. Széchenyi maga nem egyszer támogatta felszólalásával a rendek előterjesztéseit a magyar nemzetiség érdekében mágnástársai többsége ellen s melegen rokonszenvezett törekvéseikkel, De őt ez nem elégítette ki. A magyar nyelv uralmát követelte ő is s legmagasabb szárnyalású, szenvedélytől lángoló könyvét, a *Hunniát* e célra írta. A ma-

gyarnak hivatalos nyelvvé emelését azonban nem tartotta még biztosítéknak a magyar faj kifejtésére. E célzt ő csak a rendi intézményeknek, mint a nemzet haladása s fejlődése akadályainak megdöntésével hitte elérhetőnek. De mert ép a köznemesség volt az, mely az országgyűlésen s a megyékben a rendi alkotmány és jogrend változatlan fentartásáért küzdött, tehát oly valamiért, a mi a magyarság haladását, fejlődését s megerősödését akadályozta, ebből a szempontból a köznemességet nem tartotta eléggé nemzetinek s Magyarország újjáalakításának egyik főakadályát látta benne.

Még mágnástársait is fogékonyabbaknak tartotta a reformeszmék iránt, mint a köznemességet. A főurak közül többen utaztak, világot láttak, Bécsben éltek s azért elfogulatlanabban s magasabb szempontból itélték meg hazájok viszonyait s mindenesetre a műveltség magasabb fokán álltak, mint a köznemesek. A köznemes helyi életet élt, nem utazott külföldön, sőt még saját hazájában sem s a maga megyéjén kívül legfeljebb a szomszéd megyéket ismerte felületesen. De mindenkit csak a saját megyéje érdekelt, ez volt a köznemes igazi hazája, itt voltak összeköttetései, atyafisága, befolyása és tekintélye, csak itt elégíthette ki becsvágyát. Már más megyében idegen volt, valamint más megyebelit idegennek tekintett ő is. E szűk körben élt a köznemes falujában, s a falusi élet egyhangúsága, elszigeteltsége, unalma egész lényére a helyi existenzia bélyegét sötötte. Könnyű elképzelni, mily benyomást tettek Széchenyire, a ki egész Európát ismerte, annak eszméivel műveltségével el volt telve, ezek a falusi nemesek, a kik az év legnagyobb részében ki sem mozdultak falujokból, a kik csak közgyűlések alkalmával töltöttek néhány napot egy nyomorult vidéki városban, a kik között ritkaság volt,

a ki újságot s könyvet olvasott, a legtöbbje a nagy világ folyásáról, Európa életéről alig hallott valamit.

Széchenyi világnézetével, felfogásával, műveltségével oly magasan állott a köznemesség tömege fölött, hogy alig érthették meg egymást s nagy hézag tátongott közöttök. «Hat jól kiképzett agyvelőben — írja 1829-ben — több praktikus tudás és értelmiség rejlik, mint valamennyi magyar fejben, együttvéve.» 1828-ban Kehidára utazik Deákék látogatására. «Becsületes emberek» — írja Naplójába. — «Természetes hajlamom hazámhoz vonz, de ítéletem eltávolít tőle. Itt mindenki vagy középszerű vagy gonosz.» 1828-ban Nagy-Czenken több megyei úr látogatja meg. «Ó mily műveletlen, képzelődő, kellemetlen emberek ezek!» kiált fel Naplójában.

De elválasztotta Széchenyit a köznemességtől magasabb társadalmi állása is. Ha a köznemesek az övéhez hasonló műveltséggel bírnak, még akkor sem tekintette volna őket magával egy rangú embereknek. Nem volt ez nagy úri gög, hanem a megszokás következménye, az a természetes érzés, mely a társadalmi állás különböző voltából ered s tagadhatatlanul meg van mindenki az alsóbbaknak tartott osztályokhoz tartozó egyénekekkel szemben, akár mágnás, akár köznemes, polgár, kézműves, vagy paraszt valaki. Az emberek rendszeren panaszkodni szoktak a magasabb osztályok lenéző magaviselete miatt, de azt nem veszik észre, hogy ők maguk ugyanazt teszik az alattuk állókkal s hogy még annál is, a ki gyöngédségből nem akarja éreztetni a különbséget, magatartásában önkénytelenül a leereszkedés némi nyoma el nem titkolható. Széchenyi a köznemességet már a demokraczia egy nemének tartotta s eleinte nem is tudta képzelni, hogy ez az osztály vezesse a nemzetet, mert a társadalom hierarchiájában nem fog-

lalta el a legmagasabb fokot. Az a gondolat, hogy a köznemesség döntsön Magyarország politikájában, oly benyomást tehetett reá, mint a megyebeli birtokos nemesekre az armalisták s bocskorosok követelése tehetett volna, hogy ezentúl ők fogják intézni a megye ügyeit.

A társadalmi állás különbségéből a mágnások és köznemesek között szükségkép folyt az életmód, a modor, a lakás, ruházat, szokások különböző volta, egy sereg apró külsőség, mely rögtön elárulja, hogy két ember különböző társadalmi osztályhoz tartozik. A mágnások palotáiban s kastélyaiban meg volt a pompa s ha ez nem, az európai comfort és elegancia. Bécsi vagy párisi szállítóktól kapta nő és férfi a divatos ruhát. Társalgásuk nyelve nagyobb részt a csiszolt, finom franczia volt s különben is, mint minden kizárólagos körben, saját szerű jargon keletkezett közöttök, mely ha nem volt is az emberi gondolatok közlésének legtökéletesebb eszköze, mégis a magasabb osztályokhoz való tartozás ismertető jele volt, melyet csak az sajátíthatott el, a ki gyermekkorától a mágnások körében élt.

A falusi nemesember mindezekről távol állott. Széchenyinek feltűnik a nemesi házakban a comfort, gyakran a tisztaság hiánya is. A köznemesek vendégszeretőek, szívesek voltak, de a társalgás hangja nem volt finom és előkelő. Falusi emberek társalgása volt ez, a kiknek szellemét nem termékenyítette s nem finomította meg a városi élet s kik nem ismerték az élvezeteket, melyeket az irodalom és művészet szerez. A társalgás főtárgyai a helyi események voltak s az unalom elűzésére divathá jött egymás megtréfálása, bosszantása s végre az ország sok megyéjében elharpódzott a köznemesek között a féktelenség, nyers rakoncátlanság és betyárság, mely a XVIII. században s e szá-

zad elején ismeretlen volt. Széchenyi ismételve megbotránkozással említi Naplóiban s ostorozza munkáiban a társadalom életében elharapódzó elvadulást, mely majdnem kizárólag a köznemesség körében divatozott. «Congregation — írja Naplójába 1843-ban — Esse bei Káldy. Welche unwissende rohe Bagage.»

Az előkelő körök finom életformáinak megszokása rendkívül érzékenynyé tette e tekintetben különben is beteges érzékenységű idegrendszerét. A köznemeseket nagyon közönségeseknek tartja. Külsejüket elhanyagoltnak, tisztátalannak találja s ezt meg is írja könyveiben. Ez az elegáns nagy úr, kinek mindig kifogástalan tisztaságú finom fehér ruhája volt, megütközik annak az ingén, ki csak kétszer váltott tisztát egy héten. Észreveszi, hogy a falusi urak nem fordítanak annyi gondot a kezek és körmök tisztántartására, mint a mennyi kívánatos volna s hogy a köröm feketéje oly megszokott s állandó jelenség, hogy az emberek egész naivul bizonyos mérték fogalmát kötik vele össze, mint akár a lábbal, röffel vagy öllel. A sok pipázás következtében keletkezett szokás, a bőséges köpés, melyet senki sem tartott illetlennek, majdnem türhetetlen Széchenyire nézve s cikkeket ír ellene. «50 tudóst megvendégeltem — írja 1833-ban — sok piszkot csináltak — a szőnyegeimet leköpték.» Az evésnél, melynek szabályait a köznemesség közt csak nagyon kevesen ismerték, az idegességnek az a neme fogja el, melyet ma érezünk, ha valaki a halat evésközben késsel vágja vagy az ételt, balkezeiben a villát tartva, a jobb kezében levő késsel rakja szájába. Sohasem tudta elfelejteni Deáknak, hogy a fogát villájával piszkálta. Ismételve rustre-nek nevezi Naplójában. Különben jó véleménye van felőle, de sajnálja, hogy nincs semmi nevelése. (1835.) 1831-ben mikor egy megyei úr a mágná-

sokról beszél, kik se latinul, se magyarul nem tudnak s járatlanok a közügyek intézésében, azt jegyzi meg, «hogy ép úgy nevetetni az alispánokon, a kik oly tudatlanok, ügyetlenek, oly visszásan viselik magokat, hogy jó társaságba teljesen nem valóknak lehet őket nyilvánítani».

A hangulatok, melyeket e jelenségek keltenek benne, lélektanilag megmagyarázzák Széchenyinek a köznemességtől való idegenkedését, mely a búskomorság napjaiban ellenszenvvé, megvetéssé s gyűlöletté fokozódik. «A rendek ellen beszéltem — írja Naplójába 1833-ban. — Egyedüli élvezetem e piszkos népség (schmutzige Kerle) ellen nyilatkozni. Szenvedélyesen gyűlölöm őket!» — «Bertha — írja 1831-ben — kit a felvilágosodott kisnemesek képviselőjének tartok, minden reményemtől megfoszt, hogy Magyarországon szerencsés reformációt lehessen végbe vinni.» Még 1833-ban is az a meggyőződése, hogy a köznemesség nem alkalmas arra, hogy vele lehessen Magyarország újjáalakítását megkezdeni. Wesselényi más nézetten van s mint a felsőházi ellenzék vezére, folytonosan érintkezik az alsóház tagjaival s közös megállapodás szerint járnak el a kormány ellen folytatott küzdelemben. Széchenyi rosszalja Wesselényi eljárását s e felfogását jellemző sorokat írja Naplójába: «És Wesselényi, a kit gyűlölni kezdek, — mert csak az ő hiúsága teszi, hogy ezekkel a piszok zsákokkal (Schmierjankeln) *általok* s nem csupán *értök* akar hatni. Ó mily rövidlátás!»

Az előítélet, melylyel Széchenyi a köznemességet tekintette, fontos következményeket vont maga után. Kossuth iránt tanúsított magatartása nagyjából erre vezethető vissza. Deákban és Kossuthban is a kis nemesség képviselőit látta, kiknek társadalmi állása sokkal alacso-

nyabb volt az övénel. Deák egyéniségével hamarabb kibékül. A magyar táblabíró e legnemesebb példánya végre is imponál neki erkölcsi tisztaságával, az emberekre gyakorolt nagy befolyásával, de mindenekfelett higgadtságával s mérsékletével. Már 1835-ben írja Naplójában: «Deák magasabb a többinél. Azért már üldözik is. Maga felett az együgyű magyar nemes nem ismer senkit. Azért nő minden a fejére.» De azért még nem tud belenyugodni Deák döntő szerepébe. «Ürményinél ebéd — írja 1835-ben — Prényi és Deák. Ez nagy felsőbbtséget mutat . . . Beteg vagyok. Deák superioritása nagyon megalázott.» De már nem tartja mellőzhetőnek a politikában. Mikor Széchenyi a kontribúció kérdésében a rendek ellen beszélt, hogy a nádort megnyerje, szükségét érzi a magyarázatnak. «A főherczeg cserben hagyott — írja Naplójában — két szék közt ülök. Kevés a hatalmam. — Én Deákhoz: nem tűzhetne ki időt, mikor láthatom s beszélhetnénk egymással? Ő hátat fordít nekem: bizony nincs időm. — Oly érzésem van, mintha helytelenül cselekedtem volna. — Jó hazafinak lenni nehéz, de nem lehetetlen. A csárdában hidegen fogadnak. A nép kegye csiklandós dolog.» A feszültség sok ideig tart köztök s még 1839-ben is följegyzi, hogy a csárdában Deák elkülönözve ül tőle. De már 1840-ben megváltozik hangulata. Az országgyűlés befejezése után, mikor már Széchenyi betegségének előrehaladása következtében irtózik minden izgatástól, teljesen megnyugszik a higgadt Deák vezérségében. «Sokáig voltam Deákkal a ligetben. «Most nem kell agitáció.» — Meg vagyok nyugtatva. Deák legyen a mi középpontunk. Félre minden irigységgel, hazámfiak. Adjuk neki az elsőbbséget.»

Deák Ferencz vezérségének elismerésével Széchenyi részéről a köznemesség vezérlő szerepének elismerése volt

kimondva. Azt vélte, hogy Deák higgadt, mérsékelt egyéniségében elég biztosíték rejlik arra nézve, hogy a köznemesség politikai magatartásában is a higgadtság és mérséklet fog uralkodni. Kossuth vezérlő szerepébe azonban nem nyugodott bele soha.

Kossuth Lajos régi nemesi családból származott, de nem volt vagyonos földbirtokos, ügyvédnek, hirlapírónak tekintette őt Széchenyi s maga a birtokos köznemesség is, s társadalmi állását keveselték. Széchenyi szemében Kossuth már a demagógia képviselője volt, a ki a birtokot s a főnemességet támadja s meg akarja dönteni a tömegek segítségével. Nagy tehetségét, nemes szívét, hazafiságát elismerte, de nem tartotta állafmérfinak, hanem megfontolás nélkül szépen író és beszélő, felhevült képzelete uralma alatt álló izgatónak. Már 1835-ben kiérzi e férfiúban rejlő nagy erőt s a veszélyt, mely nézete szerint, a hazára nézve benne rejlik. Mikor Wesselényi Kossuthot a Kaszinóba beviszi, azt írja Naplójába, hogy Wesselényi ezzel megrontotta a társaságot s az én nehéz munkámat.» — «Kossuth rendkívül nagy befolyást fog szerezni. Nemsokára válság lesz belőle. Wesselényi Kossuthal megsemmisítette a Kaszinót.» (1835.) Növekedő aggodalommal látja befolyásának terjedését s mikor Kossuth megindítja a *Pesti Hirlapot*, e lap irányában oly veszélyt lát, hogy ellensúlyozására egy vastag könyvet ír s később a számtalan hirlapi cikket nem is említve, 1847-ben még egyet Kossuth s az egész ellenzék ellen, melyekben Kossuthot s irányát a legnagyobb veszélynek hirdeti a nemzetre nézve s mégis oly kicsinyléssel, a nagy úri gög hangján nyilatkozik felőle, hogy senkinek sem lehet kétsége, hogy Kossuth szereplésének fénye, egyéniségének nagy jelentősége mellett is, a vele nem egy rangú plebejust látja benne. Ha Széchenyi egyik mágnástársával

áll szemközt, polemiája mindenesetre szenvedélyes lett volna, de nem lehetett volna oly lenéző s azért mélyen sértő s nem idegenítette volna el tőle annyira az embereket, a mint az tényleg megtörtént. Az igazságos bíró kénytelen elismerni, hogy Kossuth feleletei sokkal előkelőbb, méltóságosabb hangon voltak írva, mint a Széchenyi támadásai.

Széchenyi idegenkedése a köznemességtől érthető politikai pályája kezdetén. Valóban itt találta a legnagyobb akadályokat, melyek eszméi terjedését gátolták. Alig képzelhető nagyobb ellentét, mint Széchenyi politikai felfogása s a köznemesség hagyományos politikai világnézete közt volt. De később ép a köznemesség volt az, mely Széchenyi eszméit elfogadta, megvalósításukra törekedett lelkesedéssel és kitartással, s most tisztán politikai szempontból tekintve a köznemességhez való viszonyát, érthetetlennek látszanék magatartása, mikor azt látjuk, hogy a negyvenes években a Széchenyi eszméiért küzdő ellenzék ellen fordul, ha nem tudnók, hogy betegsége újabb súlyosabb stádiumában mily változáson ment keresztül. Látni fogjuk, hogy idegbajának természeténél fogva aggódnia kellett, veszélyt, katasztrófát kellett látnia, akár volt rá ok, akár nem, s így míg a köznemesség nem akarta a reformeszméket befogadni, a nemzetet féltette a tespedésből eredő haláltól s midőn a tespedés megszűnt s pezsgő elevenség s mozgalom indult meg mindenütt, féltette a nemzet életét — az élettől. Közpályája 15 első évében a köznemességet a mozdulatlanóság, 1841 óta a forradalom képviselőjének tartotta s így nem juthatott vele harmonikus viszonyba akkor sem, mikor a célok tekintetében, Széchenyi saját vallomása szerint sem volt köztük eltérés.

De mielőtt e mozgalom megindult, Magyarország valóban mély tespedésbe volt süllyedve. A haladásra és átala-

kításra való törekvés sehol sem ütközhetett oly nagy akadályokba, mint Magyarországon. Bécsben Ferencz császár uralkodott s Metternich kormányzott, mind a kettő stabilizmus elvének képviselője Európában; Magyarországon a rendi társadalom ugyanazt az elvet képviselte hasonló merevséggel. Ez az alkotmány, amazok az abszolútizmus eszközeivel törekedtek a mozdulatlanóság fentartására.

Ha Széchenyi absztrakt következetességgel járt volna el a fennálló intézmények megtámadásában, nem lehetett volna kimélnie az alkotmány és kormányzat formáit sem. Lehetetlen volt nem látnia, hogy a rendi intézmények szerves egybefüggésben állnak egymással s hogy egynek megváltoztatása szükségkép maga után vonja a többi intézmény átalakítását is s hogy bármelyiknek fennállása meg-
hiúsítja a megváltoztatottak eredményeit is.

De e formák megváltoztatásáról szó sem lehetett.

A Magyarország s Ausztria között fennálló viszony akként alakult, hogy Magyarország Ausztria gyarmata lett. Tudta ezt Széchenyi s tudták mások is. De a nemzet belenyugodott ebbe az állapotba s nem is lehetett volna az emancipáció eszméjével erősen felizgatni. Csupán a rendi intézményeken elkövetett sérelmek idéztek elő nagyobb izgalmakat és ellentállást. Különben a fennálló viszony fenntartását az uralkodóháznak s Ausztriának oly fontos pénzügyi s gazdasági érdekei követelték, hogy a legmerészebb képzelet sem emelkedett azon reményig, hogy a fejedelem annak megváltoztatásába vagy Magyarország jogainak s érdekeinek megfelelő méltányos szabályozásába beleegyezzenek. De különben sem volt 1848-ig magyar politikus, a kinek e viszony szabályozására vonatkozó törekvése vagy egy tiszta gondolata lett volna. Valamint mások, úgy ő is lemondott arról, hogy e téren követelésekkel lépjen fel, s

habár könyveiben nem egy helyen érinti e viszony kártékony hatását Magyarország érdekeire nézve, határozottan óvja a nemzetet attól a felfogástól, hogy a vámoktól, a kiviteli kereskedés akadályainak elhárításától várja gazdasági fejlődését. S tette ezt két okból. Nem akarta, hogy a megváltozhatatlan megtámadásával, melynek úgy sem lehetett eredménye, Bécsben hitelét veszítse s gyanakodással tekintsenek reá. S nem akarta a nemzetet eddigi felfogásában megerősíteni s az elérhetetlenre való törekvésre buzdítani s inkább a gazdasági fejlődés azon eszközeire törekedett figyelmét téríteni, melyeknek megszerzése kizárólag tőle függött.

Ép oly változhatatlannak tartotta e korban mindenki a kormányformát, mely a rendi alkotmány szükségképi következménye volt. Magyarországnak nem volt önálló nemzeti kormánya. A magyar udvari kancellár az osztrák kormánynak alárendelt közeg volt. Magatartása attól függött, mily utasítást kap az osztrák kormánytól. Ennek az állapotnak lealázó voltát sokan érezték, de egy felelős, önálló nemzeti kormány eszméje még nem érett meg ebben a korszakban. A magyar udvari kancellária a rendi alkotmány egyik intézménye volt s ennek helyébe senki sem akart egy más intézményt tenni, hanem legfeljebb a kancelláriának az osztrák kormánytól függetlenségét követelték, tehát azt, a mi a fejedelem közösségénél s a rendi alkotmány természeténél fogva lehetetlen volt. A kancellária nélkül a magyar ember nem tudott alkotmányos kormányzatot képzelni s e kormányzattól nem azt követelték, hogy Magyarországon a haladást s a reformokat mozdítsa elő, hanem azt, hogy ne sértse a rendi alkotmányt. Az ellenzék törekvése abban az időben sem irányult a kormány formájának megváltoztatására, mikor a reformeszméket befogadta, hanem a bécsi kormány feltétlen eszközeiként sze-

replő kancellárok lejáratására, lehetlenné tételére s megbuktatására, hogy ily eljárással a kormányt Magyarország érdekeinek megfelelő politika követésére kényszerítsék. A parlamenti felelős kormány eszméje, mely egyedül volt alkalmas a nemzeti önálló kormányzat biztosítására, egy kis körben élt csak, de megvalósítása nem tartozott a nemzeti közvélemény első rangú követeléseinek közé. Kossuth maga nem lelkesült e nagy eszméért s midőn az ellenzék programjába való felvételébe beleegyezett, ezt az Eötvös-féle kis töredék kedvéért tette s egyenesen e kör vesszőparipájának nevezte.

Széchenyi bizonyára jól ismerte az angol parlamentarizmust s a kormány felelősségének nagy jelentőségét. De a magyar közvélemény ez intézmény követelésére még nem érett meg s különben sem lehetett volna életbeléptetni, míg a rendi alkotmány fennállott. De ha az egész nemzet követelte volna, sem lehetett életbeléptetését remélni, mert a korlátlan abszolútizmusra törekvő, minden alkotmányt gyűlölő fejedelem s Metternich abba soha bele nem egyezett volna. Széchenyi tehát nem is bocsátkozott a kormányforma bírálatába; változhatatlannak tekintette ezt is s arra törekedett, hogy a kormány élén álló férfiakkal lehetőleg jó viszonyban legyen s befolyásával mennél több oly intézkedést eszközöljön ki tőle, mely nemzete fejlődését előmozdítja. Hizeleg a kancellároknak, udvari tanácsosoknak s egyéb befolyásos embereknek a «jó ügy érdekében» s elnyomja nagy úri büszkeségét, mikor rangjához s egyénisége jelentőségéhez nem illő bánásmódban részesítik. «Az osztrák monarchia jövőjének új æráján munkálkodom s az előszobában váratnak. J'en suis indigné, mais je le souffre.» (1833.) Hogy eszméinek terjesztésében ne akadályozzák s a kormány gyanakodását elaltassa, könyveiben annyira

megy, hogy Ferencz császárt mint a legbölcsebb fejedelmet, népeinek atyját, a haladás barátját dicsőíti s Magyarország elmaradottságáért nem a kormányt, hanem a nemzetet vádolja, nem egyszer keserű gúnynyal adva értésére, hogy végre is minden nemzetnek oly kormánya van, a milyent eltűr, tehát megérdemel. A nemzetnek tett e szemrehányással különben még az a célja is volt, hogy szokják el attól, hogy minden rosszért a kormányt okolja s hogy mindent a kormánytól várjon, hanem fogjon hozzá maga is a bajok orvoslásához s oldja meg maga azokat a feladatokat, melyeknek megoldása a kormány nélkül is lehetséges.

Ha Széchenyi az ország alkotmányának, igazgatása szervezetének, igazságszolgáltatásának s közigazgatásának fogvatkozásait észrevette, munkái s Naplói bizonyítják. Részletes javaslatokat nem tesz s kétségtelen, hogy e téren kellő ismeretei sem voltak, mert az igazgatás e fontos ágaival se elméletileg, se gyakorlatilag nem foglalkozott.

Ismételve követeli, hogy a politikai jogokat a nem nemesekre is ki kell terjeszteni, hogy minden alkotmány annál biztosabban áll, mennél több ember érdeke kívánja fennállását s hogy tiz millió jobban meg fogja védeni, mint 500,000 nemes. Az ország törvényhozó testületét nem tartotta helyesen összealkotottnak s azt találja, hogy «most 52 megye parancsol az országgyűlésnek s nem az országgyűlés a megyéknek.» (1833.) A vármegyék iránt ellenszenvvel viseltetik s ő, a ki az erők egyesítésére, Pesten összpontosítására törekszik, a megyékben látja az ország szétdaraboltságának, gyengeségének, a közszellem hiányának egyik főokát s a municzipális szerkezetet az ország szégyenfoltjának mondja. (1830.)

De egyenesen a nemzeti szervezet e formái ellen sem izga-

tott s a magyar alkotmányt, úgy a mint volt, jobbnak tartotta az alkotmánytalanságnál. De időelőtti is lett volna az izgatás ez intézmények ellen, mert a nemesség szívében ragaszkodott hozzájuk s ez a ragaszkodás bizonyította, hogy a nemzet még nem jutott magasabb pozitív céljainak tudatára, mert ha ez bekövetkezik, azonnal be kell látnia, hogy intézményei e célok elérésére alkalmatlanok s a nemzet érdekeivel ellenkeznek.

Nem bolygatja tehát az ország szervezetének formáit. Arra a mély gondolatra jut, hogy előbb a nemzet szubstanciájában kell változásnak beállni, s ha ez megtörtént, szükségkép be kell következni a formák átalakulásának is. A mint az emberek megváltoznak, szegénységök, tudatlanságuk s műveletlenségök megszűnik s a civilizáció magasabb fokára s nemzeti céljaik tudatára emelkednek, lehetetlen, hogy e formák között élhessenek, hanem szét fogják törni s újakat fognak alkotni s el fogadják az európai civilizáció szükségéivel s céljaival Európa intézményeit is.

Széchenyinek szemére vetették kortársai, hogy elhanyagolta a megyéket s nem ott, s nem az ő támogatásukkal kezdte meg eszméinek terjesztését, hanem e célú inkább egyesületek útján törekedett elérni, holott erre a megyékben már kész organumokat talált. Pedig Széchenyi akkor, mikor politikai működését megkezdette, egészen helyesen járt el.

A megye kész politikai szerv volt, de már meg volt telve határozott tartalommal s hagyományos szerepe volt a közéletben. A megyékben a rendi intézmények változatlan fentartásának eszméje volt megtettesülve, s a kik rajongtak érte, az alkotmány fentartásának eszközét látták benne s ezért az előnyért belenyugodtak az ország szétdarabolá-

sába, az alkotások lehetetlenségébe, mely a megyei szervezet szükségképi következménye volt. Mindez merő ellentétben állott Széchenyi törekvéseivel. A ki a rendi intézményeket megszüntetni, az erőket egyesíteni, központosítani s ez által az alkotás eszközeit akarta megszerezni, mikép fordulhatott volna a megyékhez, hogy őt támogassák? Egy szerv egy és ugyanabban az időben nem végezhet teljesen ellentétes funkciókat s esztelenség lett volna azt várni tőlök, hogy mikor önérzettel hirdették, hogy ők a fenálló jogrend fentartói, ugyanakkor a fenálló jogrend megtámadására vállalkozzanak. S valóban sok idő folyt le, míg a megyék egy részében a szabadelvű szellem jutott uralomra s végre is hány volt ilyen? S ez is csak akkor történt, mikor az emberek s politikai nézeteik megváltoztak, az újabb nemzedék befolyásra jutott s új szellemet vitt magával a megyeház tanácskozó termébe is.

Széchenyi pályája kezdetén nagy tekintélyével, évek munkájával egyetlen egy megyét sem lett volna képes arra bírni, hogy mint testület, a rendi intézmények ellen nyilatkozzék s ily szellemű utasítást adjon követeinek. De ha ez egy megyében sikerült volna is, még mindig szemben állott volna a többi 51 megyével. Vagy valamennyire külön-külön kellett volna hatnia? De ez merő lehetetlenség volt s egész élete nem lett volna elég, hogy e helyi köröket végigjárja s végre némi befolyást gyakoroljon rájuk. S ép azért, mert ezt gyakorlatiatlannak, lehetetlennek tartotta, törekedett oly központi organumok megalkotására, melyek más célokra még nincsenek lefoglalva, s melyek egyedül a Széchenyi céljainak lesznek szervei, s mert az országnak megyékre való szétdaraboltságában látta az egységes közszellem alakulásának legfőbb akadályát, oly központi, egyesítő szerveket keresett, melyek ne

álljanak a helyi körök befolyása alatt, mint az országgyűlés s ne csak bizonyos időszakokban működjenek, mint ez, hanem állandóan végezzék az ország közszelleme, politikai világnézete átalakításának csendes munkáját.

Ez érleli meg benne azt a gondolatot, hogy Anglia mintájára az egyesülés útján igyekezzék az erőket oly országos czélokra összpontosítani, melyeknek elérése lehetséges volt a társulás eszközeivel. Így keletkezett a lóverseny, a kaszinó, később a gazdasági egyesület, az akadémia és sok más vállalat, melyek nagy hatással voltak a nemzet fejlődésére.

Ő maga meghatóan beszéli el gróf Dessewffy Józsefnek eszméi forrongását, törekvéseit, a *Világban*, melyek ép oly érdekesek, mint minden önvallomása, melyet a közönség előtt tesz, mert mindig az igazságot tudjuk meg belőlök.

«Felhevült s rendetlen képzelet-e vagy a tavasz életkornak szóval ki nem fejezhető édes vágya? nem tudom, de azon álom: egy nagy s dicső nemzethez tartozni, szívem legtitkosabb húrjait édeni harmoniában ringatá mindenkor. Ilyesekkel kérkedni nem mertem, sőt titokban tartám inkább; mert nagyobb kín alig van — s forróságban jeges vízbe ugráshoz hasonló, — mint: hideg visszavonulással s zárt kebellet találkozni a hazaszeretettől lángoló tárt szívnek. Marathon mezein s Phile hasadásai közt én is legédesebbeket álmodtam, s mily kicsinynek, mily szűknek lelém hazámat! A rothadás szaga ébreszte fel s összezugorodott mellembe temetém el szívem kínjait. Lelkem oly bágyadt volt!»

«S midőn a hon minden elemeit mély halálnak látszó önfelejtett elmerülésben találám s oly néma volt körültem minden, vérzett keblem egy darabig s így fohászko-

ván fel: «boldogabb létre lenne tán méltó a magyar s nemessebbre tán én, a halálra vált nemzet szerencsétlen tagja», a haza sírboltjától könnyező szemekkel szakadtam el, s valamint a halandók gondolkozó s hazátlan része, úgy én is egy álmetaphysika gátatlan térein keresém az én-állítottam lelki függetlenség alapját.»

Felfogat a nagy századok ércz-keze
Mindent, ledült már a nemes Ilion,
A büszke Carthago hatalma,
Róma s erős Babylon leomlott.

«Szótlan s panasztalan mutatkoznak Athene, Ephesus emléki egy valahai fényesebb létre, s hadd forogjon néhány ezred le, a mi féreg életünkhöz képest örök, de valóságban oly csekély idő, hogy az örökséget nem is mérhetni vele, s még csillagunk is ki lesz törölve a mindenségből, vagy oly változások alá vetve, melyeket a gyarló emberi természet nem állhat ki, s így haza, honszeretet, hazafiság, a jövő áldása, halhatatlan név, mindannyi horgok, melyekbe az emberi hiúság mohón kap lelki üressége betöltése végett.»

«Ily átermészet, melynek ragálya hazátlanok közt oly veszedelmes — — — engem is egészen elfogott s lelkem minden rugósságát, minden erejét lebilincselé — munkássági köröm oly szűk, ízlésem szerint oly ízetlen volt, — — — s bár mindig sejtém, de magamban tisztán ki nem mondám s miként is, mert útmutatóm ki lehetett volna? — hogy végre, ha az örömek minden iskolái tárva állnak előttünk már, férfikorunkban szívösztonünket semmi nem töltheti be, mint hazánk, vagy ha ez nincs, az emberiség hasznára s boldogságára célzó munkálkodásaink.»

«Azonban az, a mi az ifjúnak hő képzetében nagyobb s

önálló nemzetek szerencsésjokról s a hátramaradt, másokkal összeolvadt kisebb nemzetek türhetetlen szerencsétlenségökről igen éles színekkel festekezék, azt a tapasztaltabb férfi azon szelídebb világra deríté, hogy tökéletesség s szerencse kirekesztőleg sehol sincs, hanem van mindenütt váltig tenni s használni való, csak akarjon az ember s valóban ne a köz taps és dicséret, hanem valami magasabb czélérés legyen fáradozása köre, s bármily igaz is, hogy városok, nemzetek, sőt planetáknak is vissza kell térniök s összeolvadniok egykor közanyánk, a nagy mindenség kebelében, még sem vesz soha is el azon angyal-sugta emberi vágy, a mindenlét szebb s tökéletesebb egybehangzása végett tehetség szerint fáradni, melynek következésében a földi gyarlóságokon túlemelkedő fejedelem bölcsesége által egész vidékekre virágokat hímez, míg a szántóvető egy fát ültet!»

«A lehető s nem a képzelet ábrándozásait akarván életbe hozni, hidegebb vérrel kezdém fontolgatni születésemhez csatolt kötelességemet s egyszersmind azon tulajdonokat s erőt, melyek bennem vannak; kötelességeimet teljesíthetni is; de visszajedtem, midőn a sorstól nyert magas és független állásomat, magam oly csekély s mindentől igen függő személyemmel hasonlítám össze. Tisztán láttam, mily nagy szolgálatokkal tartozom hazámnak, melytől oly bő javakat nyerek s keserűen érzém gyarló tehetetlen voltomat, mely még sokkal alacsonyabb hatáskörhöz kapcsolt kötelességek teljesítésére sem lenne elegendő. Tiszta szándékon s jó akaraton kívül semmi egyebet nem találtam keblemben, a minek hasznát vehette volna a haza. Tiszta szándék és jó akarat azonban velem, üres agyúval, kiben nyílt szemekkel látáson kívül józan ítélő tehetség ép oly kevés volt, mint előítélet, csak szapo-

rán megismertetett ily igazságokkal: «egy ember gyöngé, habár még oly hatalmas is; divergens lineák soha nem jönnek össze; mindennek van közepe, magva vagy lelke stb.»

«Másokhoz csatolni magamat látszott legjózanabbnak s szaporán összehozott a barátság angyala oly rokonkeblű honfiakkal, kikben királyhoz s hazához hívség épen oly tisztán ége, mint bennem, s kiknek tehetségeik az enyémét messze túlhaladták.»

«Hazánk eldarabolt s így oly mély álomban dermedező gyenge létét úgy láták s oly keserűen érzék s oly nehezen tudák túrni, mint én; s így a hon halál- vagy élet-symptomáit s azon módokat kezdtük vizsgálgatni, melyek által a közönséget szolgálhatnók s azon nagy gondolat, mely a törpe születésű ajkait gúnyoló ránczokba vonná, a félénket pedig megsemmisítené, t. i. *honunkat ájultságából életre visszahozni*, büszke önérzéssel mondhatom, elfért szivünkben. S valóban, nem elbizottságból, mintha csak mi lennénk képesek a lelketlenség látszó testet felébreszteni, hanem mivel azok, kiket még jobban illetve ezen dicső tiszt — fájdalom, — önbálványokat s inkább másokat szolgálnak, mint a hazát, vagy oly vakságba merültek, hogy a hazát, úgy is igen egészséges, ébredt s erősnek tartják.»

«Sok van mulaszthatatlanúl teendő, a mit a haza javáért sem a *kormány* nem tehet, s jó hogy nem teszi, mert ez az önkény ellenzálóga; de a *nép* sem eszközölhet s őrangyalunk mentsen, ne is eszközölje, mert abból anarchia támadna; s így azok végbevitele egyenesen azon egyes honfiakat illeti, kik súlyosabb hivatali terhektől menten, független létben gyönyörködnek a haza javaival...»

«A múltban oly nagyságot, melyet síratni lehetne, ítéletünk szerint nem találván, elfojtottuk magunkban azt a

sajnos gyengeséget, melyre az emberi nem oly hajlandó szorgalmas munkásság helyett henyélve lefolyt időkbe mérülni s inkább a jövődöt tartánk szemeink előtt.»

«A sötét jövődö pedig kizárólag csak azon feltétel alatt mutatkozik biborszínű távolban, *ha a Magyarság közértelmesség által fejlődik ki tökéletesen.* S minél mélyebben vizsgáltuk a haza lakosait, szomszéd — közötti állását, geographiai helyzetét, természet — ajándékait s több effé- lét, s minél jobban törekedtünk kitanulni azt az okot, melyből áldásos következtetéseknek kellene a honra áradni, annál tisztábban látszott előttünk, — a mi végre tökéletes meggyőződéssé lön, — hogy minden lehető előmenetelünk kirekesztőleg értelmességi súlyunk nagyobbításában, kimű- veltebb nemzetiségünkben verhet tartós gyökeret; hogy minden, a mi nem áll valódi nemzetiségen s valóságos er- telmességen, alaptalan s előbb-utóbb bizonynyal elbomlik.»

«1822-ben az idők folyamata s bizonyos esetek fel- ébreszték «az ébren szunnyadozó», vagyis inkább aludni igen szerető magyart, s valódi honszeretetet s önbizakodású erőnek jelei mutatkoznak itt-ott; s bennünk mind erő- sebb hitté vált: hogy ha valami fölemelheti még a hazát önboldogságára s hozzá illő magasságra, az semmi egyéb nem lehet, mint *nemzetiség és közértelmesség.*»

«A sarkalatos nagy ok tisztán feküdt előttünk; hanem a «mikép és hogyan nyithatni meg a gazdag kútfőt», homályban maradt.»

«*Magyarosítani!* De mikép s mily eszközökkel? A vilá- gon minden csak superioritásnak enged, ez szoros tudó- mányi törvény s a magyar szinte mindenben csak tanuló lehet s tanító csak igen kevésben. Ki kell tehát tisztítani előbb a magyarságot minden szennyeiből, hogy elfogadható s idővel követésre méltó is lehessen.»

«Hanem ezt megint mi módon valósíthatni meg oly hazában, hol annyi az előítélet s oly kevés a valódi élettudomány? Előítéleteket kiírtani s valódi élettudományt terjeszteni pedig mily eszközökkel lehet geographiai szerencsétlen helyzetünkben, mely minket szinte minden közlekedéstől elszigetel s a nemzeti versengés — melynek más nemzetek főképp köszönhetik csodálatos kifejlődésöket — hasznos gyümölcseit velünk nem is sejteti? A külföldet kevesen járják, s ha járták is, nem ismerik; vagy ha elsőségei tisztán ismeretesek is előttük, hátramaradt szegény hazájokat nem merik bátor egyenességgel oly színekkel festeni, mint az nekik jelent meg; s így kellőképp nem ismervén s túlbecsülvén honát s maga magát a jámbor itthon ülő földi, ítéleteihez s tudományához makacsul ragaszkodik, mert azokat legjózanabbaknak s életre legvalóbbaknak tartja; oly tágas tükörnek készítésén pedig, melyben mindegyik tisztán ismerhetné meg magát elsőtől utolsóig, ki a hazát tudva vagy tudatlan tapodja, a közjónak hévvel ront, vagy azt hideg gúnynyal önti le, vagy ami legközönségesebb, henyélve, here gyanánt teng stb. — oly roppant tükörnek, melyben mindazon számtalan híven találná magát ábrázolva, kik igazságos s nemes lelkök sugtában azt hiszik s hirdetik: «honunk minden lakosának áldott a sorsa, mert magoknak, sok birtokban szülötteknek, hála Isten jól van dolgok»; szóval: ily remek s legszükségesebb munkának létesítésén mi kevesen csaknem kétségbe estünk.»

«Azonban azon *ízlés* — nem akarom egyébnek nevezni — inkább sikertelen fáradni a köz és a haza javáért s fölemelkedéseért, mint sikerrel önhaszon és személyes magasabb állás végett, nem engedé elolvadni tiszta szándékunkat férfiúi kebleinkben. Mélyen éreztük, rajtunk a sor jeget

törni s megkezdeni a nehéz munkát; nem toltuk mi a kormányra, hogy elpuhultunk, elnémetesedtünk; mert mért engedték azon méltatlanságokat végbevitetni magunkon; nem vetettük mi a szántóvető, polgárság s tehetetlenebb nemességre hazánk alacsony állását s közértelmességünk csekély létét; nem kárhoztattuk mi eldődeinket, hogy jó tengerpartig nem vittek minket, ha vihettek volna, midőn

«A félvilággal szembe szállott
Nemzeteket tapodó haragjok,»

s nem panaszkodtunk mi az ég végzései ellen, hogy szertebonczolt hazánkat egy testbe szorítá egyéb külön színű nemzetekkel; nem kerestük mi sem a sors határozásaiban a hibát, sem más felekezetűek szemében a szálkát; hanem egyenesen magunkat s velünk egyrendűeket vádoltuk hátramaradásunk s hazánk alacsony állása miatt.»

«Rémvázként szolgáltak a véletlentől nyert számos áldásaink, melyek úgyszólván szemrehányák oktalanul elpazarolt legszebb esztendőinket; természeti tehetségeink fejletlen parányiságát, már a bölcsőben talált nevezetes vagyonunk észnélküli eldarabolását, s midőn már szinte gyűlöletre méltóknak kezdők ítélni magunkat, semmi egyéb, mint a még hihetőleg előttünk fekvő élet s mindazon jó, melyet még létesíthetni reménylénk s erős akaratra gyámított tiszta szándékunk mentének meg az önvád türhetetlen fulánkitól.»

«De midőn azt kelle tapasztalnunk, hogy a velünk egyrendűek nagyobb száma, s kiket az Isten hasonlíthatatlanul szebb tehetségekkel áldott meg, mint minket, még hasztalanabban éltek napjaikat s munkátlanság, ízetlen örömek, tudatlanság, rendetlenség s unalom közt vénültek

meg, akkor, megvallom, hiúságunk alig hogy valami belső megelegedést nem éreztetett volna velünk, ha egy szebb ösztön tüstént nem birt vala egy hozzánk méltóbb elhatározásra, kötelességeinket, mert eddig jól nem teljesítettük s épen azért, mivel oly kevesen vagyunk, jövőben kettőzített erővel s állhatatossággal végbevinni. Ő rajtok magasabb állásúakon, sokkal vagyonosabbakon, hosszabb életúteken lett volna a sor — a helyett, hogy minket kisebbeket, tehetetlenebbeket, ifjabbakat állati életök által úgyszólván inficiáltak — példával előttünk járni, a királyi szék támaszai, a hon oszlopai lenni, a mik lenni nem tudtak. S ha köztök csak kevesen tölték be valódi becsök által az idegen irigylette helyeket, s akkor is egyesítés s minden erőknék egy fő célra összesítése helyett, inkább egyedül s így sikertelenül fáradtak tisztköreikben, midőn a nagyobb rész bágyadt kábultságában alig mutatott egyéb életerőt, mint lábbal tiprását legszebb jussainak ; azért mi szent kötelességink teljesítésétől még nem hittük felszabadítva magunkat s nem mérvén gyenge erőnket, gyarló tehetségünket, hanem bizván szándékunk tisztaságában s Isten segítségében, oly érzéssel fogánk a nagy munkához, mint mikor egyedüles ember orvostudomány s gyógyszer nélkül, rideg pusztán, halálos álomkórságban fekvő felebarátját leli s azt addig ápolgatja s iparkodik visszahozni életbe, míg tudósabbak s tapasztaltabbak érkeznek.»

«A hon vizei korlátlan dühökben mindig öntsék el az ország legtermékenyebb vidékeit s az örök posványok méreglehelő önkénye mindig kint és halált szüljön? Severin bércei s a Duna köszirtjei mindig gátolják a világ egyéb lakosaival közlekedésünket? Szabadságróli idétlen képzetünk s törvényeink balmagyarázata századokig tiltsa

tőlünk el a közlekedés kellemeit? Egyetlen egy sovány esztendő gyászba borítsa jövőben is a fél hazát? A népre vetett aránylag csekély adó mind terhesebb legyen idő folytával? A haza szívét, Buda s Pestet álló híd soha ne kösse egybe? S elbomolhatatlan színház örökre meg legyen tagadva azon nemzettől, melynek nyelvén kívül úgyszólván semmi sajátja? A földművelés jobb ismerete soha ne ruházzon zöld színt naptól aszott meztelen pusztáinkra s avar fenyéreinkre? Manufactura, fabrika, kereskedés hazánk gazdagságát soha ne emelje magasabbra? Külföld előtt mindig ismeretlen maradjon a magyar?»

«Nem, nem! szebb létre méltó hazánknak ki kell vetkezni e szánakozást vagy megvetést érdemlő szennyeiből s mi ily égető, a XIX. századra s keresztények közé többé nem illő szégyeneket henyélve s karnyugva tekinteni tovább nem tudunk. Semmi esküvés, csak honszeretet s kötelességérzés által egyesülve, megállapodtunk néhányan: mindent elkövetni, vigasztaljon bár reménysugár, bár nem, a mi tőlünk csak telik; mindazt, a mit fentebb említék s még tíz annyit, a miről egy szót sem szóltam, mozgásba s életbe hozni.»

«Te most, Barátom, hihetőleg nevetsz, eszelősnek gondolsz s így szólsz magadban s később tán még ki is nyomatod: «ily óriási munkákat egy-két ember akar végbe vinni s ilyesekkel még kérkedni is mer a szemtelen.»

«A mire én azt felelem: hogy valamint az elkorcsosodás s tudatlanság az ok, melyből mindenféle kiszámíthatatlan rossznak szükségkép következnie kell, úgy a nemzetiség s közértelmesség az a nagy ok, melyből előbbutóbb mind az, a mit említék s még tízszer, sőt százszor annyi, minden bizonynyal következni fog.»

«Azon sok újabb remek munkák, melyek a külföldet s

főkép Britanniát dicsőítik, szorosán véve nem kirekesztőleg a mostani élők vagy csak rövid idő előtt elhunytak eszközlései, hanem lételők már a múlt századokban gyökerezik. Mily számos előítéleteken kelle diadalmaskodni, hány balismeretet kelle eligazítani s józanítani, mennyi egyes szerencsepróbálókat egy nagy cél elérése végett egyesíteni előbb, hogysen egy tökéletes linea vagy gőzhajó készülhete; roppant vashidak s utak egy testté forraszthaták az országot; a szántóvető kis kertté változtathatá a természet kezeiből kopáron átvett szomorú vidékeket!»

«Mennyi temérdeknek kelle valóságba s életbe lépni előbb, hogysen ilyesek végbeviteléről némi hihetőséggel csak álmodni is lehetett volna! A bámulásra méltó szigetnek mindazon csodái, melyek előtt az igazságos ember megilletődéssel nyúl süvegéhez, egy Bacon, Gibbon, Young, Watt, Smith stb. lelkéből vevék valódi eredetöket s nem annyira azok eszközlései, kik a józanon rakott alapokra állíták csak remekeiket. Oly mélyen fekszenek azonban az igazi nagyság fenékkövei, hogy azok mindenki szemébe nem könnyen tűnnek, midőn a superædificatumokon bámul a sokaság...»

«Abban állapotunk meg nehányan, hogy mi hasznunkat hátrátévén, mindent el fogunk követni, a mi honunk javát valami mód előmozdíthatná; nehogy azonban kutainkat oly helyen kezdenők ásogatni, hol víz nincs s így minden siker nélkül fáradoznánk, az ország mibenlétét még jobban s tisztábban ismerni tartánk szükségesnek; ezt pedig úgy hittük legbiztosabban eszközölhetni, ha lehetőleg elnyomván minden vakító hazaszeretetet keblünkben s anyatejjel szítt számtalan előítéleteket, egyenesen azt tekintjük először: mily javakkal ruházza fel Magyarország lakosait? s csak ennek tisztába hozatala után keressük fel

azon kútfőket vagy okgátakat, melyeknél fogva oly sok vagy kevés jó foly a közönségre.»

«Lehetőségig hideg vérrel kezdtük a sikereket vizsgálni. Nemzetiségünket, szokásainkat fejletlen találtuk. Tudományban, mesterségben, művészetben iszonyú hátramaradásunkat tapasztaltuk, az ország szegénységén megijedtünk s azt voltunk kénytelenek megvallani, hogy akármit tekintsünk is, a lelki s testi műveltség egész körében, mindenben nagyon hátra vagyunk, — ámbár egyszersmind annyi fiatalság, erő, ész s fogékonyságnak vettük észre csalhatatlan jeleit, hogy nagy előmenetelünk közelségét világosan láttuk magunk előtt.»

«Következett most — miután átlátni kénytelenítettünk, hogy összeleg csak kevés jó foly a magyar közönségre ahhoz képest, a mi folyhatna s így a haza beteg — azon vizsgálat, vajjon mért beteg a haza s ugyan mikép lehetne rajta segíteni?»

«A betegség gyökér-okát kizárólag nemzetiségünk fejletlenségében s közértelmességünk csekély voltában találtuk. A nemzetiség, magyarság kifejléséhez pedig, melyet az idő szelleme visz magával, kötelességeink hű teljesítése által reméltünk leghathatósabbán járulni, mint *a közértelmesség tágitását egyesülés s elmetehetségek súrlódása által gondoltuk legsikeresebben eszközölhetőnek.*»

«S így a hon beteg létén diadalmaskodást nem egy, nem kevés, hanem mindnyájunk egyesült összehatása s együttmunkája által hittük megvalósíthatónak. A nemzetiség fölemelése végett mindig elménk előtt lebegett, hogy *magyarok* vagyunk s azok emlékezetében megújítottuk több-kevesebb sikerrel magyar születésöket, kik azt elfeledték már; s hogy nemzetiségünk mind nemesebbre fejlődjék, s ne alapuljon semmi egyében, mint minden

homálytól kitisztult igazságokon, azt sem akartuk soha is feledni, hogy egyszersmind *emberek* vagyunk.»

«*Központba egyesítés*, a mi leghihetőbben adhat elmesurlódásokra alkalmat, legbizonyosabban nagyobbítja a közértelmességet. Példák által magyarosítani, mesterséges intézetek segítségével egyesíteni, ez volt vezérszándékunk s foglalatosságunk. Hogy pedig a magyarsághoz csak keveset tudtunk édesgetni, sőt a leghosszabb bajszuak elfordultak tőlünk, az azért esett, mert nem tárogatóval s dudával s penészes szokások, káposzta- vagy pipa szagával jártuk a verbunkost, hanem hazafiságunkat valódi áldozatokkal párosult honszeretetre, magyar nyelvre — melytől megint a bajusztalan magyarok ijedtek vissza, azt gondolván, a magyar revoltál, mert magyarul beszél — honszeretetre s honnyelvre mondom, mely egy nemzetnek, úgy szólván lelke s hiányaink velős megismerésére s azok férfias orvoslására alapítottuk! Hanem az útat meggondolással választottuk, előre tudván, hogy habár eleinte lassan haladunk is s csak néhányan maradunk, idővel mégis minden hang és szag elmuland s az igazság pártfogó hívei napról-napra szaporodni fognak.»

«Mesterséges intézetek által egyesíteni, ez volt a min megakadtunk. Sok fejtörés és vizsgálat után a lóversenyt tartottuk egy ártatlan oknak, mely minket minden esztendőben legalább egyszer hazánk közepén egyesítvén, magunkat egymással s erőnkkel megismertethetne s idővel a nagy nyilvánosság által az elnyomott érdemet vagy usurpált reputációkat emberben úgy, mint lóban eligazítaná... A dolog azonban akkor egészen nem érhetett meg s csak az idő fejté ki. S ha visszaemlékszem, hogy akkor is magyarországi szülöttek voltak előrehaladásunk legnagyobb gátjai, valóban szinte megakad a vér ereimben.

Vonjunk azonban ilyesekre vastag fátyolt; mert a neme-
sebb lelkű kétségbeesvén, könnyen átkozhatná születése
óráját.»

«Hallom most rosszakaróim gúnyolódását: «Lóver-
senyre alapíták a mélyen gondolkozók a nemzetiség
nagyobb kifejlését, a közértelmesség tágítását, — furcsa
methodus, meg kelle vallani.» Mire azt válaszolom :
«A tiszta szándékúak nem lóversenyre, de arra, a mit az
eszközöl, t. i. *egyesülésre* alapíták szétbonczolt s így erőtlen
hazájok lehető előmenetelét . . .»

«Elhozta végre a hatalmas idő, mely *a kisdéd makkból,
ha nem romlott és senki nem gázolja el, egy termő tölgyfát,
sőt tölgyerdőt varázsol az élők közé*: az 1825-ki ország-
gyűlést. A pillanati nyomásnak visszahatása nyilván bizo-
nyítja be a világnak, hogy Magyarország fejedelme nagy
hatalmú úr, mert élő s fiatal, nem vén s megholt nemze-
ten uralkodik. Mibennünk pedig mily édes remények
tüntek fel, azt betűkkel, mint érzésinknek oly tökéletlen
tolmácsjegyeivel, nem írhatom le. *Mennyi erőnek voltunk
tanúi, csakhogy eldarabolt erőnek! Mennyi függetlenség-
nek, csakhogy tökéletlen irányzatú függetlenségnek! Mennyi
szabadságszomjnak, csak tisztán föl nem fogott szabadság-
szeretetnek!*»

«Egy kis *egyeztető*, úgy látszott előttünk, elég lenne az
eldarabolt, gyenge hazából erős egésznek alkotni. S mind
világosabban meggyőzött a napok folyamata, hogy nem
csalatkoztunk, midőn a közértelmesség s nemzetiség kifej-
tését állítottuk a hon lehető előmenetele legmélyebb
sarkalatának.»

«*Magyarosítani s egyesíteni!* im ez vala mindig szemünk
előtt, mert ez, vagy semmi más, fogja emelni s képes csak
emelni urunk hatalmát s honunk állapotát egy magyar

fejedelemhez s egy magyar nemzethez illő s méltó magasságra.»

«Irtózva hallotta sok magyar a közönséges helyen kívül és szokás ellen tőlünk tapasztalatlanoktól kizokogott beszédeink alig érthetőségét; de hangjok magyar volt és számos rokonkebelre hatott. Voltak, kik mesterségesen szöve egy hosszú álélet képzeltébe, veszedelmes újításnak vevék a természet legrégibb törvényét, az anyanyelven szólást! Jó gondolatokra, (élczekre) kaczajra nógata másokat; mások komédiának hirdeték. De eljő az idő, melyben a nevető részt elfelejti vagy emlékezetét megveti a közönség, midőn a jövő a szónokok ügyetlenségének megbocsát, kik a helyett, hogy magokat a közítélet alá elszánták, inkább hallgattak volna, ha mások, ékesszólók, hozták volna némileg a tanácskozás nyelvét a természet útjára vissza. S egy-két tiszta szándékú ember, habár nem oly tudós is, e tárgyban mily fordulatot tőn, tagadhatni-e?»

«Jött most a *tudós Társasági* javallat s néhányan se többet, se kevesebbet, mint hazánk iránt tartozó szent kötelességünket teljesítettük. Egekbe emeltek s a kötelességi tetteket, mert oly ritkák, — keserű mondani, — nagy-lelkű, halhatatlan tetteknek hirdették, melyeken a sokaság, mint különös jelenésűeken bámult. S lesz valaha oly kor, remélem, mely jobban fog csodálkozni azokon, kik magas állásukhoz képest, egy oly tárgytól vonták segédkezőket vissza, mely a közértelmesség s nemzetiség kifejtését oly hathatósan gyámolítja, mint azokon, a kik a nagy hasznót, melyet hajtanak, átlátván, ahhoz erejük szerint járultak.»

«Javallatba jött egy más intézet is, mely szintűgy, mint a lóverseny, egyesülésre vezet; s az egy a haza közepén felállítandó *Casino* volt, melyben a honfiak jöhetnek össze.

Más javallatok is tétettek s idővel, remélem, életbe is fognak lépni. Mindenünnen élet és erő fejledezett, a legnehezebbnek kivitele könnyűnek látszott s egy új reggel kezde virradni a magyarra.»

«Elforgott azóta mai napig az idő s kiki tudja, ha mindenben honunk nem haladott is nevezetesen, sokban mégis igen előre hatott, s mennyi hasznos mag van elhintve, mely kis gonddal, kis öntözgetéssel előbb-utóbb elmulhatatlanul csirázni, virágozni fog. Engem legalább, ha öt, tíz, húsz évvel tekintek vissza s akkori állásunkat a maihoz hasonlítom, ámbár vesém jó állapotban nincs, a mai nap sugara mégis oly édesen melegít, hogy a jövő is vígan s biborszínben mosolyog előmbe.»

«Nem mondom, hogy semmiben nem csalatkozom, és szeplőtlenül látom a következesek fenékokait, mert tudom, én is ember s csak igen gyarló ember vagyok; hanem hogy könnyelműleg és szelesen anyaföldem mibenlétét soha nem fontoltam s csekély lelki tehetségemet életem egész eszméletű folyamában csak azon egyetlenegy gondolatra concentráltam s feszítettem: mikép lehetne alacsony állású hazánkat magasabbra emelni, arra tiszta lelkiismerettel esküdhetem.»

«Magyarország egy régi vár; s épen azért, mivel régi, sok nagy javításra s igazításra van szüksége. Ez a fő falakat illeti. Már azon kisebb javítások s változások oly számosak, hogy azokat rendben kijelölni túl tesz minden elmetehetségen. Tekintsünk hová akarunk, mindenütt szükséges a javítás. S ki határozhatja el: Péter-e? Pál-e? mi hogy áll s min hogyan javíthatni? Egyik sem, az igazság kiderítésére sok elmének sok ideig való surlódása kívánatik mellőzhetetlen feltételül . . .»

«Idő s hely kell az igazságok kifejtésére. Az időn nem

diadalmaskodhatunk s csendesen kell bevárni, mit hoz ; a helyre lépni azonban hatalmunkban áll. S ezen hely a magyarnak nem lehet egyéb, *mint a természettől kijelölt Buda és Pest, mert ez a haza szíve*, s legyen ez rendben s dobogjon teljes életerővel, majd kilöveli a haza minden ereibe az élesztő vért.»

«Pest s Budára a nap legvilágosabb sugarai alatt, mert csak a bűn keresi a sötétet, összesíteni a magyart s hívni be a dús idegent, ez célunk ; mert megvagyunk győződve, hogy nemzeti egylelkű- s egytestűségünk által csak rövid idő alatt háromszorozni fogjuk vagyónunkat s erőnket.» (V. 105.)

«S e szerint minden fáradozásunknak oda kell célozni, hogy két városunkat, mennyire csak lehet, szebbítsük, tágítsuk, összekapcsoljuk s bennök oly külön, oly sokoldalú kellemeket állítsunk, hogy mind az idegen, mind a honi utazó, tudós, kereskedő, művész, birtokos, társalkodó, embergyülölő, nyavalygó, szerencsehős stb. lelje föl önhatási s szenvedelmi körét, szóval mindent végbe kell vinnünk, a mi csak tőlünk függ, hogy hazánknak felette sok, de egészen eldarabolt erejét koncentráljuk, a mi által egy évtized alatt több józan közintelligentia fog kifejlődni, mint mostani elkonzolt s így gyenge létünkben, századok lézengése közben törhetné magát keresztül a világra... A józan intelligentia ki fogja jelölni azt az utat, melyen járnunk kell s a nagyobb s nemesebb rész mellébe öntendi azon szent igazságot, hogy egész belbecsünket s minden külbecsületünket elvesztjük, ha megszűnünk magyarok lenni ; s hogy más nemzetek, kik annyira kifejtik önsajátságukat, egykor ujjal s megvetéssel fognak ránk, mint elaljasodott korcs népre mutatni, melyben többé semmi eredetiség nincs, ha sajátosságunkat, nemzetiségi tulajdoninkat jobban ki nem fejtjük s tovább is szebb nemünk

nagyobb része eltagadja nemzetiségét s anyaföldének nyelve érthetetlen szózat előtte; s hogy mi csak úgy léphetünk említésre méltó s tisztelt nemzetek sorába, ha magyarok maradunk és saját nemzetiségünk további kifejtésére alapítjuk minden előmenetelünket s reményünket, ha gondjaink hű osztozója, éltünk legédesebb gyámola s annyi vágyaink célja, az asszony, kinek uralkodása alól fejedelemtől lefelé a legtehetősebbig egy sincs kivéve; a természet szent útjára visszalépend s csak azoknak fon repkénykoszorút, kik nemzetöket dicsőíték.» (V. 442.)

«Ne keressétek azért határaitokon kívül Magyarország javát s hírét: magatokban hevernek a valódi arany- és ezüstbányák, munkálatlan, megnyittatlan, sőt még a legjobb magyarok előtt is ismeretlenül... Magyarország népét 9 millióra tévén, 3 millió 14 évtű koron alul van. Tegyük fel, hogy 500,000 nevelést kap, a mi sokkal felülmúlja a valót, úgy 2.500,000 szinte a legszükségesebb ismeretek nélkül marad. S így miként javulhatna a lakosok állapota? Miként öregbülhetne a jólét Magyarországon? Ime egy nemzeti bánya, melyet munkálni kell s nemzeti veszteség mindaddig, míg ezen bánya nem nyitattik meg. (505.)

«Buda s Pest népességét minden telhető módon öregbíteni kellene. Ha a nemesek a mostani város körül számosabban telepednének meg, az új várost építenék s szebbítenék: jószáguk egy embernyom leforgása alatt még egyszer annyit érne... Egy számos, értelmes, iparkodó s így gazdag nép kétszerezi s háromszorozza a telkek értékét. Ime, ismét egy bánya, a magyar nemesek előtt ismeretlen bánya, mely többet ér Angliába kimenő minden gyapjunál.» (V. 509.)

Széchenyi, a ki sem a kormányt, sem a rendi intézményeket nem tartja alkalmasaknak új alkotásokra s új problémák megoldására, a társulás útján törekszik elérni

azokat a célokat, melyeknek megvalósítása ezen az úton lehetséges. «Hazánkban sok az erő» — írja a *Világban* — «hanem mivel ezen erő igen el van darabolva, oly sikere nem lehet s nincs is, mint a mennyi szükséges lenne az országos erőmű egészséges s rendes forgására. Annyi hátramaradásunk helyreigazítását pedig, mint a mennyi között még sorvadunk — midőn egyetlenegy tökéletesen regulázott folyónk, szeretném mondani patakunk, egyetlenegy becsületes hídunk sincs az egyesült hazában — a kormánytól, országglástól várni, vagy ily mechanikai előmeneteleink reményét mindig az auctum salis pretiumra állítani akarni, a szerencsétlen ideák legszerencsétlenebbike . . .»

«Sem az országglás, sem egyesek mindent nem tehetnek s ebből okvetetlen folyónia kell az egyesületi szellemnek, mely emberek között a legnagyobb, de egyszersmind a legszelidebb erő és hatalom.»

Érzi ő maga is, hogy az egyesületekkel minden nemzeti feladatot nem lehet megoldani. «Volnának egyéb sarkalatok is, melyek nemzeti értelmességünket határ nélkül szaporábban s bizonyosabban nevelnék, mint egy tudós társaság, Casino s több efféle egyesítő intézet, mint teszem például: nemzeti pædagogikiák, községi nevelő iskolák, sajtószabadság stb., azonban azoknak jobb s terjedtebb lábratétele egyenesen magunktól függ-e, kérdem? S erre feleljen kiki magának.» (369.)

Széchenyi az egyesületekkel csak azokat a célokat akarta megvalósítani, melyek nem tartoztak a hatósági szervezet kizárólagos hatáskörébe. S szemében az egyesület nem csak egy-egy ilyen cél megvalósításának eszköze volt, hanem arra is szolgált, hogy problémák megoldására szoktassa ezt az öntevékenységtől teljesen elszokott társadalmat.

Ezek voltak törekvései, mielőtt mint publiczista könyveivel megkezdette az izgatást.

A lóversenynyel a magyar arisztokráciát Pestre csalta s ezen az úton, ha rövid időre is, egy helyen, az ország középpontjában egyesítette.

A kaszinóval már több cél volt egybekötve. Egy klub alakítása, mely kényelmével, fényével kellemes tartózkodást s szórakozást nyújt a tagoknak, szintén egyik módja volt az egyesítésnek. Itt találkozhattak az ország legelőbbkelő emberei, ha Pesten tartózkodtak, s megismerkedhettek egymással, kik különben aligha találkoztak volna, mert különböző osztályokhoz tartoztak, melyeknek tagjai alig érintkeztek egymással. Széchenyi itt könnyen terjeszthette eszméit s a klub tagjainak alkalmuk volt a gondolatok kicserélésére, vitatkozásokra, melyek termékenyítőleg hatottak a szellemekre. Az egyesületeket «tanácskozási műhelyeknek» nevezi.

De a kaszinóban a magyar társadalom felsőbb rétegei fegyelmezésének egyik eszközét is látta. A tagok a klub szabályait tisztelni tartoztak s előkelő, művelt tagjainak példája jótékonyan hatott a többire is. Az illetlen, durva magaviselet megrovást, sőt kizárást vont maga után s a kaszinó a finomabb társalgás és modor iskolája lett. Csakhamar egy nemévé az állandó becsületbiróságnak alakult át, mely írálat alá vette azoknak erkölcsi jellemét, a kik a tagok közé való felvételt óhajtották s ugyanazt tette a már felvett tagokkal, a kik a tisztességgel össze nem férő tetteket követték el. A klub helyiségeiben uralkodó komforttól azt várta, hogy ha azt a kör nem mágnás tagjai itt megszokják, átviszik saját körükbe, melyből eddig hiányzott. S minthogy a kaszinóba köznemesek s polgárok is beléphettek, — s Széchenyi ezek belépését különösen óhaj-

totta, — a társadalom különböző osztályainak egymáshoz való simulását akarta előmozdítani, melyet a rendi társadalom merev tagoltsága rendkívül megnehezített. A kaszinóban mindenki egyforma tagsági díjat fizetett s egyforma jogokban részesült s mindenki befolyt a társaság ügyeire, s így az kicsiben mintegy előiskolája volt az egyforma teherviselésre s jogokra alapított jövő Magyarországnak, melynek megteremtésére Széchenyi törekedett.

Számos levele van Széchenyinek, melyek azt bizonyítják, hogy a kaszinónak s lóversenynek e célok miatt tulajdonított nagy fontosságot. De különösen érdekes egy levele, melyet gróf Fáy Istvánhoz intézett. «Legyen szabad egyébiránt» — írja a többi között — «Mélt. Úrnak igazi magyar s hazafiúi érzési iránt, melyeket becses levelében tapasztalok, minden tiszteletemet itt bemutatni. Szent források azok, melyekből hazánk igaz díszére s valódi javára, remélem, sőt hiszem, sok áldás fog áradni; kivált ha szép érzései tudomány, utazás, kiművelt eszűekkel való társalkodás s élettapasztalás által azon megérettséget fogják nyerni, mely a XIX. században *conditio sine qua non*, hogy az ember más tetteit s cselekedeteit józanul bírálhassa s honjának valóságosan szolgálhasson is.»

«Mélt. Úr nyíltszívűséggel járult hozzám, erősebben ily szép ajándékért nem köszönhetek, mint nyíltszívűséggel. S ime, nem átalom ismeretlen, de azért tisztelt földi uramnak azt kijelenteni, hogy én a szabadságot éppen annyira imádom, mint a féktelenséget gyűlölöm, nem hiszem, hogy robotra s a paraszt szolgaságára volna alapítva alkotmányunk s boldogságunk, sőt hogy mindaddig hazánk elaljasodásából, melyben, higgye el Mélt. gróf, többnyire magunk hibái által helyeztetve van, dicsőbb állásra soha nem fog emelkedni. S csak ennyit is röviden a levele velejére.»

«Mélt. gróf tudom még nem látott sokat a világon. Miért sánczolja el magát szűk hazánkba? Azt hiszi, hogy az, ki csak honában ül, arról is ítélni lehet, a mit soha nem látott? S hogy igazságos ítéletre elég, néhány magokat itthon hizlaló penészes öregek okoskodásaira támogatódzni, kikben a fő karaktervonás tudatlanság, hiúság és gög? Nem Mélt. gróf, nem ily oszlopokon nyugszik az igazság. Mélt. gróf fiatal, jó egészségű, jó birtokú, forogjon a világban s szerencsétesse egykor hazánkat bőven nyert tapasztalásaival.»

«Közelít a negyedik tavasz, hogy legfőképp hazánkfiaink összegyűlése végett versenyfutásokat állítottunk s tartani fogunk itt, hazánk közepén. Számos hazafiak fognak összegyűlni, ismerkedni s egy szívvel s lélekkel hazánk ügyeiről tanácskozni. S miért nem jött eddig is Méltósága honunk fővárosába közibünk? Mi nagy dolgok tartották oda haza? Ha annyira szíven van az ország java, a miről meg vagyok győződve, miért nem nézi a haza középpontját s az ott tanácskozókat közelsőn szemével? Vagy tán abaúji a gróf s nem magyar? S csak egy vagy két vármegye érdekli Méltóságodat, bár bomoljon is a többi?»

«Nem hihetem. — S azért kérem, jöjjön közibünk. Május 15-én már számosan lesznek itten. Ha lelke tiszta s szíve ép s nem hiúság s csak önhaszna után való szomj mozdítja legbelsejét; fog találni köztünk tüstént hív barátokat, kész szolgálókat s akkor majd leszen időnk s módunk arról szóval s hosszasan tanácskozni minden ágazatiban, a miről írni nehéz s tán egyikünknek sincs ideje.» (1830.)

Mikor a lóverseny s a kaszinó ügye biztosítva volt, azt írja Wesselényinek, hogy most már ezzel nem szándékozik tovább vesződni. Ugyanily értelemben nyilatkozik gróf Hunyady Julia grófnéhoz 1829-ben intézett jellemző levelében. «Könnyen megértheted törekvéseim velejét. Remé-

lem, hogy nem gondolkozol felőlem oly felületesen, hogy azt hidd, hogy én életem legszebb éveit néhány ló futtatására vagy egy dohányzó helyiség alapítására fogom fordítani. Azt találom, hogy ép oly kellemetlen, ha pipa-, mint ha istállószagúak vagyunk, s csak nagy önmegtartóssal tudok oly rossz illatú intézetekkel, mint a lóverseny s a kaszinó, kitartással foglalkozni. Én ezeket az eszközöket ártatlanoknak tartom, de mégis eléggé hatásosaknak, hogy honfitársaimat medveoduikból kicsaljam, egy helyre gyűjtssem s egymással s művelt idegenekkel megismertessem. Míg a lóról, juhról, tehénről beszélek vele, csendesen lereszelek valamit a honfitárs előítéleteiből s biztosíthatlak, hogy már nem egyet leszoktattam a szőnyegre való köpésről s nem egynek, a kinek hosszú füle volt, jelentékenyen megrövidítettem . . . Olvassad el ezt a levelet rokonainkkal, de ne idegenekkel. Szeretem, ha tartalmáról egymás közt s különösen velem beszéltek, csak idegenekkel ne — mert így teljesen elvadítanám a mi pipaszárgóinkat, ha csak távolról sejtenék, hogy tulajdonkép *őket* s nem a lovakat akarom idomítani.»

A kaszinó ezután is érdekelte s szakadatlanul fáradozik ez intézet fejlesztésén. De más szervekre is volt szükség, melyek a nemzet egyéb nagy feladatait megoldják, a mire a fennálló hivatalos szervezet nem volt képes.

A nemzeti nyelv, tudomány és irodalom fejlesztésének szervét megalkotta anyagi áldozatával, mely nélkül az akadémia még sokáig a műveltebb körök teljesíthetetlen óhajta maradt volna.

De mindezeknél fonfosabb feladat volt az országnak egy nagy központot teremteni, mely nélkül egységes nemzeti életet nem képzelhetett.

Magyarország volt az egyedüli ország, melynek nem

volt nemzeti fővárosa. Pest és Budának német lakossága volt, s a ki mint született magyar fiatal korában ide vetődött, ép úgy elnémetesedhetett, mintha Németországban élt volna. Lakói szűk látkörű, korlátolt nyárspolgárok voltak, és sem ők, sem más nem sejtette, hogy az a pont, melyen e két város fekszik, mily fontos s mily nagy fejlődésre képes. Széchenyi geniális szelleme felismerte Pest és Buda jelentőségét nemcsak az ország kereskedése, hanem a nemzeti élet fejlődése szempontjából. «A nádor szerette a serdülő várost» — írja Pulszky Ferencz — «de sohasem álmodta meg jövő nagyságát. Hogy Budapest világvárossá, első rangú kereskedelmi piaczczá emelkedhessék, azt soha sem hitte. Némán folyt le a budai vár ablakai alatt a széles Duna, olykor-olykor leúszott a Vágról néhány fával rakott tót talp s alulról fölfelé iszonyú ostorpattogással vont a dohány- s gabnahajókat az elcsigázott lovak hosszú sora. Mint búzavásár Mosony is nevezetesebb volt Pestnél, a kereskedés pangott, nagyobbbrészt görögök és németek kezében, az országgyűlés Pozsonyban székelte időről időre; Budán, a várban csak a helytartó-tanács s a magyar kamara székelte, Pesten a kuria. Ily körülmények közt az ősz nádor csinos provinciális várost akart alkotni Pestből, olyat, mint Carlsruhe vagy Mannheim, s azért széles, egyenes utcákat tervezett, két vagy kivételesen három emeletes házakkal, könnyű, kellemes stilban, olyakat, minő a mostani földhitelintézet, az akkori Marziányi-ház, mely sokáig Pest legszebb házának tartatott. Pollak, ki a muzeumot, Hild, ki a Lloydot s a bécsi Koch, ki a Károlyi-palotát építette, fogták fel legjobban a nádor eszméit; nagyszerű épület megrontotta volna a harmoniát. Széchenyi ellenben történelmi előrelátással szemlélte Budapest páratlan fekvésének jövőjét s tisztán látta, hogy

a tér, mely a Margit- és a Csepelsziget közt elterül, egykor az alsó Duna-völgy kereskedésének gyűlhelye s raktára lesz. Magasra szállt fantáziája, a várat, a szigetet, a rónát egy gyönyörű egészbe foglalta össze, villákkal a hegység oldalán s a Duna mentében fel egész Visegrádig. De annyi nehézség állott útjában! Hány előítélet, vastag otrombaság. S ő el nem csüggedett. Éveken keresztül kapacitál-gatta a patriczius nyárspolgárokat, kik sérthetetlen elvnek hitték, hogy a zöld gyep és lombos fasor nem való a téerekre s utcákra, hisz ez faluvá változtatná a várost. Mennyi szóba s időbe került csak az is, hogy a mostani Erzsébet-térről elvitessenek a városi sátrak! Széchenyi nagy lökést adott a pesti kereskedésnek azáltal, hogy a Dunagőzhajózási társaság élére állott, mely előbb csak Bécsset, nemsokára Konstantinápolyt, Trapezuntot s Szmírnát hozta összeköttetésbe Pesttel s az ó-budai szigetre telepítette nagyszerű hajógyárát.»

Széchenyi, mikor egy nagy, gazdag, virágzó főváros megalkotására törekedett, az ország erős összpontosításának, a nemzeti közszellem létesítésének, a műveltség és civilizáció terjesztésének leghatalmasabb eszközét látta benne, melyet egy fennálló intézmény sem pótolhatott. A magyar sohasem volt város-alkotó elem. Magyar polgárság nem volt s azért nem lehetett kifejlett magyar kultúra s erős nemzeti egyéniség sem. A magyar falukban lakott s a mit magyar városnak neveztek, mint Debreczen, Szeged, Hódmezővásárhely stb., az nem volt egyéb óriási falunál. De városi élet nélkül nincs magasabb műveltség s nem lehet kifejlett nemzetiség, melyre Széchenyi törekedett. Egy magyar nagy város megalkotása tehát oly eszme, mely Széchenyi alapfelfogásából, a magyar faj szellemi kifejtéséből szükségkép következett. Ha Pest az ország

első rangú kereskedő emporiumává, jelentékeny ipar-teleppé válik, ha lakosságának száma növekszik s nagy várossá lesz; ha nagy eszközeivel a várost magát kellemes tartózkodási helylyé varázsolja át; ha az ország arisztokracziája letelepszik benne s fényét fokozza; ha az irodalom és művészet emberei itt összpontosulnak s a nagy város élvezeteit, kényelmét itt is föl lehet találni; ha az országgyűlés nem az ország szélén egy provinciális német városban, hanem itt az ország középpontjában fogja tartani üléseit, akkor Budapest oly központtá válik, melynek roppant hatása lesz az egész nemzet fejlődésére. Ily város mindenekelőtt emanczipálja a magyar társadalom felső rétegeit Bécs nemzetietlenítő hatása alól s életüket az ország középpontjában a nemzeti élet befolyása alá helyezi; egy helyen egyesíti a nemzet legkiválóbb elemeit, s ezzel hatásuk is intenzivebbé válik s a magasabb felfogás és tisztultabb eszmék innen áradhatnak a szűkebb körökbe, melyekben a dolog természeténél fogva a helyi szempontok uralkodnak s a szellemek látköre korlátoltabb; ily nagy város a művelődés számos intézetével s eszközével, egyetemével, könyvtáraival, múzeummal, tanintézeteivel, sajtójával egy darab Európa lesz az ország közepében s civilizáló hatással lesz nemcsak saját lakosságára, hanem példájával az ország kisebb városaira s az oda látogató falusi emberekre is; s végre egy fényes magyar fővárosnak, mint a magyar kultúra középpontjának, nagy egyesítő, beolvasztó erőt tulajdonított, melynek múlhatatlanul ki kellett hatnia a nem-magyar ajkú lakossággal bíró vidékekre is.

Széchenyi már 1831-ben gondol Buda és Pest egyesítésére. «A főváros nevét Budapestre kellene változtatni, mely kevés év, sőt hónap mulva oly megszokottan s könnyen

hangzanék, mint Bukarest s így két város egyesülne, mely most nem a legjobb szemmel nézi egymást. Mily haszon áradna azon egyesülésből, mily virágzó fővárosa lenne Magyarországnak rövid idő múlva! Kivált ha az országgyűlés is nem Pozsonyban, nem a határszéleken, hanem az ország szívében tartatnék.» (V. 509.)

Széchenyi szellemének eredetisége, a többiétől elütő önálló tartalma, e csendes átalakító munkában nyilvánul legkétségtelenebbül. Neki saját céljai vannak s ezekhez keresi az eszközöket s meg is találja. Nem támadja meg, de mellőzi a hivatalos szervezet formáit, mert alkotásra, új tartalom befogadására alkalmasaknak nem tartja őket s örül, ha törekvéseiben nem akadályozzák. A társulás útján igyekszik megváltoztatni az emberek gondolkodását, midőn oly célok megvalósítására csoportosítja őket, melyeket eddig nem ismertek. Lóverseny, kaszinó, Budapestnek világvárossá fejlesztése, a dunai gőzhajózás, gyárak, lánczhíd, folyók szabályozása s számtalan más kisebb-nagyobb cél, melynek elérésére törekedett, megvalósítható volt-e a megyékkel s országgyűléssel s nem volt-e az egyesülés egy-egy megfelelő formája az egyedül gyakorlati eszköz, melylyel Széchenyi gondolatai valósággá válhattak? Ha Széchenyi nem mellőzi a hivatalos organizmust s ennek megnyerésével vesződik, életének legtermékenyebb tíz éve veszett volna el haszontalanul.

Ily kevés eszközzel rendelkezett Széchenyi. De a génusmagában is nagy hatalom, s a mély belátás, mely kitér a megvalósítható célra s biztosan választja meg a szükséges eszközöket s a rajongó lelkesedés, mely lankadatlan munkásságra ösztönzi, nagy eredményeket tud elérni, míg a legnagyobb hatalom sem biztosítja a sikert annak kezében, a kinek nincs eléggé nagy elméje, erős érzéke a dol-

gok lényege iránt s emelkedett nemes szelleme, hogy a hatalom eszközeivel csak a közérdek megvalósítására törekedjék. Abban a sivatagban, melyet akkor Magyarország-nak neveztek, egymás után alkotja meg a közszellem, a civilizáló munkásság egy-egy oázisát; egymás után ülteti a fákat, melyek, mint az ihlettség egy kéjes pillanatában már 1826-ban látta, gyökeret vernek, virágoznak s gyümölcsöt teremnek a hazának.

XII.

Széchenyi már több évig fáradozott a társulás terén, mielőtt publicisztikai működését megkezdette volna.

Az egyesületekben, melyeket megalkotott s azokon kívül az emberekkel való érintkezéseiben, az uralkodó téves nézetek s előítéletek ellen szakadatlanul küzd ugyan s fáradozásának van is némi eredménye. De hatása mégis korlátolt volt s érezte, hogy ha az egész nemzet szellemét átalakítani akarja, a sajtó útján kell az egész nemzethez szólnia.

Így keletkeztek könyvei, melyekkel kiméletlen támadást intézett Magyarország hűbéri intézményei ellen. A *Hitel* 1830-ban, a *Világ* 1831-ben, a *Stádium*, melyet már 1831-ben írt meg, 1833-ban jelent meg, tehát ily rövid idő alatt három kötetet tett közzé.

E könyvek szelleme frissességéről, gazdagságáról, munkaképességéről tanúskodnak. Az új eszmék árja ömlik belőlök s megtermékenyíti velök a sivár, meddő magyar közéletet. Merészen, kétség és aggodalom nélkül támadja meg a fennállót s meg akarja győzni a nemzetet, hogy az rá nézve a legrosszabb állapot, a melyben van. Az e könyvekben uralkodó hangulat, ha nem is hiányoznak bennök a sötét színek, egészben véve derült, fényes jövőt ígérő s e könyvek oly benyomást tesznek az olvasóra, mint hosszú

tél után az első mezei virágok, melyek a tavasz megérkeztét hirdetik. A dermedtség, lemondás egész évszázada után, mintha Széchenyiben tünnének elő egy egész nemzet megújuló életének, bizalmának és reményeinek első jelei.

Széchenyi minden fentartás nélkül megtámadja a rendi intézményeket. Első három könyvében alig van nyoma, hogy arisztokratikus tudata volna. Izgat az arisztokracia ellen s romba akarja dönteni a jogrendet, melyet ez magára nézve a hatalom és haszon kútforrásának, az országra nézve a fennállás feltételének tart. Felfogását ebben az időben még bizonyos radikalizmus jellemzi, mely éles ellentétben áll arisztokratikus érzületével. «Az emberek nagyon tudatlanok» — írja 1832-ben — «ez a legnagyobb szerencsétlenség. Nem ismerik a történelmet, mert mit ér az, ha tudom, István után Péter, Aba, Kálmán jött s melyik az első vagy második primás. A történelem árnyalatait, filozófiáját kell ismerni. Magyarországon jó volna, ha a törvényhozó testületek Anglia s Franciaország forradalmainak s reformjainak szellemét alaposan ismernék s megértenék, azaz, az átmenetet a hűbéri rendszerről, azaz barbárságból a civilizáció mai állapotába.» Mikor 1830-ban az alsó Duna vidékén jár, elszörnyed, látva, hogy a hajókat emberek vontatják s ezt kis keresetért szívesen teszik. «Versenyezzen aztán gőzhajó» — írja Naplójába — «ily országban. A gőzhajó nem barbároknak, azaz [hazámfiainak, hanem civilizált népeknek való. A gőzhajót meg kell előznie a középosztály tulajdonjogának . . . Bérlők, kik földjeiket nem hagyják el, hogy hajókat vontassanak . . . Nevelés, erkölcsiség, a jobb, emberhez méltóbb szeretete s a feudalizmus legkisebb szaga sem stb.»

A Széchenyi támadásának nem voltak előzményei a magyar publicisztikában. Megtörtént, hogy osztrák közjogi írók szigorúan bírálták meg a magyar állapotokat s elítélték a magyar nemességet, mert nem akar adózni s jobbágyságot sanyargatja. Már e miatt is nagy volt a megbotránkozás a rendek körében s panaszkodtak, hogy a kormány ez írókkal szemben nem gyakorolja szigorúbban a cenzurát. II. József korában fizetett pamfletírók igyekeztek a XVIII. század szellemében megbélyegezni a magyar nemességet s kimutatni az arisztokratikus intézmények összeegyeztethetlenségét az emberi jogokkal s a szabadsággal. Laczkovich és Hajnóczy magyarok voltak ugyan, de támadásaik egészen kivételes viszonyok között történtek, el is hangzottak s nem hatottak a nemzet szellemére s különben is egészen a francia forradalom jelszavainak visszhangjai voltak. Berzeviczy Gergely felvilágosodott, tanult ember volt s a parasztok állapotáról írt röpirata azt bizonyítja, hogy szánalomból kelt a parasztság védelmére, de szelleme nem jutott ellentétbe a hűbériség egyéb intézményeivel. Az 1790-ki országgyűlés reformmunkálatai sem tekinthetők ily előzményeknek, mert bennök a rendi felfogással való meghasonlásnak legkisebb nyomát sem lehet fölfedezni.

Bizonyára voltak sokan a nemesség körében, a kik el voltak telve a XVIII. század eszméivel, s a nemesség kiváltságaiban igazságtalanságot, a jobbágyok állapotában az emberi méltósággal és szabadsággal össze nem férő elnyomást láttak. Nagy Pál nem egyszer szólalt fel ily értelemben, s ha le hurrogta is a többség, voltak olyanok is, a kik vele egyetértettek. De a publicisztikában ily felfogás nyomát nem lehet találni s a magyar közjogi írók, hirlapírók teljes összhangban vannak a fennálló jogrenddel

s csak a fentartása iránt tanusított buzgósággal lehet kiérdemelni az igaz hazafi nevét.

Minden jel arra mutat, hogy Széchenyi nem is ismerte föllépése előzményeit, de ha ismerte volna, sem szolgálhattak volna neki mintául. A kik előtte a magyar rendi intézményeket megtámadták, azt a XVIII. század szellemében az emberi jogok, az egyenlőség és szabadság, a humanizmus nevében tették. Széchenyi kiinduló pontja egészen más s abban nyilvánul felfogásának eredetisége, hogy ő egy egészen más elv, a magyar faj érdeke nevében követeli a rendi intézmények megszüntetését.

Széchenyi a magyar faj kifejtését, az emberiség első nemzeteihez fölemelését tűzte ki élete céljául. Mindent e czállal mért s csak azt nézte, mi mozdítja elő vagy gátolja elérését. Ha a rendi intézményekről az a meggyőződése lett volna, hogy a magyar faj fejlődését előmozdítják, bizonyára lelkesedéssel küzdött volna fentartásukért, s ha meggyőződése szerint az európai szabadelvű intézmények veszélyeztették volna a magyar nemzetiség érdekeit, ép oly hévvel izgatott volna ellenök, mint a magyar rendi intézmények ellen.

Széchenyi a nemzetet szegénynek, szellemileg fejletlennek s erkölcsileg sülyedtnek látta. S e nemzet egy nagy, termékeny, természeti kincsekben gazdag országot tartott megszállva. De e kincseket nem tudta értékesíteni. Nyomorgott a természet dús adományainak közepette. Az egyeseknek nem volt pénzök az anyagi beruházásokra, a művelődés eszközeinek, a kultúra élvezeteinek megszerzésére. Az országnak nem volt pénze az állami és nemzeti czélok megvalósítására. Az ország legvagyonosabb osztályai, melyek az országban levő földbirtok tulajdonosai voltak, nem fizettek adót s a mi adót a legszegényebb néposztály, a

paraszt fizetett, az az udvar kezébe jutott s rendeltetése a katonaság egy részének fentartása volt, a mit pedig a paraszt a házi adó címén fizetett, a megyei közigazgatás költségeinek fedezésére szolgált. Az ország ép oly szegény, pénztelen volt, mint az egyesek, s a fennálló pénzügyi rendszer lehetetlenné tette az országos beruházásokat, melyek az egyesek anyagi és szellemi fejlődését előmozdították volna. Széchenyi elborzad Magyarország elmaradottságán s azt a benyomást teszi reá, hogy hátrább van a Törökbirodalom tartományainál is.

Széchenyi tisztán látta, hogy a magyar faj fenmaradása nagyobb gazdasági és szellemi fejlettségétől függ s a vele együtt lakó népfajokkal szemben a szellemi és erkölcsi felsőbbség, uralmának alapfeltétele s e nélkül el kell buknia. Tudta ő, hogy egy nemzet uralmának fentartására az anyagi, szellemi és erkölcsi erő mily nagy mennyisége szükséges, s a mely nemzet ezzel nem rendelkezik, annak szolgaság a sorsa.

«A dolog veleje inkább így áll:» — írja a *Világban* — «a szegénység kirekeszti az értelem kifejlését, mert a szegény nemcsak utazás által nem hasonlíthat össze s így csak keveset tapasztalhat, hanem még a legszükségesebb tudományok megszerzésére is tehetetlen; az értelmi fejletlenség pedig előbb-utóbb minden bizonynyal függésbe hoz; mert az értelmi súly, hacsak kissé több időt foglalunk is össze, egyedüli valódi felsőbbség e világon s így a szegénység, legalább a mostani világban, szolgasággal páros. Ezen állításom pedig nem theoria, mert csak újabb történetei az emberiségnek nyilván bizonyítják, hogy az elszegényülésnek legbizonyosabb következése az elaljasodás, az elaljasodásnak pedig a szolgaság. — Ennélfogva, úgy hiszem, a pénz s vagyon körüli gond s rend, bármily szűk keblűnek

lássék is, s bármily unalmas, sőt gúny s nevetség tárgya lenne is, egyenesen lelkünkre van kötve, ha semmi egyéb okból nem is, legalább azért, hogy — istenért! — el ne aljasodjunk és szolgaságba ne törpüljünk . . . mert valóban e kicsinységnek látszó tengely körül forog, főképp ránk nézve a lenni s nem lenni kérdése.» (212.)

A szegénység, melyet Magyarországon látott, a szellemi fejletlenség következménye volt. A gazdasági fejlődés és virágzás a szellemi fejlettség következménye mindenütt, s temérdek ismeretre, tapasztalásra van szükség, hogy egy nemzet a gazdaság minden ágában előre haladhasson. De a magyar nem is végezte a magasabb gazdasági munkát, mely az országban folyt s a kezdetleges földművelésen, állattenyésztésen s néhány alárendelt iparágon kívül, nem foglalkozott a magasabb értelmiségen s képzettségen alapuló gazdasági ágakkal; minden ily munkát, kevés kivétellel, idegenek végeztek. A magyar faj anyagi s szellemi tőkájének nagyon csekélynek kell lenni, mert ha ipart és kereskedést nem űzött, nem szerezhette meg a nagy pénztőkét, melyet csak iparos és kereskedő nemzetek gyűjthetnek s a nemzet szellemi életéből hiányoztak azok az ismeretek, melyeket a magasabb gazdasági problémákkal foglalkozó osztályok képviselnek s azért ismétli folytonosan, hogy «*értelmi súlyunk*» nagyon csekély, hogy «*fajtánk anyagi, mint szellemi léte oly felette könnyű*», hogy «*Magyarországnak sok kincse van, de tudománya nincsen*».

De ha a szegénység a tudatlanság következménye volt, kétségtelen, hogy a szellemi fejletlenség, az erkölcsi sülyedés oka a szegénységben rejlett. Széchenyi előtt világos volt, hogy gazdasági fejlődés nélkül nincs szellemi fejlődés és erkölcsi emelkedés, hogy e nélkül nem érhető el a szel-

lemi és erkölcsi felsőbbség, e nélkül pedig a magyar faj nem lehet uralkodó, államfentartó elem. Világosan látta, hogy a gazdasági átalakulás szükségképi következménye a szociális átalakulás, ezé pedig a politikai intézmények átalakulása. S minthogy Széchenyi a magyar fajt csak az európai alkotmányos formák között hitte fentarthatónak, a gazdasági fejlődés nemcsak a magyar faj szellemi és erkölcsi felsőbbségének, hanem az állampolgári társadalom alkotmányos intézményei életbeléptetésének is alapfeltétele volt.

Ha a gazdasági fejletlenség okait kutatta, ezeket legnagyobb részben a rendi intézményekben találta fel. Azon erődítési rendszer, mely a nemesi kiváltságokat védte, tulajdonkép egy nagy pusztaságot védett, melynek területén kiszáradt, elhervadt minden élet s melyen szegénységben, dicstelenül tengtek a védők is.

A rendi intézmények ellen folytatott izgatásaiban ép úgy akart hatni az idealistákra, mint azokra, kik az anyagi haszon szempontjából védték a fenálló jogrendet. Az idealistáknak azt mondta, hogy csak a rendi intézmények megdöntése után emelkedhetik s erősödhetik meg a magyar nemzetiség s csak akkor honosul meg Magyarországon az igazi szabadság. Az utóbbiak meggyőzésére bebizonyítani törekedett, hogy a magyar nemes a rendi intézmények uralma alatt szegény, s hogy megszüntetésök rá nézve a vagyonosság kútforrása.

Lelkesít, gúnyol, érvekkél küzd s mindenkinek hasznót ígér.

«Az emberiségnek egy nemzetet megtartani» — írja a Stádiumban — «ez és nem kevesebb forog most kérdésben s rajtunk áll ennek szerencsés eszközlése. Feleljünk meg — istenért! — e díszhivatásnak. Fiatal és régi, nemes és

nem nemes, katolikus és nem katolikus fogj kezet most s hiú szenvedelmidnek, kislelkű viszálykodásaidnak ne áldozd fel honodnak, nemcsak javát, de valóban még létét is. Mentsd meg tenmagad azon keserű epedések fulánkitól, melyek még síron túl is kínozzák boldogtalan lelkedet, ha gyengeségeid közt anyádat, a hazát gázolni tudnád, most, midőn rokonérzés által egyesítve nemcsak ura lehetnél az azt fenyegető veszélynek, de Hunniát eddig alig sejdített magasságra is emelhetnéd.» — «Mi még nyugodtabban s édenibb érzésekkel fogjuk akármily zivatarok közt is élni azon édes pillanatainkat, melyeket magunknak azáltal készítünk, ha elszánt bajnoki felemelkedéssel s ha kell, sajátunk vesztével, sőt szívvérünkkel is vívjuk ki minden hontársunknak az emberiség jussait.»

«Hevítsük megint fel a középkor daliás lelkesedését; de nehogy várainkba elzárkózva egymást üldözzük s a polgárosítás legnagyobb gátjai legyünk; hanem hogy az ember mint ember érhesse el a dísz legmagasabb fokát s ezen túl nem egyedül a vak véletlen, de a szép lélek, kicsinosult ész, éjjel-nappali szorgalom s férfiúi állhatatosság váljanak azon legbátrabb s legbiztosabb lépcsőkké, melyeken mind égi, mind földi magasságra jutni lehessen... Karunk soha ne legyen fegyverkezve alacsonyabb helyen álló hontársaink elnyomatása végett — — nem, nem, mert ő is hazánkfia; de használjuk kifejtése végett inkább minden tehetségünket, s hogy a már kicsinosult úgy mint mi, szívdobogva s örömteli harsoghassa fel az egekbe: nekem is van hazám! — — Az állati soron álló pedig, ki nem kevesebbé földink, lábáljon ki végre a halhatatlan embert undorító baromi körből. — — A sértő privilegium jó sikerrel többé nem víhat a természet törvényei ellen; s végre bizonyára nagy sírhalom alá dül egy fejledező nép

virága, s ha a felekezetek örökké mint ellenségek s nem mint barátok állnak szemközt egymással.»

«Nemzetiség, hazaszeretet az a titok, mely mindent egyesít... s ha szerencsétlen eleinket a még tisztára ki nem fejlett korok előítéletei, természetes vadságuk, belső irigykedés s külső fondorkodások, örök meghasonlásokra ingerelték s ők sokszor úgyszólván a hon megrontására esküdtek össze, kössünk mi újabbak, műveltebbek már valahára egy szebb frigyet, mely alatt nem egyesek haszna s előmenetele lappang, hanem a közjó melegítő sugára fényledez. Üljük már valahára az ész, igazi érdem s halhatatlan erény diadalmának ünnepét.»

«Én a királynak hatalmát, a földesurak biztos, független és szerencsés létét s mindenkinek sorsadta vagy ész és tenyér-kereste sajátját nemcsak megtámadni nem kívánom, sőt az elsőnek székét hív jobbágyi érzelemmel mód nélkül erősíteni s a birtokosok létét pedig határ nélkül szebbíteni s biztosítani óhajtom. De valamint nem tartok egy felfordult piramist igen erős építménynek, mely a despotica kormánynak figurája, hol a fejedelmi hatalom minden és a nép semmi: úgy lehetetlennek hiszem a mostani megindult időben, — mert azelőtt tán lehetett, midőn minden aludt, — hogy a királyi szék s a nagy birtoki lét valóságos bátorságban legyen, minekelőtte a nép felszabadítva nem lesz... Hogy mindenkinek honunk tág mezején nagyobb mód, könnyűség s több remény nyujtassék, mint eddig, értelme s fáradozása után valamit szerezhetni s azt háborítlanul bírhatni is.»

«Hunnia minden lakosainak polgári létet adni! Honunk minden lakosának a nemzet sorába igtatása bizonyos életet terjesztend. Kilencz milliónak ezentúl is abbóli kirekesztése ellenben elkerülhetetlen halált

hozand anyaföldünkre. Ez lélekisméreti vallomásom.»
(St. 27.)

«Már miként lehessen honunk minden lakosainak polgári létet adni, hogy az által nemcsak a fejedelemtől lefelé mindenkinek sajátja ne kockáztassék vagy csorbíttassék, hanem mindenkinek, a privilegiálnak, mint az a nélkülinek, valódi haszna nagyobbíttassék s biztosíttassék is, azt is csak józan törvények eszközölhetik.» (St. 29.)

Széchenyi «egy szelid és convulsió nélküli reformációt» kíván, hogy hazája nyugalma fentartsa, boldogságát előmozdítsa s a saját hasznát is elérje. «S ezen ok» — írja tovább — «t. i. a legkisebb concessiók iránti nemtelen vagy szegénységi, hanem minden esetre nyilvánosan, habár nem is egyenesen kimondott, de bizonyosan érzett aversió birt engem arra — mert sikert akarok, s ha nemes indulat nem vívja ki, érje el a haszonvágy — egy oly systemát állítani fel, mely senkitől nemcsak semmi concessiót nem kíván, s ha kíván is, tüstént többet ad, hanem a fejedelemtől lefelé mindenki sorsát javítja, biztosítja.»

Széchenyi e rendszere, mely a nemzetnek is, meg az egyeseknek is használ, ismeretes. Követelte a robot megszüntetését, a hitel létesítését oly törvényekkel, melyek nem az adósnak kedveznek, mint a magyar törvények, hanem a hitelező jogait biztosítják, az ősiség eltörlését, a fiskalitás megszüntetését, a teljes tulajdonjogot s ennek mindenkire kiterjesztését; a törvény előtti egyenlőséget; a monopoliumok, czéhek és limitációk megszüntetését; az adózást osztálykülönbség nélkül, a házi pénztár s országgyűlés költségeire s a közlekedési eszközök létesítésére s fentartására, s egyik fő törekvése volt, hogy önálló magyar pénzügyet teremtsen meg, hogy lehetővé tegye az anyagi fejlődésre szükséges beruházásokat.

Széchenyi követelései a magánjog, közgazdaság, pénzügy s részben az igazságügy s közigazgatás körében mozognak, de nem támadja egyenesen a közjog formáit. Kétségtelen azonban, hogy terveit a rendi jogrend alapjait ássák alá, s ha megvalósulnak, szükségkép magok után vonják azt, a mit ő is el akart érni, az alkotmánynak «átvaráztalását egy elkopott, féligmeddig feudális, féligmeddig alkotmányos szövevényből emberhez illő, minden álfénytől kitisztult képviselői rendszerre s a magyar faj kifejtésére».

De mindez csak eszköz volt egy magasabb cél elérésére, a magyar faj kifejtésére s jövőjének biztosítására. S a szerint módosultak nézetei a reform eszközeire nézve is, a mint e cél elérésére alkalmasaknak tartja őket, vagy a magyar nemzetiség veszélyeztetését látja bennök. A mint azt hiszi, hogy a teljes tulajdon s az ősiség megszüntetése a fekvő birtok nagymérvű mozgósítására s a magyar nemesség deposszedálására vezethetne, lemond róla. Mert időközben körültekintve az országban, melyben magyar polgári elem nem volt s a parasztság fele idegen népfajokhoz tartozott, arra a meggyőződésre jutott, hogy Magyarország saját szerű viszonyai között az a nemesség, melyet megvetett, mely ellen szenvedélyesen izgatott, melynek egész jogrendjét megtámadta, mégis az az elem, mely a magyar fajt képviseli, nem csak azért, mert soraiból kerülnek ki a nemzeti aspirációk legkiválóbb bajnokai, hanem mert az ország nem magyar vidékein tényleg egyedül a nemes ember a magyarság képviselője, s ha ez onnan elpusztul, az a magyar faj vesztesége s befolyásának, hatalmának csökkenését, szűkebb határok közé szorulását vonja maga után.

Széchenyiben a magánjogi, szociális, gazdasági politika mindig nemzeti politika. Mikor a nemzet gazdasági fejlődésének feltételeit követeli izgatásaival, mikor az

országban a közlekedési eszközök létesítésére törekszik; mikor a gőzhajózást fejleszti s sziklákat megy repeszteni az alsó Dunára; mikor Angliába megy gőzhajókat s kotrógépeket vásárolni s a lánczíd ügyét tárgyalja; mikor Európában utazik, hogy részvényeseket szerezzen a magyar vállalatoknak, mindig a főczél, a magyar faj fejlesztése lebeg előtte, melyet soha szem elől nem téveszt, legfeljebb az eszközök célravezető voltára nézve ingadoznak nézetei, szerzett tapasztalatainak s 1840 után betegsége látomásainak hatása alatt.

A magyar fajt anyagilag és szellemileg kifejteni, egyéniségét megszilárdítani, hogy nagyobb ellentálló- s olvasztó képességre tegyen szert, oly eszme, melylyel a legszorosabb egybefüggésben állott a magyar nyelv fejlesztése s uralkodóvá tétele az egész országban. Széchenyi első nagy anyagi áldozata, mely dicsfénynyel övezte alakját, a magyar nyelv művelése érdekében történt s csak külső nyilvánulása volt a lelkesedésnek, mely keblében a nemzeti-ségért lángolt. A magyar nyelv magyar ellenzőit kiméletlenül sújtja s egy egész könyvet ír a latin nyelv ellen, melynek megtűrésében a nemzeti érzület gyengeségét, a nemzeti önérzet hiányát s a magyar nyelv terjedésének s uralmának akadályát látja. «A nemzet jövője» — írja a *Világban* — «szoros kapcsolatlan áll nyelvének fiatal s kifejthető vagy kifejthetetlen s holt létével. S valamint a lelkes embernek, ki nem áll egészen agyagból, mint a fazék, legerősebb szívösztone, hona előremenetelért fáradni, úgy nem fog az igazi bölcs holt nyelvhez makacsul ragaszkodni, hanem élő nyelvének tisztulását s tágulását minden módon eszközteni s előre segíteni. S valóban, kik anyatejjel szítt előítélet, lágy velejű vakság, vagy hiú indulatosságából mindig azt akarják, hogy az élő nyelven

örökkön örökké uralkodják a holt nyelv, azok, ítéletem szerint nem tesznek bölcsebben, mintha az élőket halál uralkodása alá törekednének állítani, s azt merem nekik jövendölni, hogy hazafi társaik egykor sírhantjokra csak hervadt virágokat s kórót fognak tűzni, mert éltökben holt nyelvű lehelletökkel a jelenkor annyi fejledező bimbóit gyászba boríták s az anyaföld virágaira halál leplet vontak. Az anyanyelv tökéletesítése tehát, mert ez által a nemzeti jó nőttön nő — kötelességeink egyik legfőbbike; s midőn igazi nemességünk, értelmi súlyunk s azáltal lelkünk évről évre, napról napra bővül s tágul, nyelvünknek is ebben az arányban tágulni s haladni kell, s így ki magyar nyelvünk kifejlését, gyarapodását, gazdagulását hátráltatni akarja, egyenesen a hon legbecsesebb javát gátolja, s ekkép mint sértője s ellensége nemzetiségünknek nem dicséretre, hanem büntetésre, átokra méltó.» (248.) «A ki honi nyelvünk mellett van, nemzetünk életét hordja szívében; az pedig, a ki ellene szegül, sejdítlen — mert nem akarom hinni, hogy sejtve valaki hazagyilkos lehetne — annak halálát reggeti keblében.»

1834-ben írja a *Hunniában* a magyar nyelvet ellenző magyarokról:

«Nem fogja hinni, nem fogja hihetni az utókor! Halálos álomba merülten, majd ki vala törülve már a nemzetek sorából a magyar. Buta önfeledésben lábaival tapodta, a mi emberek közt legszentebb s szinte csak ez vala életének jele. Virradni kezd egy szebb hajnal, új lelkesedés ébred, gyúl a honszeretet égi tüze, s feltámad hamvaiból az egész emberiség díszére egy nemzet, mely ezer viszontagságai közt soha, még soha nem fejtheté ki magát férfiúi korra. Ó, kinek nincs hazája, nincs honi bölcsője, nem értheti, mily kín, mily öröm, mily tébolyodásig kima-

gyarázhatatlan érzés, imádni a hazát, azt mind mélyebb s mélyebbre sülyedni s végkép élet nélkül merevedve látni; s lenni viszont tanúja, mint ébred, mint fordul az élet felé vissza.»

«S bágyadt, csak gyengén élő léte közt mily hazafiakra, mily magyarokra talált! Ó szőgyen, ó minden emberi díszből kivetkezett magaviselet! Sokan bosszankodva fogadták az ismét megjelenőt s nem alattomban s titkon, de nyilván az egész világ láttára, sőt kérkedve a legvilágosabb nap alatt lökik el s taszítják vissza dohos koporsója alá. Ennyit, ily iszonyút mívelhet az áltanulás, az álnevelés által lebilincselte szolga-ember!»

«Mit kívánt az ország képviselőinek része? Mit kívánt? Hogy végre magyarul szóljon a magyar? Korántsem. Ismervén sokakban a gyermekkortól kínosan becsepegtetett latin tudományt s így ehhez nagyobb vonzódást mint a hazához, mint a természethez, ennyit nem mert, ennyire nem emelte szerény tekintetét. Kérte csak egy része a hazának a hazának másik részét, engedne felírást a fejedelemhez, alázatos esedezést, hogy végre magyarok közé, a holt latin nyelv helyébe az élő magyart lehessen behozni!»

«Hiszed-e, külföldi, bárhol van is hazád a Hebridek fagyos határaitól, le a forró övig, hogy ilyes e földön történhetik? S lásd ilyes az én hazámban csak nem régiben történt! Esedezett egy rész, melyet azért ábrándozónak csúfoltak, nem idegen, nem külföld, de honunk szülte, anyaföldünk táplálta vérrokonunk köre előtt: nemzeti nyelvünk használatát ne tagadná nemzetünkben ki. De hasztalan. A tagadók része gúnykaczajra fakadt s szánakozási mosolygással tajtékzá be a legszentebb vágyakat; része már rég kivetkezett a nemzet minden sajátágaiból, bosszankodva, haragra gyúlva veté vissza, mint éretlen kor hiú viszketeg-

ségét, azt, a mit annyi századok előtt hoztak s annyi időtől fogva keservesen őriztek elődeink, anyanyelvünket! több hónapig díszteleníté egy gyalázat versenye a valóban szerencsétlen hazát! Esedezés és megtagadás; a szívnek legmelegebb, legőszintébb ömledézései s fagyos visszavonulás; a nemzethez hű ragaszkodás és annak szívtelen visszalökése; a természeti törvények tiszta magyarázata és a rabulai, sophistai szórszálhasogatások, ily fegyverekkel vívott a tág kebel a szűklelkűség ellen s tanácsinkban, úgy hiszem, még ma is vívna sikertelen, hasztalan, ha felsőbb parancs nem jön, megszüntetni valahára e szégyenpört.»

«De hogy magyar szegzi magát magyar szó ellen, olyasról úgy hiszem, emberek közt példa még nem volt. Csalárd, hazaáruló minden időben, minden nemzetek közt létezett; de olyast, ki minden nemzeti sajátjaiból önként s maga vetkeztette volna ki magát, ki odahagyván az anyanyelvet, felejtván mindent, mi becsületes embert honához köt, magamagát törülte ki hazafiai sorából s saját kezeivel nyomta legyen korcsosság czímerit homlokára, olyast, járd be földtekénk mind a négy vidékét, bár csak Hunnia földje tudott teremteni . . .» «A nemzetek egybekeveredése példáival, azon elfajzások- s elkorcsosulásokkal, melyek nyomorúságai közt oly sok nép hervadoz, emberi évrájaink minden lapján találkozunk. De hogy meggondolva, tanácskozva, maga döfte legyen egy nemzet is a megsemmisítő vasat saját szívéen keresztül, ily hír, ily herostrati tett csak Árpád maradékaira jusson?»

Könyveiben, beszédeiben mindig szenvedélyes rajongással szól a magyar nyelvről. «A magyarnak léte és a magyarnak nyelve synonymon, és ő akkor veszti nyelvét, mikor veszti létét, és akkor veszti létét, mikor veszti nyelvét!» — «Ha a tót rossz tót, ha a görög rossz görög, az oláh

rossz oláh, a sváb rossz sváb s anyanyelvét gázolja, nagy bűnös, de mivel hazáját el nem pusztíthatja, bocsánatot nyerhet. A magyar ellenben, ha mostani körülményei közt, melyekben szinte minden egyes könnyen gyilkolhatja honát, rossz magyar s nyelve fölött szüntelen nem virraszt, csak azt a levegőt, csak azt a földet sem érdemli, melyet szí, melyet tapod, s a nagy mindenségnek leggyávább, legutálatosabb teremtménye, salakja.»

S e rajongással lelkében mégis oly mérsékelt, higgadt a magyar nyelv terjesztését illető követeléseiben, mint kivülről senki sem. Már 1834-ben, mikor a Hunniát írja, ugyanazt az álláspontot foglalja el, mint 1842-ben tartott híres akadémiai beszédében, melyet a magyar közönség akkor oly kedvezőtlenül fogadott, s mely erősen előmozdította Széchenyi népszerűségének csökkenését.

«Nem a török járma» — írja — «alacsonyítá le nemzetiségünk természetét, mert tudva van, honunkban zsarnokoskodott sok basa magyarul szólt; nem a német súlyeszté latinba a magyart, mert az másutt sem alkalmazta; de a magyar maga taszítá le anyanyelvét a selejtesség közé és saját kezeivel nyomta rá az alacsonyság pecsétjét. Le is esett az előszobák s istálók falai, kunyhókba és a szántóvető körei közé; s századokig felejtve s tisztítlan hevert a férfitől becsben nem tartott, a szépnemtől nem értett honi nyelv. Túlhatottak e közös lethargián némely ébresztők szavai, igaz; tanácskozásainkban mindinkább terjedett a magyar szó és néha-néha a felsőházban is hallatik már. De mi nagy siker még mind ez? Semmi, sőt szánakozási tárgy, míg a magyar nem magyar törvény szerint él; míg a magyar törvényes királyával nem magyarul szól, mindaddig nincs mivel fitogtatni magát, nincs mi-
ben büszkélkedni.»

«Nemhogy tiszteltük s becsültük volna, hanem mi magyarok saját lábainkkal tiportuk, saját kezeinkkel piszkoltuk be századok óta anyanyelvünket. Felébredünk valahára egy kissé hosszabb s tán kialudtabb ébredtségre s ime rögtön magyarosítani akarunk mindent. Ha becsmérelni, kaczagni meri valaki azt, mit magunk sem tudunk becsülni, mimagunk is gúnyoltunk tegnap csak, de most egyszerre mindenkit imádására akarunk kényszeríteni — jaj annak.»

«Magyar nyelvünk s magyarságunk hitelét vajjon mi alapítsa meg fejedelmünknél, micsoda országunk oly külön nemzetiségű testvérlakosinál? Tán szép egyetértésünk, melyben élünk; azon tisztelet s barátság, mely a nemest köti a mágnáshoz s viszont; azon szeretet köteléki, mely e rendeket a polgárság és parasztsághoz oly erősen szorítja s viszont; azon dicső türelem, mely külön vallásinkat szinte egy testbe s lélekbe egyesíti, vagy mely soha nem engedi az irigység azon tüzét fellobbanni, mely a gyarló emberi kebelt oly emésztőleg égeti, ha más emelkedik fölibünk, ha más lép közelebb a fejedelmi székhez? Vagy tán szebb szokásink s divatink vessék meg a magyar nyelv hitelét, minthogy azok a csinosulandó nyelvnek előjelei vagy együttjárói? Tán szabadályosságunk (liberalitásunk) és azon minden gög és erőlködés nélküli bánásmódunk, mely által ügyünket másokkal kedveltetni s megszerettetni, és őket hozzánk csábítani kívánjuk? Víz tódulj a hegyre; kő veszítsed el földhöz vonzó súlyodat, természet bomolj ki öröki sarkaidból; miért nem kívánjuk, miért nem sürgetjük parancsolólag inkább ezt?»

«Mondjunk le csak képzeletinkről; hasonlítsuk magunkat más nemzetekkel össze; nézzük a nagy következt, ítéljük azután, és piruljunk; ne oly nagyon azonban magunkért, mint inkább kötelesség felejtette s természet

útjából kitért eldődinkért; mert mi a mindig nevedő méregnek árjától ellenállhatatlan ragadva, mai nyomorink, szégyenink közé legfőképp ő hibáik, ő vétkeik által bonyolítottatánk, s ma keservesen azok után bűnhődünk!»

«Valóban önkecsegtetés nélkül ily szerencsétlen eljárások következésében nagy sikert nem várhatunk! Nem is volt minden kedvező jelek mellett nemzeti létünk oly nagy veszélyben még soha, mint most. Mert ezelőtt csak szenderegtek inkább s nyugodtan vesztegeltek honunkban az egymás elleni hatások és erők, midőn most ébredtebb s nyilvános súrlódásban van a kicsi, gyenge nemzet a mindennap nevedő s nagyobb erőre emelkedő külhatások és külerők elsőbbségeivel.»

«Ezelőtt magyarságunkért nem tettünk semmit, vagy legalább nem eleget, ez vala legfőbb hibánk; most pedig az, hogy érette alig, de ellene cselekszünk s eszközlünk untiglan. Hosszas álmunk utáni ijedtségünkben, hogy nemzeti létünk minden sajátságaiából majd-majd kivetkeztettünk, rögtön akarjuk helyrehozni azt, mit eldődink *nyolcz* század alatt mulasztottak el. Jóllehet mindent csak léptenként látunk a természetben fejledezni, magyarságunkat még is máról holnapra valami csoda által akarjuk emelni, elaljasodásunk közt magunk szállítottuk le s hová megint csak mi emelhetjük fel, — egyedül ezen feltételek alatt:

Ha a magyar nyelvet minden kíméléssel, egyedül, s csak szorosán a latin helyibe állítjuk, se nagyobb, se kisebb kört annak adni nem kívánván, mint politikai és iskolai tekintetben ez foglalt; ha

Ennél szigorúan megállván, mindenkit háborítlan és szabadon hagyunk, valamint vallása, úgy nyelve, szokási s nemzetiségi sajátságainak gyakorlatában; s végre ha

Tántoríthatlan egyességben szokásinkat nemesítjük, értelminket tágítjuk, alkotmányunkat feudális szennyeiből kitisztítjuk, anyanyelvünket mindinkább s inkább kiképezzük s csinosítjuk, szóval ha ügyünket annak józansága és szépsége által megkedveltetjük.

«Ki ennél kevesebbet vagy ennél többet akar, az vagy a nemzetiség jogait felejté el, vagy az emberiség igazait támadja meg.»

Ezek voltak Széchenyinek a magyar nyelvre vonatkozó követelései. Széchenyi, mikor a közpályára lépett, már erősen lüktető nemzeti érzületet talált. A nemzeti irodalom hatása beszivárgott a hivatalos Magyarország körébe is s a megyékben s az országgyűlésen különösen e század elejétől kezdve, mind hangosabban s nagyobb kitartással lép föl a hazafiak követelése, hogy a magyar legyen a hivatalos nyelv s hogy terjeszteni kell a közoktatás eszközeivel.

E nemes buzgalom, mely a fölébredt nemzeti érzületből fakadt, egyes esetekben átlépte azokat a határokat, melyeknek tiszteletét az okosság parancsolta, nehogy a magyar nyelv erőszakolásával ellenszenvet és ellentállást keltsen a nem magyar népfajok között.

Széchenyiben ez az eljárás aggodalmakat kelt s bármennyire óhajtja is a magyar nyelv terjedését s uralmát, lehetetlennek tartja, hogy e czélt rögtön el lehessen érni. A magyart nem tartja eléggé fejlettnak, műveltnek, hogy beolvasztó ereje lehessen, s a magyar nyelv időelőtti, erőszakos terjesztésében csak akadályt és veszélyt lát a hazára nézve, holott idővel, mikor a magyar megszerezte szellemi és kulturai felsőbbbségét, magától és békés úton fog bekövetkezni az idegen elemek beolvadása. Méltányosságra, kiméltre és tapintatra figyelmezteti tehát a buzgólkodókat.

«Ha valaki» — mondja 1842-ben — «magyarul tud, ma-

gyarul beszél, innen következik-e, mikép neki azért már magyarrá is kellett volna átalakulnia? Mert ha így, ám akkor fordítsuk legutolsó fillérünket minden tétova nélkül nyelvmesterekre, sőt legyünk rögtön magunk is mind azokká, hadd tudjon csevegni magyarul az egész világ s meg lesz mentve s feldicsőítve fajtánk. Nyelvet, nemzeti sajáttságot ily felette könnyű szerrel azonban, én legalább úgy hiszem, még csak biztosítani sem lehet s annál kevésbé szilárdabb s tágabb alapokra állítani; minthogy a szólás még korántsem érzés, a nyelvnek pengése korántsem dobogása még a szívnek és ekkép a magyarul beszélő, sőt legékesebben szóló is, korántsem magyar még.»

«Jaj mi kevesen vagyunk, így sopánkodnak, lehetetlen, mikép ennél fogva a roppant számú német és szlávban el ne olvadjunk; terjeszteni kell tehát a nyelvet s nemzetiséget mindenekelőtt.» És ez felette helyes, csakhogy a «mikép» körül forog a siker, minthogy nem minden modor vezet célhoz. sőt a mostan divatozó attól egészen eltávolít. Engem soha nem ijesztett csekély számunk, de fennmaradhatásunkért annál erősebben rettegettem mindig azokból s ezt ki kell végre mondani, mert fajtánk anyagi, mint szellemi léte oly *felette könnyű*. Itt a baj és essünk át elvégre a önmegismerésnek ezen legkeserűbb adagán, mert csak ez után javúlhatunk teljes egészségre, mikép t. i. nem a mennyiség, hanem a minőség a szellemi erőnek sarkalata s e szerint épen nem azért forog veszélyben létünk, mert kevesen vagyunk, hanem mert súlyunk oly parányi.»

«Nagyobb számban vélnek lelteni üdvöt, boldog Isten, mintha bizony például 30 millió barbár népben több magához vonzó, több magába olvasztó varázs volna, mint bármily kis számban is, ha ez a civilizáció kincsétől felcsordul. Ha ököltre, botra kerül a dolog, akkor megenge-

dem, a nagyobb számban az olvasztói varázserő a felsőbb-ség. De csak háborúban sem mindig, mert a néhány maczedoni bors megtöri a számtalan persa borsot; és a kis számú hellén dicsőíti fel Marathon síkjait; még csak háborúban sem mindig s hát minél kevésbé még a lelki tehetségek szabad surlódási mezején, s kivált mostani századunkban, mikor az erőszak előbb-utóbb egyedül saját magának ássa sírját.»

«Azt, hogy a magyar nagy, hatalmas, dicső nemzetté legyen, jólehet saját bennünk nemcsak a feltámadási, de még a fölemelkedési erő is, soha el nem érjük, ha csak lelki felsőbbbség által nem. Ennek eléréseért kötelességünk tehát buzgólkodnunk. — S im ez az egész titok, mikép menthetjük meg fajtánkat bukástól s mikép emelkedhetünk nagy, hatalmas, dicső nemzetté. Felsőbbség által, vagy sehogy sem.»

«Ne keressük ennek okáért mentönket sehol is egyebütt, mint saját, vagy inkább személyes erényeinkben s lelki felsőbbbségünkben; személyes tulajdonainkban mondom, mert nemzetnek erénye s felsőbbbsége csak annyiban van, a mennyiben lehető legtöbb egyes tagja ugyancsak betölti saját helyét férfiasan és szeplőtelenül. . . . Nincs a haza terén egy, ki nemzetiségünket ne terjesztené, vagy azon csorbát ne ütne. Ki erkölcsileg bármily kicsiny nyel is felsőbb, az terjeszt; midőn a bár hajszállal alantibb csorbít.»

«Képzeljünk magunknak habár csak egy millió főből álló nemzeti családot, melyben annyi értelmi súly, polgári erény, szép szokás, izlési varázs, kiművelt tudomány, életbölcsesség, gyakorlati tapintat s több efféle elsőbbség volna felhalmozva, mikép minden segédkezet, helyes útmutatást, bölcs tanácsot tudna adni, minden készítményei tökélylyel

volnának végezve, körében akaratlanul is jól és kellemesen érezné kiki magát, mert mind családi, mind társasági viszonyai bájteliék volnának s mely mintegy bölcsője s kincstára volna minden emberi találmánynak s előmenetelnek, intézményeinek jótékony voltát pedig kiki egyiránt éldelehetné, szóval: melyről értelmi felsőbbbségénél fogva azt lehetne mondani, *az oknak népe*. S meg kell engednünk, hahogy az emberiség előmeneteli, tökélyesülési vágyát kérdésbe venni nem akarjuk, mikép ily ideál népben lassankint mindannak el kellene olvadnia, ki azzal szorosabb érintkezésbe jő. Maga magától s a nélkül, hogy tola-kodó volna, nőne és terjedne az; mert midőn mindenben mintául szolgálhatna s példakép vétetnék, természetes, hogy lassanként mindenben utánozva is lenne s ekkép mind nézeteit, mind szokásait s ezekkel múlhatatlan érzelmeit is, mert jó példa, jó tett és ez általán mindig hálátarat, lassanként azokra ruházná, kik vele érintkezésbe jönnek, mi által nyelve is terjedne múlhatatlan; mert ébredjen csak egyszer érzet s bizony annak tolmácsa a rokonhangú szó sem marad sokáig el.»

«Képzeljünk magunknak ily ideál népet s kérдем: nem leszünk-e kénytelenek megvallani, mikép ilyesben határ nélkül több olvasztói varázs rejlenék, mint bár 40—50 millió fejletlen s tudatlan egyajkúban; s hogy e szerint minden nép és így a magyar is sokkal nagyobb olvadási veszélyben van, ha minőségi súlylyal jő érintkezésbe, mint ha egyedül a nagy számmal volna dolga, mely eláraszthat, feldúlhat, sőt meg is gyilkolhat, de elolvasztani, megsemmisíteni soha nem képes; midőn más részről világos, hogy minden nép és ekkép a magyar is egyedül minőség és nem szám által olvaszthat más vért magába.»

«Hogy pedig legyen is ok magyarul beszélni s azt nem

eröltetve, de szívesen cselekedhesse is sok s az Istennek nyílt ege alatt, minden nézetű, minden hitű kölcsönös megbecsülésre, rokonszeretetre olvadozhasson is és ekkép minden velő, minden kebel egy nagy nemzeti érdekre forrhasson egybe: ám terjesztessék Hunnia határai közt a magyar alkotmánynak áldása mindenkire, úgy hogy a legkisebb se legyen abból kizárva, de arra is bármily csekély részben s mily lépcsőkön mégis elhasson jótévő melege.»

Így gondolkodott a legrajongóbb magyar a nemzetiségi kérdésről Magyarországon. Nézetei mélyek és helyesek voltak. De az időpont, melyben nézeteit hirdette, nem volt kedvező. Az ifjú nemzeti lelkesedés nem volt hajlandó meghallgatni a mérséklet szavát, ámbár a cselekvés terén tervtelen, töredékes és gyakorlatiatlan volt s inkább ingerelt, mint hódított. Azután a szláv mozgalmak aggodalomlommal s elkeseredéssel töltötték el a magyar közvéleményt s a magyarság ebben az időben inkább megtámadottnak, mint támadónak érezte magát s midőn Széchenyi erőszakos magyarosítással vádolta a magyarság lelkesült hiveit, tekintélyes szavával igazat adott a szláv izgatóknak, kik a magyarok erőszakoskodása miatt panaszkodtak. A magyar sajtó meg is támadta Széchenyit akadémiai beszéde miatt s népszerűsége, mely a KeletNépe megjelenése után úgy is erősen megingott, jelentékenyen csökkent. Érezte ő ezt maga is.

«Nem vagyok oly botor hinni, mintha előadásom csak fogékony kebelre talált volna, sőt teljesen meg vagyok győződve, hogy nézeteim igen távol esnek a mai népszerű eszméktől, mert sem a nagy tömegnek nem hízelegnek, sem túlságokra fel nem hívnak és ekkép jóakaróim csekély számát tán még inkább gyéritendik, mit azonban tünnöm kell» s ezt mindig eltúrte, mikor a népszerűség s az igazság között kellett választania.

Ily alakot öltött Széchenyiben a nemzetiség eszméje. Ő, mikor politikai működését megkezdte, az előbbi korszak fejlődésének eredményeként, egy nemes aspirációt talált, melynek még nem volt megfelelő tartalma s azért még békésen megfér a szellemekben a saját lényegével határozott ellentétben álló törekvésekkel. A hazafiak azt követelték, hogy magyar legyen az országgyűlés, a hatóságok, a közoktatás nyelve. Magyarok akartak lenni, követelték a magyarság külsőségeit, terjesztésének eszközeit s ugyanakkor küzdöttek a rendi intézmények fentartásáért is, melyek a magyar faj fejlődését, megerősödését akadályozták. A dolog lényegét még alig sejtette valaki.

Széchenyi volt az első, kinek elméje nem tűrte el ezt az ellenmondást s a kinek szellemében létrejött a logikai összhang a nemzet legfőbb célja s az elérésére szolgáló eszközök között. Így alakult át szellemében egy homályos vágy öntudatos politikai rendszerré, ő lett a magyar nemzeti politika megalkotójává, mikor egy társadalomnak, melyet partikuláris érdekek szaggattak szét s melyből a nemzeti közszellem hiányzott, egy magasabb elvet, a nemzeti érdeket tűzi ki, s azt követeli tőle, hogy ennek minden egyéb érdeket alá kell rendelnie.

Egy új, nemesítő, termékenyítő politikai világnézetnek első hirdetője ő, mely megdöntötte a régit s a szellemeknek új irányt adott s új mértéket emberek és intézmények megítélésére. Ezentúl nem a rendi intézményekhez való rendületlen ragaszkodás szerezte meg a jó hazafi címét, a tekintélyt és népszerűséget, hanem a szabadelvű reformokra való törekvés. A fennálló jogrendnek sok híve volt még s a minden újítást akadályozó kormányban hatalmas szövetségest találtak s a küzdelem még sokáig folyt a két ellentétes politikai világnézet képviselői között s a nem-

zetietlen partikularizmus sikerrel akadályozta a szabad-
elvűek törekvéseit.

De a nemzet kiváló szellemei meg voltak győződve, hogy a magyar nemzetet csak a Széchenyitől kijelölt eszközökkel lehet regenerálni s fentartani. S valóban a nemzet élete attól függött, képes-e az új elvet egész nagyságában magába fölvenni s van-e benne annyi erő, hogy azt minden következményével megvalósítsa.

XIII.

Széchenyi föllépésének mély hatása volt a nemzetre.

Minden reá vonatkozó hagyomány azt bizonyítja, hogy kivételes, eredeti, gondolkodásban s cselekvésben mindenkítől elütő, nevezetes egyéniséget láttak benne kortársai s azt a benyomást tette rájuk, hogy nagy befolyása lesz nemzete sorsára. S valóban a forrongás, melyet a szellemben előidézett, oly mélyreható, gyökeresen átalakító volt, hogy eredményeinek nagyságával nem hasonlítható össze történelmünk egyetlen egy korszaka sem.

Sőt a tényezőket tekintve, melyek ezeket az eredményeket elérték, e mozgalomhoz hasonlót nem találunk az európai nemzetek történetében sem. A mi lehetetlennek látszott, itt megvalósult. A rendi társadalom felsőbb osztályai kitartó, lelkesült küzdelemben törekedtek a közepkori jogrend megdöntésére s az állampolgári társadalom intézményeinek életbeléptetésére, saját kiváltságos állásuk, uralmuk megszüntetésére, a demokratikus elemek nyomása, sőt közreműködése nélkül. A rendiség konvencionális eszmekörét, melynek kizárólagos uralma alatt a szellemek összezsugorodtak s melyben meddőségre voltak kárhóztatva, keresztültörte egy magasabb elv s ez nemesítette meg az embereket, ez termékenyítette meg szellemöket s emelte föl a mély sülyedésből.

Széchenyi hatásának titkát az egykorúak nem tudták kielégítő módon megmagyarázni. Kossuth Lajos talán kortársainak nézetét fejezte ki, mikor a következőket mondja Széchenyiről: «A honszeretet azonban gróf Széchenyinél henye sopánkodásban nem párolgott el. Ujjait a kornak üte-rére tevő és megértette lüktetéseit. És ezért, egyenesen ezért tartom én őt a legnagyobb magyarnak; mert nem ismerek senkit historiánkban, kiről el ne mondhatnók, hogy százados hatásra számított lépései sem korán, sem későn nem érkeztek. . . . Gróf Széchenyit a kor szükségei-nek hatalma alkalmas időben ragadta meg. Ő korának nyelvéné lőn, ő a nemzet jobbjai gondolatának szavakat adott. Ha kész anyagot, kész fogékonyságot nem talál vala-nemzetében, bizonyosan beteljesedett volna rajta:

Vous serez étonné quand vous serez au bout:
De ne leur avoir rien persuadé du tout.»

Tovább a kor óramutatójának nevezi s azt mondja, hogy «tán inkább őt teremté a kor, mintsem ő a kort; dajkája lett a jövőnek, kapocs a tegnap és ma között».

Kossuth Lajos, mikor e sorokat írta, nem volt még az a nagy történelmi egyéniség, a mivé később lett, s ő, a ki kor-szakot teremtett nemzete életében, ma bizonyára nem tulajdonít a kiváló embereknek ily alárendelt, gépszerű szerepet a nemzet fejlődésében, mióta tudja, hogy a génius-nak mily nagy munkájába kerül kiküzdeni az új kort a saját kora ellen, mily óriási intenzív erő szükséges ahhoz, hogy valaki tespedő, önzésbe merült, tudatlan tömegeket megmozgasson, magával ragadjon s évszázadok óta megszokott nézetek és állapotok ellenére új irányba térítsen.

Hogy mindenki korának szülötte, hogy mindenkinek alkalmas időben kell megjelenie, hogy hathasson s hogy senki sem hathat, ha meg nem értik az emberek, az oly

kétségbevonhatatlan igazság, hogy szinte banális róla beszélni. De a génius több, mint korának nyelve, többet tesz, mint azt, «hogy a nemzet jobbjai gondolatának szavakat ad». Ellenkezőleg ő ad oly gondolatokat nemzetének, melyekre évtizedekig, sőt évszázadokig tartó fészkelődés, elégedetlenség, sóvárgás után sem voltak képesek jutni a nemzet közönséges elméi. Mert az értelmiségnek az a mennyisége, mely a jobb, de középszerű elmékben szokott lenni, még nem elég arra, hogy nemzeteket átalakító gondolatokat hozzon létre. S valamint ha millió oly testet teszünk egymás mellé, melyek mindegyike 30 fok meleggel bír, nem jön létre oly hőmérsék, mely az ércz megolvasztására szükséges, vagy valamint sok milliárd szentjánosbogár egyesített bágyadt fényéből nem keletkezik annyi világosság sem, mint a mennyt egy világító torony czélja követel: úgy ha számtalan millió ily elme szellemi erejét egyesítők, sem fog ily gondolat létrejönni, mert ehhez a génius szellemi életének intenzitása szükséges, s az emberek tömegei örökké homályban járnának a saját kis értelmiségök mécsese mellett, ha a génius elméje nem árasztana világosságot mindenfelé, melynek fényénél messzebb látnak mint azelőtt s bámulva veszik észre, hogy mi minden van a világon, a miről nekik sejtelmök sem volt. S ekkor sokan, kikben homályos nemesebb ösztönök lappangtak, azt találják, hogy az új világnézet hirdetője egészen lelkökből beszél, legtitkosabb gondolataikat fejezte ki, holott üresek voltak és némák s azok maradtak volna éltök végéig, ha a génius meg nem szólal, s a mit saját gondolataiknak tartanak, nem egyéb, mint a génius szava harsogásának gyenge visszhangja.

A génius hatásának titka nem abban rejlik, hogy azt mondja ki, a mit sokan tudnak, hanem hogy teljesen újat

alkot politikában, művészetben, tudományban, melyben a dolgok lényege, igazsága jelenik meg s mint egy kényszerítő hatalom veti alá magának a szellemeket. Ez a nagy igazság, mint sejtelem, mint töredékes ismeret, apró törekvés, szétszórva meglehet egyes emberekben, de ily alakban szükségkép hatástalan. E szétszórt elemek a génius szellemében olvadnak össze egy nagy egybefüggő egészszé s csak ebben az alakban válnak átalakító hatalommá.

Széchenyi Magyarországon készen találta az ébredező nemzeti érzületet, mely azonban tartalmatlan, homályos aspiráció volt. A nemzeti érzületnek ily alakban nem lehetett átalakító hatása az ország intézményeire, a nemzet világnézetére. S valóban azt látjuk, hogy a legerősebb nemzeti érzület békésen megfér egy és ugyanabban az elmében a rendi intézmények kultusával. A nemzeti érzület tehát ebben az alakban örökké hatástalan maradt volna, mert a rendi intézmények fentartása lehetetlenné tette a nemzetiség kifejlődését s e cél csak az európai állampolgári társadalom jogi és politikai intézményeivel volt elérhető.

Voltak bizonyára sokan, a kik a külföldi irodalmak hatását megéreztek s szabadelvűebben gondolkoztak, mint a nemesség nagy tömege. A szabadság és egyenlőség eszméivel sokan rokonszenveztek itt is s a politikai idealizmusnak nem egy képviselője volt a nemesség között. Annak a kozmopolitikus szellemi áramlatnak hatása volt ez, mely még nem nemzetiségért, hanem az emberiségért, az általános emberi szabadságért rajongott. De a magyar szabadelvűség is elmaradt a világtól s egészen a XVIII. század általánosságában volt elmerülve. Azt az új jogrendet, melyben a francia forradalom befejezése után az új elvek megtestesültek, nem ismerték, az állami élet gyakorlati problémái-

nak megoldásában járatlanok voltak s azért az intézmények részletei s működése nem is érdekelték őket. Ez oknál fogva a szabadelvűbb felfogás s a reformok óhajtása némelyeknél e téren sem lehetett egyéb homályos vágynál, melynek ebben az alakban nem lehetett hatása a közéletben s mely nem vezethetett a politikai intézmények megváltoztatására.

Széchenyi e két különálló s ily alakban meddő áramlatot egyesíti, egybeolvasztja, de oly módon, hogy valami teljesen új válik belőle. A homályos nemzeti aspirációt öntudatos politikai törekvéssé alakítja át, egy életrevaló fajnak megmentését s nemesebb kifejtését tűzi ki a nemzet céljául, a nemzeti érzületet megtermékenyíti s kiszabadítja a logikátlan, természetellenes kötelékből, mely megbénította, s ellentétbe állítja a nemzeti érdeket a rendi intézményekhez való ragaszkodással ; s midőn ezeket az intézményeket megtámadja, ugyanakkor a reformokat követeli a nemzetiség érdeke nevében, tehát nem az általános emberiségi ideál megvalósítására, hanem egy nemzet életének, fejlődésének biztosítására s itt nem általános elveket hangoztat, hanem az európai államok jogrendjének s e jogrend üdvös következményeinek ismerete alapján kijelöli az intézményeket, melynek eltörlését vagy életbeléptetését a nemzeti érdek követeli.

Igy azokat, a kikben erős volt a nemzeti érzület, logikájával megnyerte a reformoknak ; s azokat, a kik a reformokat óhajtották, megnyerte a nemzet ügyének s mind a két irányt egyesítette egy magasabb célban, a magyar faj kifejtésének s jövője biztosításának eszméjében.

E felfogásnak nem voltak előzményei, ő volt az első, a ki bevitte Magyarország közéletébe. A nemzetiségi eszmének ez az összeköttetése az európai civilizáció intézmé-

nyeivel, mint a nemzeti erő fokozásának eszközeivel, a Széchenyi agyában fogamzott meg először. Ez volt a leg-egyszerűbb, leglogikaibb gondolat s azért a legterméke-nyebb is. S habár Széchenyi nem volt jó véleménynyel nemzete értelmiségéről s jelleméről, látván, hogy irtózik minden egyszerűtől s czélszerűtől s konokúl ragaszkodik mindenhez, a mi komplikált és észszerűtlen, a miért nem is talált fel s nem javított semmit, s többször mondja, hogy vajha mielőbb válnék a magyarból az *oknak népe*, más szóval logikai nemzet, hogy valahára képes legyen céljai-nak megvalósítására az egyedül alkalmas eszközöket felhasználni, — mégis ez az eszme nem veszett ki többé a magyar közéletből s az a nagy forrongás, mely 1830. és 1848. év között a nemzet szellemében végbement, nem egyéb, mint a legkülönbözőbb felfogásokból kiinduló kísér-letek, megtalálni a formát, melyben a nemzet fejlődése s érdekeinek megvalósítása biztosítva legyen.

De a Széchenyi szellemi tartalmában rejlő nagy igazság egymaga még nem magyarázza meg a mély hatást, melyet Széchenyi föllépése kortársaira tett; Széchenyinek oly sze-mélyes tulajdonságai voltak, melyeknek ép oly nagy részök volt a sikerben, mint magának az igazságnak.

Minden kiváló egyén nem csupán szellemi tartalmával hat. Ő nemcsak bizonyos szellemi elemek egybeolvadása, hanem oly személyes tulajdonságok összesége, melyek másokban külön-külön meglehetnek ugyan, de mivel együtt nincsenek meg, hatástalanok. A történelmi egyéniségnek valamennyivel föl kell ruházva lennie, hogy missióját egy bizonyos korban teljesíthesse.

Tizian, Rafael, Michel Angelo s általában a nagy művészek oly lényeges tulajdonságokat egyesítettek magokban, me-lyeknek ha bármelyike hiányzott volna bennök, nem lehet-

tek volna korszakot alkotó egyének a művészetben. E tulajdonságok külön-külön meglehettek másokban is, az egyikben hatalmas fantázia, a másokban tisztult ízlés, a harmadikban nemes eszmények, a negyedikben a technika virtuozitása stb. de egyik sem válhatott nagy művészsé, mert ehhez mind e tulajdonságok egy személyben való egybeolvadása szükséges.

E tulajdonságok egyesüléséből keletkeznek azok a fényes hatalmas személyiségek, a kik nem férnek azon formákba, melyeket évszázadok fejlődése alkotott, hanem szétrepesztik őket s újakat alkotnak. Az ily emberek ép azért oly ritkák s a nemzeteknek sokáig kell várni, míg véletlenül egy anya megszüli azt az embert, a kiben minden tulajdonság megvan, a mely az új alkotásokra szükséges. Az ily egyének azután a bámuló nemzeteknek felépítik a dómokat, kifaragják a szobrokat, megfestik képeiket, megalkotják világnézetöket, eszményeiket, vallásukat, költészetüket, tudományukat s ők táplálják s frissítik fel az emberek szellemét az új igazsággal.

Széchenyi is oly tulajdonságokkal bírt, melyek elszórva meglehettek kortársaiban, de melyek csak benne voltak egyesítve s ezeknek összesége tette őt alkalmassá a reformátor szerepére.

Voltak Magyarországon nagy és gazdag arisztokraták ; voltak mások, kiknek mély elméjük volt ; voltak, kikben erősen lüktetett a nemzeti érzület ; voltak, kikben megvolt az erkölcsi bátorság meggyőződésök nyilvánítására ; voltak olyanok is, kik hazájokban nem laktak s hosszú ideig külföldön tartózkodtak ; lehettek mások, a kik a saját körükben gyakorlati s cselekvésre termett emberek voltak ; lehettek olyanok is, a kiknek e tulajdonságokból egynél több is jutott. De Széchenyiben valamennyi együtt volt meg.

ez fokozta személyiségének fényét, súlyát és hatalmát oly magasra, hogy mellette eltörpülnek s elhomályosúlnak kortársai; s tegye meg a próbát bárki, vegyen el az elősorolt tulajdonságokból csak egyet is s ki fog tűnni, hogy Széchenyi, ha nem nagy úr, vagy nem mély elme, vagy nincs eltelve rajongó fajszeretettel, vagy nincs erkölcsi bátorsága, vagy a külföldön nem szokja meg az európai civilizáció eredményeit, vagy nem gyakorlati, fáradhatatlan munkás s alkotásra képes szellem: Széchenyi nem az, a ki volt s nem lehetett volna mély hatása nemzete fejlődésére.

Egyike a legnagyobb előnyöknek Széchenyire nézve magas társadalmi állásában rejlett. A rendi intézmények heves megtámadását szegény, alacsony állású vagy a demokracziához tartozó egyén részéről bűnös merényletnek nézte volna az arisztokratikus társadalom. A Széchenyi támadása nemes példa volt az osztályérdek fölé való emelkedésre, melyet csakhamar sokan követtek. Széchenyinek erről tiszta tudata volt s őt, 27 jobbágyközség urát senki sem gyanusíthatta elfogúltsággal, az arisztokraczia gyűlöletével, melyhez maga is tartozott. «A nemzeti mind szellemi, mind anyagi gazdagságot, itt-ott lappangó s eldiribolt erőnek egy célra egyesülő varázsa által előmozdítani vala főszemém. S miután a fő és nemesi rendek elkorcsosultában véltem látni nemzetünk legnagyobb baját, annak örültem leginkább, hogy Isten éppen ezen sorra kegyeskedett mély bölcsességében állítani s nem azért, mikép ezen osztályt szinte korcs és kötelességét felejtő személyemmel szaporítsam, sőt még grófi czímem, vagy kamarás kulcsomtól fel is fuvalkodjam, hanem hogy mint rokon s ugyanazon szintű vagy inkább ugyanazon egy soron álló nagyobb sikerrel, mondom, minthogy gyakorlatilag megdönthet-

len igazság marad az, hogy ha bár fáj is a megérdemlett gúny és a méltó leczkézés, azt mégis inkább tűrjük és macacs fejességre nem oly könnyen fajulunk, ha *magunkhoz hasonlóktól vagy magasabb állásuaktól s nem idegenektől vagy épen alulról nyújtatik az*; s így támadának az időhöz s körülményekhez alkalmazva, mennyire bírta tehetségem, majd csipősebb, majd engesztelőbb nyomtatványaim. Munkássági körömet a messze jövőndőbe tűztem, minthogy bármi sokszor voltam is közel, előmenetelünk csigahaladását tapasztalván, béketüretlenségemben bőrömből pattanni, mindig volt valami bennem, mi nemzeti sülyedésünket olyannak szemlélteté, melyből mint lassú nyavalyából ismét csak lassan lehetne kiemelkedni s ekkép lelkem parancsára, ha kellett, mindig hallgatott a vér. A hazafiságot, a nagylelkűséget mindenütt erőm szerint kitűzhetém, de melléje rendszerint egy kis számolást is ragasztottam s azon igen egyszerű okból, mert méltányos engedményekre óhajtam lassanként csábitgatni kiváltságos rokonaimat.»

Széchenyi eszméit nem fogadta lelkesedéssel a magyar arisztokraczia. Megtámadták, gúnyolták, gyanúsították. Még gróf Dessewffy József s Orosz is úgy beszél róla, mint egy hazáját nem ismerő, gyakorlatiatlan ideologról. Voltak, a kik egyenesen rossz hazafinak nyilvánították. Mások nem kételkedtek hazafiságában, de jóindulatú rajongónak tartották, a ki megvalósíthatatlan ábrándok után jár, a ki valami ismeretlennel akarja fölcserélni az ismert s kipróbált magyar intézményeket. Még 1832-ben, úgy látszik, sűrűn találkozik ily felfogással, mert ezt írja Naplójába :

«A legnagyobb baj elhagyni az ismert az ismeretlenért, axióma, de a legveszélyesebb. . . . Magyarországon így

beszélnek s fölmentve érzik magokat, ha reformgondolatokkal jövök. Igaz, hogy valami ismerttet nem kell elhagyni valami ismeretlenért. De mi jobb alkotmányt ismerünk mint a magyar, az angolt, ismerjük jól és kézzelfoghatólag. Megmaradjunk-e a megyei utaknál... mert nem ismerjük.... *Ti* nem tudjátok, de arról én nem tehetek. Ha én azt mondom, adjatok a parasztnak tulajdont, nem olyat javaslok, melynek következményei ismeretlenek, hanem ellenkezőleg.»

De végre is nemzeti rajongása, mely tetteiben, áldozataiban nyilvánul, kizárólag hazájának szentelt élete elnémítja a gyanút, s mikor évek múlva, a gyakorlati tevékenység terén vállalatai s alkotásai sikerülnek és virágoznak s az emberek kénytelenek megvallani, hogy valamennyi alkalmas eszköz valamely fontos nemzeti cél elérésére, senki sem meri többé gyakorlatiatlan ábrándozónak nyilvánítani s egyéniségének súlya gyakorlati sikereivel folyton növekszik. Munkásságának ez a része az, mely őt minden akkor élő magyar embertől megkülönbözteti. Vajjon ki jutott kortársai közül arra a gondolatra, hogy Angliában gépszettel foglalkozzék, hogy Magyarországon gyárakat alapítson ; a Duna medrében levő sziklákat repeszse ; a Dunán gőzhajókat járasson s Magyarországot Kelettel összekösse ; a Duna két partját nagyszerű, milliókba kerülő állandó hídval összekösse ; Budát és Pestet az ország nagy központjává tegye ; egyesületeket szervezzen a közszellem ébresztésére ; folyókat szabályozzon ; s vajjon kinek volt kedve kizárólag e céloknak szentelni életét s kinek volt kitartása s képessége e Magyarországon új és ismeretlen, számítás s üzleti szellemet követelő problémák megoldására ?

Ha lettek volna emberek Magyarországon, a kiknek elméje mélyebb volt a Széchenyiénél, a kiknek alaposabb, összefüggőbb ismereteik voltak az övéinél, e gya-

korlati munkásságra való képesség nélkül, mely a czélokhoz mindig megtalálta a legalkalmasabb eszközöket, nem versenyezhettek volna Széchenyivel s nem válhattak volna az ország reformátoraiivá. Eszméket lehet hirdetni szóval és írással, de reformátorrá csak cselekvéssel válhatik az ember. Midőn a nemzetnek valamely új alkotás szükségét hirdette, ugyanakkor, ha lehetett, meg is csinálta s midőn a nemzetet meg akarta győzni arról, hogy hátramaradásának oka nem kizárólag a kormányban, hanem benne magában is van, munkássága eredményeivel bizonyította be, hogy Magyarország kedvezőtlen viszonyai között is lehet sikerrel és haszonnal munkálkodni s a nemzet fejlődését előmozdítani.

Eszméivel s cselekvésével halomra döntötte az uralkodó nézeteket s valamint szellemi tartalmában, mely a nemzetiségi eszmének az európai civilizáció eszmekörével való egybeolvadása, egy egész nemzet öntudatra ébredése jelenik meg, úgy Széchenyi gyakorlati munkásságában egy tespedő nemzet törekvésének kezdetét látjuk, saját erejével s tevékenységével pótolni évszázadok mulasztásait, hogy fentartsa magát a jövő századoknak. Mind a kettőben egy egész nemzet fejlődésének új korszakát képviselte s ez a Széchenyi korszakos történelmi jelentősége.

Az új politikai világnézet lassan terjedt, de megállapodás nélkül. Abban a szellemi mozgalomban, mely évről-évre nagyobb hullámokat vet, a nemzetiségi eszme logikája nyilvánul, mely a nemzeti egyéniség fejlődésének akadályait, uralmának korlátait nem akarja túrni s követeli a nemzeti fejlődés és hatalom összes eszközeit.

Mint minden új mozgalom kezdetén, az alapelvnek meg kell küzdenie a megszokott hagyományos meggyőződésekkel, a fennállóval összekötött érdekekkel, melyek nem

engedik, hogy rögtön tisztán s minden logikai következményével valósúljon meg. Így történt, hogy a nemzet kiváló emberei eleinte ingadoznak s jóhiszemű kísérleteket tesznek, vajjon a rendi intézmények formái között némi javítással, bővítéssel nem lehetséges-e igazi nemzeti élet?

Mennél inkább erősödik a nemzeti érzület, mennél jobban tisztúlnak az eszmék, annál erősebbé válik a meggyőződés, hogy a fennálló intézményekkel nemzeti élet lehetetlen s végre általánossá válik a reformok követelése még a konzervatívok táborában is.

Széchenyi izgatásainak hatása megérzik már az 1832-ki országgyűlés tárgyalásaiban. A nemesség a paraszt sorsával kezd foglalkozni s ha keveset enyhít is rajta s az alkotott törvény a fennállónak szabatosabb kodifikációja, mégis kitűnt, hogy szabadabb szellem, nemesebb felfogás vonult be a törvényhozás termébe s ha az osztályérdek diadalt ült is, már küzdenie kellett egy tekintélyes szabadelvű kisebbség ellen, mely később folyton gyarapodva, végre többségre jutott.

A nemzetiség ügye is első sorban áll s az országgyűlések kivívják a magyar nyelvnek azt a helyet, mely őt megilleti s uralkodóvá teszik a közhivatalokban, a törvényhozásban s a közoktatásban.

A magánjog, a hitelviszonyok, az ősiség, a köztehervisezés kérdései szóba kerülnek s a nemesség kiváló képviselői szabadelvű szellemben követelik megoldásukat. A legtöbb, a mi még az 1825-iki országgyűlésen sarkigazság volt, kétségbe van vonva s támadás tárgya. A nemesség két pártra szakad. Az egyik még védi az ősi intézményeket, a másik átalakításukat vagy megszüntetésüket követeli.

A szellemek felszabadúlnak a múltból örökölt konvencionális eszmekör alól s megtelnek nemesebb eszmékkel.

A nemzetiségi eszme, e magasabb elv, hosszú meddőség után megtermékenyíti a nemzetet s egymásután kelnek fel jelentékeny, önálló szellemi tartalommal bíró egyéniségek s e nemzet, mely az elmúlt korszakban nem látott kiemelkedni soraiból egyetlen nagy embert sem, egyszerre gazdagnak látta magát kitűnő tehetségű, nemes jellemű hazafiakban, kik eszményeit, érdekeit komolysággal, szilárdsággal, önfeláldozással képviselték s megalkotói lettek a nemzet történelme legfényesebb korszakának. Az a 18 éves korszak, mely a *Hitel* megjelenésétől 1848 márczius haváig terjed, ideális fényben ragyog felénk, mert egy nemzet ébred benne öntudatra s fölemelkedik s meg-nemesedik az emberiség legmagasabb céljaira való törekvés által.

A ki 1830-ban látta a magyar politikai életet, egy évtizeddel később nem ismert volna rá. Új emberek, új eszmék, új törekvések uralkodtak a szellemeken s a régi meg volt bukva, ha még külsőleg fennállott is.

E korszak első évtizedében Széchenyi egymaga izgatott a rendi intézmények ellen s a reformok mellett. De 1833 óta ő sem tett közzé politikai tartalmú munkát s a *Hunniát*, melyben a latin nyelv ellen s a magyar nyelv érdekében írt, nem tette közzé s az csak 1858-ban jelent meg. Ez az évtized a Széchenyi eszméinek lassú terjedésével telik el. Egy újabb nemzedék nő fel, mely lelkesedéssel fogadja az új doktrinát. Az országgyűlésen, a megyékben, kaszinókban világosan láthatók Széchenyi izgatásának nyomai, de egészben véve az eredmény csekélynek mondható. Az intézmények, melyeket Széchenyi a magyar nemzet fejlődésére nézve kártékonyaknak állított, fennállottak.

Az 1839/40-ki országgyűlésen az úrbéri örökváltságon,

a váltó- és kereskedelmi-, a gyárakról s részvénytársaságokról alkotott törvényen kívül nem jött létre törvényes intézkedés, mely a fennálló jogrendet lényegesen módosította, s ez majdnem változatlanul állott fenn az országgyűlés berekesztése után is.

S az országgyűlés végén mégis békülékeny volt a hangulat az országgyűlés pártjai s a kormány között. Az országgyűlésnek volt némi eredménye. Fontos elvek elismerését vívta ki a kormánytól az ellenzék; a magyar nyelv ügye kedvező elintézészt nyert; fontos törvények jöttek létre s végre megjött Wesselényi, Kossuth s a fogóságban tartott fiatal emberek amnesztiája. A feszültség a pártok és a kormány között megszűnt s egy pillanatig úgy látszott, mintha e tényezők között a jövőben békés, összhangzó együttműködés volna lehetséges. E hangulat azonban inkább pillanatnyi ellágyulás következménye volt s nem tarthatott sokáig, mert nem a nemzet kielégített követeléseiből származó megnyugvásból eredt, s ha a nemzetben megvolt a képesség, hogy tovább fejlődjék s az erő, hogy nemzeti egyéniségének életfeltételeit kivívja, akkor ezen a ponton logikailag nem történhetett megállapodás.

Széchenyi, ki mindig a békéltető, közvetítő szerepére vágyakozott a kormány és nemzet között, s meg volt győződve, hogy e két tényező összhangja nélkül békés átalakulás és alkotás lehetetlen, örömmel látta a kedvező hangulatot, melyet a fenyegető válság végének s az egyetértés kezdetének tekintett a kormány és nemzet között. S habár saját követeléseiből nagyon kevés valósult meg, az 1840-ki országgyűlés után meg akarja akasztani a nemzet szellemében folyamatban levő átalakulást, melyet ő maga annyira óhajtott, s melynek elérésére minden eszközzel törekedett s a további izgatást fölöslegesnek tartja.

Széchenyi az 1840-ki országgyűlés befejezése után következőleg ítélte meg a helyzetet: «Országgyűlésünknek végszaka az idők hosszú folyamának azon pillanataihoz tartozik, mint Párisnak a szövetségesek általi legelső bevétele, mikor t. i. a földi dolgok úgy annyira bonyolódnak egybe, mikép emberek befolyása nem sokat nyomtöbbé és az istenek közvetlen beavatkozása veszi kezdetét. Tanúja voltam mind az egyik, mind a másik nagy eseménynek. S tisztelet, becsület és hála mind az akkori, mind a mostani vezetőknek: de valamint ott, úgy itt is kívülről és belülről annyi következetlenség, annyi hiba követtetett el, mikép csak egy hajszálon függött, hogy Franciaországból ismét ki nem separttunk; szinte egy hajszálon, csak hogy most Magyarországon *re infecta* Pandora szelenczéjű provisoriumnak nem indulánk. És alkalmasint el is szakad ezen hajszál, ha nincs a nagy idők könyvébe írva: «a népek árja le fogja dönteni a felhőkbe emelkedő bálványt», ha nincs a nagy idők eseményeiben kijelölve: «élni fog a magyar még». — Sokan akkor, mint most újabban is, előbb a növekedő bajt kölcsönösen egymásra háriták; alig mutatkozott azonban égi segítség, a legkisebb is rögtön a maga személyében kezdé tisztelgetni a nagy orvost. Rám más benyomást tön és más érzeményeket gerjesztett a két felette nevezetes eseménynek fordulata. Valamint Páris falai közt, úgy Pozsonyban az országgyűlés végküzöbén is, minden csepp véremben azt sejtém, lelkem legbensőbb mélyében tisztán azt érzém, hogy láthatatlan hatalmak vezetnek s köztünk a legnagyobb sem sokkal egyéb már, mint engedelmes eszköz magas kézben. Sok, tudom, kaczag, vagy szánakozásra gerjed ily fellengős állításnál; mert sok csak azt foghatja meg, mit kezével érinthet. És akkép nem hiszi, nem látja:

mily szoros egybeköttetésben vagyunk s kell lennünk mind anyagi, mind erkölcsi tekintetben a nagy egyetemnek anyagaival és szellemeivel, s hogy épen ellenkező nem volna megfogható, mikép t. i. mint elszigetelt nem is képzelhető valami, minden anyagi és szellemi kapocs nélkül a nagy természetnek egyedül mi volnánk számkivetettjei, minden összeköttetés nélküli lényei... Most már az utolsó országgyűlés óta egészen új időszak derül hazánkra. El van döntve, hogy haladnunk kell. Megsemmisítve van azon pompás, jóllehet értelemnélküli szójárásnak varázsa, miszerint a magyar alkotmánynak épületéből egy morzsát sem kellene megrendíteni, nehogy romba dőljön az egész. El látszik határozva lenni, hogy nem 24 órai felfogásokként fognak a hazai hajó repedései betömetni ezentúl, míg az alatt újak és újak támadnak szüntelen; sem nem fog egy tökéletes rendszer az annyiszor hallott «systematice, systematice» tana szerint az országgyűlésen több száz szónok ékesszólásai közt felvétetni; de a helyettevesebbek által fog előleges és elégséges surlódások után valami kielégítő rendszer készülni, s végkép, részletekként sokaktól megvizsgáltatni, helybenhagyatni, javíttatni, félrevettetni stb. Hatalmasok, a királyi székhez közel állók lépnek hazánk legjobbjaiktól üdvözölve a nemzetiség és alkotmány szent mezejére és ekkép nem vagyunk ezentúl mi néhányan alacsony állásban közlegénykedők kénytelenek nemzetiség és alkotmány dolgában dagály és orkán ellen Horatius Cocleskedni erőnk fogytáig; hanem oly önálló egész testületektől hordozott zászlók után indulhatunk, melyeket sem a nyugoti, sem a keleti szél állásukból ki nem forgat. S mi ezeknél még sokkal több, hazánk némely leghűbb, de egyszersmind legegészségesebb velejű fiai fölfogván nemzeti létünk diagnosisának megváltozá-

sát, bátran kimondák és e szerint cselekednek is, hogy az agitációnak szüksége ideig-óráig megszűnt.»

Ez annyit jelentett, hogy egy időre föl kell függeszteni a nemzet fejlődése feltételeinek követelését országgyűlésen, a megyékben s a sajtó útján, szélesebb körben nem kell terjeszteni az új eszméket, hanem egyelőre bele kell nyugodni az elért eredményekbe, s a nemzet felvilágosításában, saját eszméinek terjesztésében veszélyt kezdett látni.

Látni fogjuk később, hogy Széchenyi feltűnő s a kortársak szemében megfoghatatlan magatartásának mi volt az oka.

S ha egy ember szabályozhatná egy egész nemzet szellemi mozgalmait s megakaszthatná egy bizonyos ponton, mint a hogy egy órát meg lehet állítani, Széchenyi megette volna, mert ezt hazafiúi kötelességnek tartotta.

De senki sem ura és szabályozója saját eszméinek, miután közzé tette őket. Ezer meg ezer agyban forrongnak s mindegyik egyéni alkotása szerint dolgozza fel őket, s így Széchenyi sem akadályozhatta meg, hogy eszméiből, melyeket a nemzet legnemesebb elemei elfogadtak, ne vonják ki a végső logikai következtetéseket.

Széchenyi megindította a szellemi mozgalmat, mely megdöntötte a régi intézményeket s a jövő új problémái felé irányozta a nemzet gondolatait. De munkáiban, cikkeiben, beszédeiben inkább a fennálló intézmények hitelet igyekezett megingatni s kártékony voltukat kimutatni. Pozitív javaslatai általános irányokat jelöltek ki s nem lépett fel oly részletesen kidolgozott tervekkel, melyek az állami élet valamely problémájának szakszerű megoldását foglalták volna magukban.

Báró Kemény Zsigmond szemére veti Széchenyinek,

hogy «befolyt ama felszines iránynak terjesztésére, mely egy tárgy fényoldala mellett, a kivitel nehézségeit elég figyelemmel keresni, elég hideg vérrel meglelni s elég óvatossággal elhárítani restellette», s hogy különválasztotta a reform-eszmét a foganatosítás részleteitől. A Széchenyi hatásának tulajdonítja a kérdések felületes tárgyalását, az éretlen, egymásnak ellenmondó javaslatok keletkezését, melyek a negyvenes években a megyékben, a sajtóban oly buján tenyésztek. De Kemény igazságtalan Széchenyi iránt.

Széchenyinek nem volt elég jogi képzettsége, hogy szakszerű javaslatokat tegyen magánjogi s közjogi kérdésekben. Ő a fennálló jogrendet nem mint jogász támadta meg, hanem a génus ösztönével megérezte kártékony hatásukat a nemzeti élet minden ágára s ezzel okolta meg megdöntésöket.

De ha Széchenyi tudós jogász lett volna sem egyesítheti az intézmények elleni izgatást pozitív s alapos javaslatok tételével. Az izgatás első stádiuma mindig a fennállóval való elégedetlenség fölkelése s ez oly hosszú proceszus szokott lenni a nemzetek fejlődésében, hogy míg az intézmények tarthatatlanságának tudata általánossá nem válik, az új formák részletes tervei mellett sikerrel nem lehet izgatni.

Nem Széchenyi volt az oka, hogy a kérdéseket felületesen tárgyalták, hogy éretlen, egymásnak ellenmondó javaslatok merültek fel a közéletben, hanem az, hogy a magyar közvélemény hirtelen ment át egy új eszmekörbe, a közélet emberei nem foglalkoztak az állami élet gyakorlati problémáival, nem ismerték az intézmények jelentőségét s egybefüggését a gyakorlatban, s így nem is lehetett tőlök alapos tárgyalást követelni s ennek felületesnek kellett

lenni még abban az esetben is, ha Széchenyi a kérdések megoldása módját szakszerűleg s részletesen ismertette volna meg olvasóival.

Az új eszmék termékeny talajra találtak, megragadta az embereket a bennök rejlő igazság, s mikor a szemekről lehullott a hályog s az emberek tisztán, | elfogulatlanul látták a nemzet elmaradottságát, mindenki kötelességének tartotta pótolni a múlt idők mulasztásait s mindenkinek volt valami nézete, vágya, melyet megvalósítani óhajtott, hogy nemzete haladását előmozdítsa. Igaz, hogy e törekvésből nagy zürzavar keletkezett, a gyakorlat kritikája nélkül keltek ki az elmékből a javaslatok, de e jelenőség mégis nagy haladásra mutatott. A régi konvencionális eszmekör át volt törve, új tartalom áradt szét az elmékben, a tespedés helyett pezsgett az élet s a megifjodott nemzeti szellem e zürzavaros forrongásának meg kellett előznie az eszmék megérését s megtisztulását.

S így történt, hogy midőn Széchenyi aggódva meg akarja állítani saját eszméinek forrongását, az 1840-ki országgyűlés után kezdődik a legelevenebb pezsgés a szellemekben s néhány év alatt rohamosan fokozódva, bámulatos eredményeket ér el s kivívja Magyarország teljes átalakulását.

E fejlődés menete talán lassúbb lett volna, ha Kossuth Lajos nem lép föl s nem szerez döntő befolyást nemzete szellemére. Ő is minden tulajdonsággal fel volt ruházva, a mely szükséges volt, hogy korszakos hatást gyakoroljon nemzetére. A személyiségében rejlő varázs, bámulatos szellemi tehetsége, ragyogó irálya s elragadó ékesszólása, törekvésének nemessége s szellemének fénye, szilárdság és bátorság az eszmékért folytatott küzdelemben, eszményekért való rajongás, melyekért lemondani s szenvedni

tudott, nagy elhatározásokra s biztos cselekvésre való képesség kivételes, válságos helyzetekben : mind oly tulajdonok, melyek arra képesítették, hogy vezesse a nemzetet s uralkodjék szellemén.

Évszázadok óta ő volt az első köznemes, a ki vezérlő egyéniséggé lett hazájában, s Verböczy rövid s hatástalan szereplése nem is hasonlítható a Kossuth Lajoséhoz.

Mint szerény állású hírlapíró szerezte e nagy hatalmat, s törekvéseiben nem csupán az az osztály támogatta, melyhez tartozott, hanem a főnemesség számos tagja is s később mindannyian alárendelték magokat ez uralkodó egyéniségnek, kinek hatalma kizárólag személyes tulajdonságain alapult.

Senki sem tett többet azoknak az eszméknek terjesztésére, népszerűsítésére, melyeket Széchenyi hirdetett először Magyarországon, s Kossuth nélkül nem valósúlhattak volna meg azok oly rövid idő alatt.

Ha szellemi tartalmát a Széchenyiével összehasonlítjuk, azt találjuk, hogy tán nincs benne annyi mélység és eredetiség, de nyilvánulása ragyogóbb, melegebb, elragadóbb volt. Sok tekintetben közelebb állott a nemzetben uralkodó hagyományos felfogáshoz. De a mi fogyatkozásnak látszik, erejének egyik kútforrása volt, mert több szál kötötte össze a köztudattal s azért hatása is nagyobb volt, mint a Széchenyié. Kossuth a köznemességben látta azt az elemet, melylyel a nemzet újjászületése eszközölhető, s ebben teljesen igaza volt. Ezt az osztályt jobban ismerte Kossuth, mint Széchenyi s nagyobb befolyása is volt reá, mert maga is hozzá tartozott. Feltűnő, hogy a parlamenti kormányforma, mely egyedüli eszköze lehetett a nemzeti kormányzatnak, nem tartozott törekvései közé s az erők központosítása helyett a megyék hatalmának

tágítását tűzte ki legfőbb czélul: oly felfogás, mely vég-eredményében az állam szétbomlására vezetett volna. A megyei intézmény nyíltan hirdetett kultusa alkalmassá tette őt arra, hogy a megyék közönségére egy hirlappal, szónoklataival hihetetlen befolyást gyakoroljon, a mi lehetetlen lett volna oly embernek, a ki a megyét, mint intézményt megtámadta. De a megyék hatáskörének tágítására irányzott törekvés is logikai volt. Kossuth akarta a reformot, a nemzet érdekeinek megfelelő kormányzatot, de a mint eszmekörében nem volt meg a parlamenti felelős kormány, hanem az akkori dikaszteriális, reakzionárius, minden haladást akadályozó kormány nyal állott szemközt, melyet akkor az egyedül lehetségesnek tartott, természetes volt, hogy a megyei intézményben látta egyrészt az alkotmány védelmének, másrészt a reformok keresztülvitelének egyedül célravezető eszközét. De az elhatározó pillanatban elfogadta a parlamenti felelős kormány eszméjét s megvalósítása 1848-ban életének egyik legfontosabb eredménye s legnagyobb dicsősége.

Kossuth a *Pesti Hirlap*-ban közzétett cikkeiben a gróf Széchenyi Istvántól kijelölt irányban izgat. A nemzetiségi eszme benne is erősen lüktet. A nemzet fejlődésének s megerősödésének feltételeit követeli. Az ősiség eltörlése, az örökváltság, a föld felszabadítása, a közteherviselés s a politikai jogok kiterjesztése, mind oly eszmék, melyeket Széchenyi munkáiból ismerünk. Kiméletlenül ostorozza a hatóságok körében tapasztalt visszaéléseket, az igazságszolgáltatás hiányait, a társadalom fonákságait. Kísérletet tesz Magyarország gazdasági emancipációjára s buzgón fáradozik az ipar fejlesztésén. Semmi sem kerüli el figyelmét; temérdek kérdést pendít meg, nemesebb tevékenységre buzdít s minden alkalommal a dol-

gok magasabb eszményi felfogását igyekeznek olvasóiba oltani.

Kossuth izgatása lelkesítő, de a mellett komoly, higgadt s bizonyos tekintetben konzervatív volt. A hangulat, melyet keltett, emelkedett volt, de nem lázas. Nem követelt semmit, a mire a nemzetnek nem volt joga, vagy a mit érdeke nem kívánt, s egészben kevesebbet, mint a mennyire a nemzetnek szüksége volt, hogy önálló, saját érdekei szerint élő nemzeti egyéniség lehessen. Sohasem emelte fel szavát az uralkodó-ház ellen, nem izgatott az Ausztriával fennálló kapcsolat ellen s nem bolygatta a hadsereg kérdését; nem törekedett a kormányforma megváltoztatására s belenyugodott a dikasztériumokba oly annyira, hogy csak kártékony hatásuk, vagy mozdulatlanóságuk ellenszereiről akart gondoskodni; a megyét, oly intézménynek tartotta, mely a nemzet legnagyobb kincse, s melyért Európa nemzetei irigyelhetik a magyart. A főnemességnek nem volt ellensége, de nem tartotta annak a tényezőnek, melylyel az ország újjászületése nagy munkáját végbe lehessen vinni, s erre egyedül a köznemességet tartotta alkalmas elemnek, tehát az ország arisztokracziájának azt a részét, mely nem volt mágnás, de mely a dolog természeténél fogva szintén konzervatív szellemű volt s nem tekinthető oly elemnek, mely a fennállónak gyökeres felforgatására, szociális forradalomra hajlandó.

Midőn Kossuth a rendi intézmények egy részének megszüntetését vagy átalakítását követeli, nem mint demagóg beszél az alsóbb néposztályokhoz, nem izgatja a demokracziát az arisztokracia ellen, hanem mint arisztokrata fordul az arisztokracziához s őt akarja meggyőzni a nemzet fejlődését biztosító reformok szükségességéről. S valóban, nem is tehetett másképp. A polgárok majdnem,

a parasztek teljesen kívül állottak az alkotmányon s nem volt politikai befolyásuk, s különösen az utóbbiak bele is nyugodtak ebbe az állapotba. Egyedül a nemesség volt az a politikai tényező, mely a törvényhozásra gyakorolt befolyásával a jogrend szükséges átalakítását lehetővé tette. Kossuthnak nem a demokracziával vagy más felforgató elemekkel való szövetkezés adott jelentőséget és erőt, hanem a magyar arisztokraczia támogatása. E nélkül nem lett volna semmi, egyedül ez tette őt hatalmassá. Ha Kossuth meghasonlik az arisztokracziával, tehetetlenné válik; s hogy összhangban maradt vele s lelkesült támogatásában részesült, bizonyítja, hogy Kossuth izgatásaiban az arisztokraczia szabadelvű többsége nem látott felforgató, forradalmi irányzatokat.

Ennek az egész nevezetes és példátlan mozgalomnak saját szerű jellemét az adja meg, hogy itt nem az elnyomott demokratikus néposztályok küzdenek egyenjogúságért, felszabadításért az arisztokraczia ellen, hanem hogy a küzdelem az arisztokraczia küzdelme önmaga ellen, oly módon, hogy két pártra szakad s az egyik politikai harczot vív a másik ellen, az elnyomott néposztályok felszabadításáért.

E küzdelemben ép az érdekllett néposztályok nem vettek részt, hanem azok, kiknek e küzdelem sikere közvetlen érdekeit sértette, s azért nem is volt meg lehetősége e nemes harc elfajulásának, mert a kik a demokraczia érdekeit képviselik, nincsenek eltelve gyűlölettel az arisztokraczia ellen s ennél fogva nem is jut eszökbe az erőszakoskodás és vérengzés, hanem idealizmussal, tiszta lelkesedéssel eltelve küzdenek a nemzetiség és szabadság érdekeiért.

Természetes, hogy az a párt, mely a rendi intézményeket fenn akarta tartani, jelentékeny volt. «A megcsontosult

conservativek» — mondja Széchenyi — «honunk azon antediluviánus exemplárjai, kik a világ kerekét megakasztani hiszik és semmiben sem akarnak mozdulni» voltak e párt egyik árnyalata. A másik, melyet a nagy tehetségű gróf Dessewffy Aurel kezdett szervezni s vezetni, egy kiváló férfiakból álló csoport, mely elismerte a haladás szükségét, átvette az ellenzék jelszavainak egy részét s a reform munkáját egy erős, az országgyűlésen többséggel bíró párttól támogatott kormánnyal akarta végbevinni.

Tagadhatatlan, hogy a konzervatív pártnak tekintélyes, nagy tehetségű tagjai voltak, de bénította szellemi erejüket az álláspont, melyet elfoglaltak. Lassan, óvatosan akartak előre haladni s így világos volt, hogy még sok ideig akarják egymás mellett fentartani az egymásnak elvileg ellentmondó intézményeket, felfogásuk nem volt szerves és elvileg tiszta s azért nem is idézhették volna elő a gyökeres átalakítást, melyre a nemzetnek szüksége volt, hogy gyorsan fejlődhessenek.

A szabadelvű párt szellemi felsőbbbsége kétségtelen volt s vezető egyéniségeinek fénye s népszerűsége elhomályosította a konzervatívokat. A szabadelvű párt tagjai között sem volt meg a teljes összhang a politikai törekvésekre nézve s tagjai némely fontos kérdésben ellentétes nézeteket vallottak. De mégis e párt volt letéteményese mindazon eszméknek, melyeknek megvalósításától függött a nemzet jövője, s e párt győzelme a nemzeti érdek diadalát jelentette.

Hogy e párt nem a forradalomra, hanem a békés, egészséges fejlődésre törekedett, alkotmányos, törvényes eszközökkel, bizonyítja egész magatartása. Kizárta a forradalmi irányzatokat összealkotása, mert hisz csupa nemes emberből állott s még inkább vezérférfiainak komolysága

s higgadtsága. A főnemesség köréből gróf Batthyány Lajos, báró Wesselényi Miklós, gróf Teleki László s báró Eötvös József fényes nevei díszítették e pártot, sok más lelkesebb főúrral együtt s hozzájuk csatlakozott a fiatal gróf Andrássy Gyula is. S a köznemesek közül elég egy ember nevét említeni, a Deák Ferenczét, kinek mérséklete s bölcsesége döntő tekintélyt biztosított neki a szabadelvű pártban s ebben már ennél az oknál fogva sem lehetett helye a meg gondolatlan, felforgató, forradalmi törekvéseknek.

Az ellenzék programját 1847-ben Deák Ferencz szerkesztette. Legnagyobb része oly követelésekből áll, melyek érdekében Széchenyi a harminczas évek elején, Kossuth egy évtizeddel később izgatott. A többi része oly követeléseket foglal magában, melyek nélkül, mint a felelős kormány s népképvisélet eszméje, az átalakulás csonka lett volna s nem felelt volna meg egy önálló nemzet legfőbb érdekeinek. Az érett, higgadt államférfíui felfogás nyilvánul e programban, mely mindent követel, a mire a nemzetnek joga és szüksége van s nem csinálni akarja a forradalmat, hanem megelőzni.

Miután a program felsorolja az aggasztó jelenségeket, melyekből azt lehet következtetni, hogy a kormány nem azonosította magát a nemzet érdekeivel s azért az ellenzék ellenörködésére ma ép oly szükség van, mint a nemzet történelmének bármely korszakában, így folytatja: «De hazánknak már régen aggasztó helyzetében igyekeznünk kell azon is, hogy alkotmányos állásunk törvényszerű biztosítékait neveljük s erősítsük. Ily biztosítéknak tekintjük mi a kormány felelősségét, mely az alkotmányos élet természetében fekszik, s mely alapja leend Magyarországnak is az oly igen szükséges parlamentáris kormánynak és a magyar kormányt leginkább megóvjá idegenszerű

elemek kártékony befolyásától. Ezen felelősséget, mely törvényeinkben sem ismeretlen s azoknak szellemével oly igen összehangzik, mennél előbb életbeléptetni leend egyik legfőbb törekvésünk. Az alkotmányos biztosítékokhoz számítjuk s tehetségünk szerint pártolandjuk a nyilvánosságot is s annak a közélet minden ágaiban alkalmazását, valamint a szabad összejöhetést s az egyesülés jogának eredeti alkotmányos tisztaságában fentartását. — Alkotmányos biztosítéknak tekintjük, s a nemzet további kifejlődésére nézve is szükségesnek látjuk a czélszerű sajtótörvényekkel körülírt sajtószabadságot is, minélfogva sürgetni fogjuk a törvényen kívül behozott minden tekintetben annyira káros könyvvizsgálat eltörlését és a sajtószabadságnak czélszerű törvények mellett megalapítását. Törvényesnek, méltányosnak s a nemzeti közérő gyarapítására és ez által önállásunk biztosítására fontosnak, sőt szükségesnek tartjuk, hogy Erdély- és Magyarország teljesen és jogszerűen egyesíttessenek s ekkép a két nemzet egymásnak visszaadatván, mind a vérségi kapcsolatnak, mind az ország oly régi közóhajtásának elég tétessék. — Szükségesnek látjuk, hogy a honpolgárok minden osztályainak érdekei a más nyelvű népségek óvatos kíméletével nemzetiség és alkotmányosság alapján egyesíttessenek. Szükségesnek látjuk, hogy a vallási szabadság kérdései a múlt országgyűlési alapon bevégeztessenek . . . »

«Kötelességünknek tartjuk nyilván és világosan kijelölni azon tárgyak főbbjeit, miknek minél előbbi létrehozását az idő és helyzetünk körülményei szerint a hon javára mállhatatlanul szükségesnek hisszük. Ezek a következők :
 a) a közterhekben való osztakozás. Mire nézve az eddig egyedül adózott nép terheinek megkönnyítését fő kötelességünknek ismerjük ; az alkotmányos biztosítékokat ezekre

nézve is mindnyájunk számára gyarapítani törekedünk ; de az ország közszükségeinek eddig el nem látott fedezésénél a czélok országgyűlési meghatározását, számadását és felelősséget feltételül kötjük ; *b*) a honpolgárok nem-nemes osztályainak, mindenekelőtt pedig a királyi városoknak és a szabad kerületeknek képviselőlet alapján úgy törvényhozási, mint helyhatósági jogokban valóságos részesítése ; *c*) a törvény előtti egyenlőség ; *d*) az úrbéri viszonyoknak kármentesítés mellett kötelező törvény általi megszüntetése ; mire nézve legkívánatosbnak véljük, hogy előlépések történjenek, miszerint az örökváltság a státus közbejöttével országos eszközésbe vétethessék ; *e*) az ősiség eltörlésével a hitel és birtokszerzés biztosítása.»

«Minden előlépést, mely e czélokhoz közelebb vezet, a nélkül, hogy a jövő kifejlődést megkötné, elfogadunk. Ez irányban fogunk hatni a jövő országgyűlésen ; s minden egyebet is, mi az ország szellemi s anyagi kifejlődésére vezet, létesíteni törekedünk ; nemzetünk kifejlődésének egyik leghatályosabb emeltyűjét, a köznevelést igyekezzvén oly irányba vezetetni, hogy hazánkiai munkás polgárokká képeztesse s ez által személyes függetlenségökre is támaszt nyerjenek.»

«Nem fogunk mi ezen működésünkben soha megfeledezni azon viszonyokról, melyek közöttünk s az ausztriai örökös tartományok között a *pragmatica sanctio* értelmében fennállanak ; de szorosán ragaszkodunk az 1790-ki X. törvényczikkelyhez is, melynek világos rendeletében az esküvel szentesített fejedelmi szó biztosítja nemzetünket : hogy Magyarország szabad ország, egész törvényhozási rendszerében független ; tehát semmi más országnak vagy nemzetnek alá nem rendelt. Nem akarjuk mi hazánk érdekeit az összes monarchia egységének s biztos fennállhatásá-

nak érdekeivel ellentétbe hozni: de más részről törvény-nyel, igazsággal s méltányossággal ellenkezőnek tartjuk, midőn Magyarország érdekei bármely egyes tartományok érdekeinek jogtalanul alárendeltetnek, a mint az ipar- s kereskedési viszonyainkra nézve már hosszú időtől fogva folytonosan történik. Készek vagyunk mi az örökös tartományok érdekeivel netalán ellenkezésben álló magyar érdekeknek igazság és méltányosság alapján lehető kiegyenlítésére kezet nyújtani; de abban soha meg nem egyezünk, hogy az összes kormányzási rendszer egységének, mit némelyek a monarchia egysége gyanánt szeretnek fő elvül emlegetni, minden érdekeink, még alkotmányosságunk is, feláldoztassanak.»

E program volt a Széchenyi által megindított szellemi mozgalom eredménye. Egy öntudatra ébredt nemzet új politikai világnézete nyilatkozik benne. A magyar kiváló fiaiban azzá lett, a mit Széchenyi követel tőle: az *oknak népe*, logikai nemzet, mely nem akar túrni semmit, a mi érdekeivel ellenkezik s mindenre törekszik, a mi céljai megvalósítására szükséges.

A mi e programban a nemzet követeléseként fel volt sorolva, azt se Széchenyi, se Kossuth, se Deák, se Dessewffy Aurel, se Eötvös József nem képviselte teljesen, de kölcsönösen pótolták egymás hiányait s a felfogásukban meglevő hézagokat, s ha a [nemzet kiváló egyéniségeinek törekvéseit összefoglaljuk, meg van bennök minden, a mire a nemzetnek szüksége volt.

Az eszmék gyors terjedését és fejlődését Kossuth hatalmas szelleme mozdította elő s csak az ő egyéni tulajdonságai voltak képesek a nemzetben azt a magas hőmérséket kifejteni, mely évek alatt érleli meg azt, a minek megérésére rendes viszonyok között évtizedek szükségesek.

Mintha sejtette volna, hogy a nemzetnek sietnie kell, hogy tisztult eszmékkal, nemes eszményekkel, erős meggyőződésekkel eltelve találja őt az a világtörténeti esemény, mely egy rövid kedvező pillanatot hoz neki, melyben céljait elérheti.

S e pillanat csakhamar bekövetkezett. A magyar ellenzék 1847. évi június 5-én tette közzé programját s 1848 márczius havában, tehát kilencz hónappal később, már fejlődési szentesítéssel ellátott törvényekben valósult meg minden, a mit követelt, békés úton, forradalom és vérontás nélkül.

Magyarország régi jogrendjét megdöntötte a nemesség maga s a nemzet történelmének új korszaka kezdődött. A magyar arisztokracziát mély süllyedéséből fölemelte a nemzetiségi eszme s képessé tette kiváltságos állásának feláldozására egy magasabb érdek, a nemzet kifejlődése s megerősödése kedvéért. E nagy átalakulás egyike a nagy világtörténelmi mozgalom legérdekesebb s legfényesebb epizódjainak.

Sokkal több valósult meg, mint a mennyit Széchenyi remélt. A magyarnak saját nemzeti kormánya volt, mely teljesen a nemzeti érdek szolgálatában állhatott s nem kellett többé az osztrák kormánytól apró engedményeket kunyorálni vagy tehetetlenül panaszokra fakadni, ha a nemzet érdekeit sértette vagy figyelembe nem vette. A magyar alkotmány most már biztosabban állott, mert nem 600,000 nemes, hanem, a mint Széchenyi kívánta, tíz millió honpolgár érdeke kívánta fentartását. Az ősiség el volt törölve, s a hitel s gazdasági fejlődés feltételei meg voltak nyerve. Az úrbér megszűnt s a paraszt szabad tulajdonosa lett a földnek, melyet művelt. A törvény előtti egyenlőség elve valósággá lett. A közteherviselés lehetővé tett oly

pénzügyi rendszert, mely megadta az eszközöket az ország anyagi és szellemi fejlesztésére. Az európai eszmék, melyeket Széchenyi hirdetett, meghódították Magyarországot s már nemcsak a nemzet tudatában éltek, hanem intézményeket romboló s alkotó hatalommá is váltak.

A mi később következett, az alkotmány fegyveres védelme, nem tartozik ide s a lefolyt szellemi mozgalom körén kívül esik. Ha a bécsi reakció nem támadja meg a magyar alkotmányt s az uralkodóház tisztelte volna a királyi szentesítéssel ellátott törvényeket, a nemzet nem jutott volna abba a helyzetbe, hogy függetlenségének, alkotmányának védelmére fegyverhez nyuljon. De Magyarországon 1848-ban nem volt forradalom. 1848 márczius havában nagy átalakulás történt, de az alkotmányos tényezők közreműködésével; később harc folyt ugyan, de a törvényes állapot fentartásáért. S hogy a nemzetnek oly alkotmánya volt, melyért érdemes volt mindent kockáztatni, s hogy ezt az alkotmányt nem egy osztály, hanem az egész nemzet védte hősiessen és dicsőséggel, az Kossuth Lajos s a vele szolidaritásban levő ellenzék izgatásainak s küzdelmeinek eredménye volt.

XIV.

Ez a nemzet legfőbb érdekeinek megvalósítására irányzott nagyszerű mozgalom nem volt egyéb, mint a legszigorúbb logikai következtetések levonása a Széchenyi eszméiből.

A mitől Széchenyi a nemzet életét féltette, a miben búskomorsága pillanataiban a nemzet haldoklását látta: a tespedés, mozdulatlanság megszűnt. A mire Széchenyi legfőképp törekedett, bekövetkezett: a közszellem felébredt, a nemesség elismert egy az osztály-érdeknél magasabb érdeket, s a nemzetiség eszméje, melyért Széchenyi rajongott, uralomra jutott s az öntudatra ébredt nemzeti egyéniség önálló életének, fejlődésének s uralmának minden feltételét követelte. Az emberek új szellemi tartalommal teltek meg s mert gondolkozásuk megváltozott, más eszmék és törekvések áradnak az intézményekbe is, melyek a közélet színhelyei. A megyékben s az országgyűlésen, hol még néhány évvel ezelőtt az ősi intézmények fentartását tartották a hazára nézve legüdvösebbnek, most ez intézmények ellen folyt a küzdelem a nemzetiség és szabadság nevében. A tespedést pezsgő élet, az osztályérdekhez ragaszkodást a nemzeti eszményekért való lelkesedés, a sülyedésbe belenyugvást az emelkedésre törekvés, a dicső multon merengést egy dicsőbb jövőért megkezdett küzdelem váltotta fel.

Több valósult meg Széchenyi vágyaiból, mint a mennyit remélni mert. S e mozgalom nem tűzött ki más célokat, mint a melyeknek elérésére maga Széchenyi is törekedett. Mások bővebben fejtették ki azt, a mit ő csak megpendített, mások kitöltötték a hézagokat, melyek Széchenyi felfogásában mutatkoztak, de mind ez csak kiegészítése volt Széchenyi publicisztikai működésének s az ő saját vallomása szerint az ország szabadelvű elemeinek követeléseivel elvileg teljes összhangban érezte magát. Az egész mozgalom pedig a törvényesség határait nem lépte túl, higgadt, egészséges, logikai volt; csupán az arisztokraczia körében hullámzott, a demokratikus elemekben azonban az izgatottság, forrongás legkisebb aggasztó jelét sem lehetett észrevenni.

Ha Széchenyiben nem lakik több közönséges hiúságnál vagy nagyravágyásnál, akkor is meg lehetett volna elégedve sikerével, midőn eszméinek kétségtelen diadalát látta. De nem lehet többé kétség, hogy Széchenyi nemeslelkű, fenkölt gondolkozású ember volt, a ki képes volt magát teljesen oda adni nemzetének. Ilyennek ismerve őt, mindenki természetesnek találná tehát s mást nem is tudna képzelni, mint hogy Széchenyi lelkét a nemzet emelkedésének láttára a legtisztább örömek árasztják el, hogy megelégedett és boldog, mert nemzete új, nemesebb életre ébredt, valamint kínzó aggodalmak gyötörték akkor, mikor a tespedéstől féltette életét, hogy együtt fog küzdeni azokkal, a kik az ő eszméi megvalósítására törekszenek, hogy a nemes célokért küzdő férfiak iránt tisztelettel és bizalommal viseltetik s tekintélyöket emelni fogja a nemzet előtt, hogy mentől nagyobb legyen befolyásuk, s hogy törekvéseik sikerét a nemzetre nézve a legüdvösebb eredménynek fogja hirdetni.

Széchenyire nézve ez volt az egyedüli logikai eljárás s ez felelt meg nemes természetének is.

De ennek ép ellenkezője történt. 1840 óta Széchenyiben az új eszmék terjedése, a közszellem erős lüktetése, a pezsgő politikai élet súlyos aggodalmakat kelt; azok ellen küzd, a kik az ő eszméinek diadalra juttatására s megvalósítására törekszenek; szenvedélyesen megtámadja őket, könyveket s ujságczikkeket ír ellenök, hogy tekintélyöket s népszerűségöket csökkentse s befolyásukat megsemmisítse, óvja tőlük a nemzetet s törekvéseiket a hazára nézve a legnagyobb veszélynek hirdeti, mert a nemzetre anarchiát, forradalmat s halált fognak hozni.

«Én nem tartozom azok közé,» — írja a *Kélet Népében*, — «a kik 15, 10, sőt még kevesebb évvel ezelőtt azt gondolván, nem él többé a magyar, pipáikat szolgáik által megtöltetni parancsolták s ólomként ültek az ébredező hazán vagy külföldre szívták a hon vérének; s kik most éppen annyi bölcseséggel megint azt hiszik: nincs veszélyben többé a magyar és ennél fogva ismét, jólehet most tán kevesebbé füstölve s idegeneskedve, mint az előtt, de mégis dologtalan unalomban ölik a hont; sem azon gyáva osztályhoz, mely azelőtt sem, most sem s sohasem akar helyből mozdulni s azt tartván, mikép holta után, de akkor nem bánja, következniék be az egész emberiséget elsodorva a nagy özön, hazai erőművünk megindultakor is remegett, most hogy egy kissé rendezni kellene azt, ismét remeg s természeténél fogva mindig remeg; sem azok közé, kik azelőtt, midőn még sötét volt, halálmadárként szakadatlan azt huhogák: mindennek vége már és egész erejüket bánati képzelgésekben meriték ki, most megint, mert hajnallik egy kissé, tűzzel-vassal készítik az alig lábbadozó nemzetet szinte futásra, hogy szaporábban érne cél! Nem, ezen

osztályokhoz nem tartozom, ennél fejem következetesebb, s valamint erőmet, bármily csekély legyen is az, a hontól elvonni bűnnek tartom, úgy nem szököm kétségbeesésből rögtön elbizottságra s mint hóbortos politikai költőncz híg velejével, meg nem emésztett theoriával s mégis oly erős önhittséggel nem tétovázok jobbra-balra, hanem a miként akkor, midőn a legnagyobb rész még aludt s csak a lelke-
sebbek nem estek kétségbe, bátorkodám s egyedül hazafiúi kötelességemnél s férfiúi meggyőződésemmel fogva a nemzetet halálos álmából kíméletlenül felriasztani s hangosan azt hirdetni, hogy a magyar még lesz, hogy a magyarnak még lenni kell: azonképen kiállok szinte ma is síkra számosabb évekkel vénebb ugyan s így töröttebb testtel, de lélekben erősebb s azt harsogtatom az egekbe megint, bár induljanak holtestemen keresztül, bár gázoljanak becsület és jó híremben — veszély fenyegeti a magyart. S valamint akkor mondám, s erről ítéljen a jövő kor, álomkórságban dermedez nemzetünk, de még van idő a felébredésre, sok azonban többé nincs: úgy most megint azt mondom, bár hallanak, kiknek anyaföldünk drága, zavar-
nak vezéreltetik a nemzet; de van még idő a balirányok elejét venni, van idő az itt-ott lappangó s még most tán igen, de később többé nem fékezhető tüzeket oltani, sok azonban már nincs.»

Ha Széchenyi saját eszméit, törekvéseit, melyekkel e mozgalmat létrehozta, tévedéseknek nyilvánítja s Kossuthot s az ellenzéket mint a saját tévedéseinek terjesztőit támadja meg, nagy lett volna az országban a csodálkozás, de ezt az eljárást legalább logikainak lehetett volna tartani. De Széchenyi tovább is ragaszkodott elveihez, a haladás barátjának mondja magát s azért nem is csatlakozik a konzervatívokhoz; sőt maga is kinyilatkoztatta, hogy Kossuth

s az ellenzék elveivel egyetért, hogy Kossuth szándéka tisztaságában nem kételkedik; «sőt egy cseppet sem vonakodom» — írja — «ezennel kinyilatkoztatni, hogy ezeket az elveket legnagyobb részben magamévá teszem, sőt legyen szabad mondani, *legédesebb atyai érzések közt jobbadán magaméinak ismerem*; és ekkép *egyedül azon modor ellen lehet és van kifogásom*, mely szerint, mint ő hiszi, fel emeli a hazát, mint viszont hiszem én, sírba dönti a magyart.»

Egy vastag könyvet, a *Kelet Népét* írta Kossuth ellen, melyben a *Pesti Hirlap* tizennyolcz első számából igyekszik bebizonyítani, hogy a benne foglalt irányzatok forradalomra, a nemzet életét fenyegető katasztrófára vezetnek. Mennél kevesebb volt a különbség a Széchenyi és Kossuth politikai elvei között, annál kevesebb tárgyilagos érvet tudott felhozni a Kossuth politikai működése elítélésének megokolására. Az egész könyv, valamint az 1847-ben megjelent *Politikai Programm-töredékek* is, teljesen szubjektív, a mennyiben Széchenyi nagyrészt magáról beszél bennök s politikai elvtársaival szemben, kiket ellenfeleknek néz, személyeskedő, szenvedélyesen támadó és gyanúsító. Azért nem is volt képes meggyőzni senkit. A mit Széchenyi a modorról és taktikáról, a szív és ész politikájáról mondott, oly finom megkülönböztetés volt, hogy nem értették meg az emberek, mert Széchenyi maga sem tudta világosan megmagyarázni; a veszélyeket pedig, melyekkel a nemzetet rémítgette, nem látta kivüle senki.

Mennél erősebben állította Széchenyi, hogy Kossuthal s az ellenzékkel az elvekre nézve egyetért, annál feltünőbb, megfoghatatlanabb volt magatartása, mert végtére is, midőn azokat támadta, kik saját politikai eszméit képviselték, tulajdonkép saját eszméi és törekvései ellen fordult.

Nem csoda tehát, ha a kortársak Széchenyi föllépését tárgyilagossággal nem tudták megmagyarázni, hanem tisztátalan személyes okoknak tulajdonították. Népszerűsége s tekintélye jelentékenyen csökkent. Még azok is, kik Széchenyi hívei voltak, föllépését logikátlanoknak, mindenesetre elhibázottnak tartották. Mások ellenben azt állították, hogy nincs tiszta, megbízható jelleme, hogy a bécsi udvar megnyerte s annak szolgálatába állott s azért fordul most a nemzeti törekvések képviselői ellen. Mások meg voltak győződve, hogy irigység tüzei harcra Kossuth ellen s a félelem, hogy ez elhomályosítja s kiszorítja őt vezérlő állásából. Széchenyi küzdelme Kossuth ellen annyira szenvedélyes volt, hogy még báró Kemény Zsigmond is azt mondja róla, hogy «Kossuth elleni makacs harcza oly fegyverekkel küzdött, mely ha nem az éles és messzelátó elméé, akkor az éhes és martalékos leső szenvedélyé volt».

A látszat Széchenyi ellen szólt s kortársainak föllépése okaira vonatkozó tévedését nem is lehetett rossz néven venni. A magyar közélet annyi példáját látta a politikai alávalóságoknak, hogy nem csoda, ha neki sem hittek. De ma már Széchenyit nem szükséges védeni kortársai gyanúsításai ellen. Egész belső élete feltárult előttünk s nem rejtvény többé. Teljesen ki van zárva az a föltevés, hogy Kossuthot s az ellenzékét az udvar kedvéért, vagy irigységből támadta volna meg. Igaz, hogy az ország újjáalakításának munkáját ő maga, néhány kiváló mágnással óhajtotta volna végezni; igaz, hogy a köznemesség iránt nem volt rokonszenve s nem tartotta alkalmasnak a reformok higgadt, megállapított terv szerint való keresztülvitelére, mert nem tett fel benne elég politikai belátást és gyakorlati tapasztalást; igaz, hogy különösen Kossuth Lajosban veszélyes tényezőt látott, a mennyiben alkalmas-

nak tartotta őt arra, hogy magával ragadja a köznemesiséget s ez döntő befolyást szerezhet neki a politikában, melylyel megzavarhatja Széchenyi terveit s megbéníthatja a főúri osztály befolyását. De Széchenyi tudott alkalmazkodni s valamint 1840-ben kész volt elfogadni Deák Ferencz vezérségét, mert ez is abban a nézetben volt, hogy az izgatás szüksége megszűnt s így higgadtságában bizott, úgy belenyugodott volna a Kossuth vezérlő szerepébe is, ha Kossuth politikai működésének modorával és eszközeivel meg tudott volna barátkozni.

De ez Széchenyire nézve 1840 után lehetetlen volt. Akkori hangulata ép úgy eltávolította Deák Ferencztől, mint Kossuth Lajostól s az egész ellenzéktől. Kossuthnak a tömegekre lelkesítőleg ható jelentékeny egyéniségében azonban az egész ellenzéki politika éltető szellemét látta, s midőn Kossuthot támadja s befolyását csökkenteni akarja, nem annyira személye ellen indítja meg a harcot személyes gyűlöletből vagy irigységből, hanem annak személyében magát az ellenzéki politikát akarja megbénítani s kártékony következményeit a nemzetről elhárítani.

Hangulatai Kossuth személyét illetőleg ép úgy változnak idegrendszerének állapota szerint, mint egyéb életviszonyaira nézve. Mikor betegsége rohamaiban veszélyt, katasztrófákat lát magára s a nemzetre nézve, akkor Kossuth Lajosban veszedelmes varázslót lát, ki elbódítja az elméket, lidérczet, mely hinárba csalja az embereket; oly embernek tartja, a ki nemzetének bukását fogja előidézni. Néha gúnyolja, kicsinyli, majd mindenhatónak tartja, a kinek kezébe a nemzet sorsa van letéve; néha ellenállhatatlan árhoz hasonlítja, majd ismét lehetőknek hiszi, hogy ő lesz a gát, mely ezt az árt megakasztja. Tehetségeinek nagyságát, szívének nemességét nyíltan

elismeri s nyugodtabb perczeiben elfogulatlanul bírálja őt s kedvezően ítél felőle. Hogy Széchenyi, mikor betegsége nem kínoztta, mily igazságos és nemes tudott lenni, bizonyítja Naplóinak nem egy följegyzése, mely Kossuthra vonatkozik. De hogy Széchenyi nem volt eltelve állandó ellenszenvvel, vagy vak dühvel Kossuth iránt, kétségtelenné teszi két nevezetes följegyzése. Az egyiket 1844. aug. 27-én írta Naplójába: «Később beszélek Kossuthral. *Én nem hittem neki. De most azt hiszem, nincs őszintébb ember és hazafi*». A másik 1847. augusztus 25-ről szól s így hangzik: «Olyan-e Kossuth neve, hogy Magyarország átka vagy áldása lesz rajta? Ép oly kevésbé, mint a Széchenyién. Végre megtaláljuk egymást s egyesülünk a múltban.» Széchenyi Kossuthban nem a személyt gyűlöli és támadja meg, hanem egy veszélyes irányzat megtestesülését látja benne. Azért a mozgalomért, melyről azt hiszi, hogy oka lesz a magyar nemzet halálának, nemcsak Kossuthot teszi felelőssé, hanem Deákot s az egész ellenzéket is.

S e mozgalom megítélésében is változnak nézetei idegrendszerének állapota szerint s vannak pillanatai, mikor az újjászületés kezdetét látja benne. «Vajjon» — írja 1847. decz. 4-én — «ebből a zavargó ostobaságból valami nemzeti s alkotmányos állapot fog-e kifejlődni? Talán. 1825-ben minden mély marazmusba merült, most legalább konvulziók! Már ez is nyereség s gyakran a mocsárból emelkedik ki a fényes meteor! Csak Bécsből ne zavarjanak meg bennünket!»

De egészben véve nem tudott megszabadulni attól a meggyőződéstől, hogy az ellenzék politikája veszély a nemzetre nézve s a mint elméjében ez a gondolat uralkodott, még logikátlannak sem lehet mondani az ellenzékkel

szemben követett eljárását. Ő, a ki nemzetéért élt, csak kötelességét teljesítette hazája iránt, midőn mindent elkövetett, hogy a veszélytől megóvja.

S Széchenyi valóban látta a veszélyt. Munkáiból s Naplóiból látjuk, hogy a szociális forradalom szörnyűségeinek, az elnyomott néposztályok s népfajok irtó háborújának, a nemesség pusztulásának, teljes felbomlásnak, összeomlásnak, egy egész nemzet halálának rémképei gyötrik. Mintha ijesztő látomások jelennének meg lelke előtt, melyeknek alakjait csak ő látja s kivüle senki, s kimondhatatlan kínokat szenved, mikor azt tapasztalja, hogy a közelgő veszélyt, melyet ő oly világosan lát, ép nemzete nem látja, melynek pedig élete, jövője függ attól, hogy meglássa s kikerülje.

«Epedő kebellem» — írja a Kelet Népében — «és kimondhatatlan belső küzdelem közt írom e sorokat. De nem azért epedez keblem, nem azért küzd lelkem, mintha magammal tisztában nem volnék. Valóban nem; kínaim oka: «látni mint borul hazánkra vész s nem lelni magamban annak elmellőzésére váltig erőt.»

«Magyar egünkön égi háború s zivataros idők helyett a tavasznak legcsendesebb, leggyönyörtelibb napjait látják hazánknak jószívű, de hibás szemű optimistái. Nem úgy én; mert világosan áll előttem, hogy a Pesti Hírlap a legnevezetesebb czikkeiben homlokegyenest megfordított, tökéletesen ellenkező taktikát nem követ s magasabb szempontból nem fogja fel nemzetünk egybebonyolódott létét, honunk állását: megsemmisítésére vezeti a magyart s szaporábban, mint gondolnók.»

De hiába emeli fel intő szavát. Tavaszi fényt és virágzást lát mindenki. Csak Széchenyi lelke sötét s az élet felpezsdülésében csupán ő látja a közeli halál csiráit. Azért

nem értik meg az emberek. Nyilvánvaló, hogy elméjében oly premisszák vannak, melyek másoknál nincsenek meg s azért nem fogadják el következtetéseit. Elszigetelten áll s szavának nincs már hatása nemzete szellemére.

Báró Kemény Zsigmond Széchenyiről írt híres munkájában, mely irodalmunk gyöngye s melyben Széchenyit, az államférfiút, mély felfogással jellemzi, politikai magatartását Kossuthtal s az ellenzékkel szemben akként magyarázza, hogy a veszély, melyet Széchenyi látott, valóban megvolt, s hogy jóslatait az események igazolták, s így elszigeteltsége, fellépésének hatástalansága kortársainak rövidlátásából s a Széchenyi mélyebb belátásából származott. Azt mondja érintett munkájában, hogy «intései a közelgő veszély iránt, ujjmutatásai az egyénre, ki által s az eljárásra, melyből támadand a zivatar, annyira igazoltattak az események bekövetkezésénél fogva, hogy Széchenyi jóslatait vagy felső sugallatnak, mély sejtelemnek és a fölizgatott idegrendszer clairvoyance-ának kell tulajdonítani, — midőn aztán az egész kérdés az érzetek és a szív világába vitetik át; — vagy pedig, legalább nagy részben, egy uralkodó, kifejlett és szigorúan következetes ész analysisének, mely lélektani s politikai pontokon haladva mindig előbbre, a távoli eseményeket az alapokokkal összekötni és a tévedések természetéből a nemezis alakját megismerni inkább volt alkalmas, mint a többi kortársak ünnepelt bölcsesége.»

E magyarázat azonban ki nem elégítő. Ép az teszi elfogadhatatlanná, a mit Kemény felfogása helyességének bizonyítására főérvül felhoz. Ma már kétségtelen, hogy Széchenyi tévesen ítélte meg az ellenzéknek s Kossuthnak politikai működését s annak következményeit, s hogy Széchenyinek erre vonatkozó komor sejtelmei s jóslatai nem teljesültek.

Azok tehát, a kik Széchenyi eljárását csupán logikai s politikai szempontból bírálták, elítélték őt s Horváth Mihály Széchenyinek 1842-ben elmondott akadémiai beszédét is, melyben a magyar nemzetiség terjesztésére irányzott törekvések buzgó képviselői ellen fordul, annak az elkészesedésnek tulajdonítja, «mely benne azóta támadt, mióta a Pesti Hirlappal folytatott vitái következtében népszerűségét, annyi érdemei daczára is, mindinkább elveszítvén, helyzete mind elszigeteltebbé lett s a közvéleményre, melynek vezetését magának igénylő, mely azonban most is inkább a Hirlap után indult, befolyása megcsökkent.»

Az emberek rendszeren elvont erkölcsi s logikai mértékeket alkalmaznak mások cselekvésének s gondolkozásának megítélésében s a ki e mértékeknek meg nem felel, arra kimondják a szigorú ítéletet. Mintha az ember egy elvont erkölcsi vagy logikai lény volna, melynek életére testi szervezete legkisebb befolyást sem gyakorol. Ma már enyhébben ítélünk, mióta a tudomány eredményei kétségtelenné tették, hogy az ember erkölcsi s szellemi életében előforduló fogyatkozások, ellenmondások, testi szerveinek fogyatkozásaiból, betegségeiből, rendes működésök megzavarásából erednek, s hogy az ember hangulatai, érzései, erkölcsi és szellemi élete teste nélkül meg sem érthető.

A Széchenyi politikai életében beállott nevezetes fordulat is, melyet kortársai alacsony motivumokkal igyekeztek megmagyarázni, mely a legtöbbek előtt logikailag érthetetlen volt, s mely miatt majdnem mindenki elítélte, idegbetegsége előrehaladt stádiumának nyilvánulása volt, mely végzetes hatással volt hangulataira s értelmiségére; s valamint 1848-ban beállott elmezavara s később bekövetkezett öngyilkossága, úgy életének e jelentékeny eseménye sem magyarázható meg lélektani s politikai

okokkal, hanem csupán egy önálló tudomány, a psychiatria eszközeivel.

Láttuk, hogy Széchenyi betegségének természete az, hogy önálló kútforrása a komor hangulatoknak s ezek nem az élet viszonyaiból keletkező lélektani hatások, hanem az agyhártya fogyatékos táplálásának, tehát szervi bántalomnak eredményei. A testi bajból eredő lehangolt-ságot az elme megokolni igyekszik s keresi a külvilágban azokat a jelenségeket, melyek erre alkalmasak. Azért a betegség rohama alatt a lélek fájdalmát nem enyhítik a legderültebb képek, a legboldogítóbb életviszonyok sem, mert akkor a lélek csak aggasztó, komor képzetek befogadására képes, csak ezek lévén összhangban a lélek nyomott hangulataival. Mennél mélyebb elméjű a beteg, mennél gazdagabb életének tartalma, annál több anyagot talál, annál leleményesebb az okok feltalálásában, melyek önvádjait, életuntságát, kétségbeesését motiválják. S mennél nagyobbak a lelki fájdalmak, a szívszorongásokból eredő rettegek, annál nagyobb veszélyektől hiszi magát, családját, hazáját fenyegetettnek, miből az értelmiséget elhomályosító, az ítéletet megtévesztő képzelgések származnak.

Mikor Széchenyi nemzete sorsával kezd foglalkozni s hazáját befogadja eszméi körébe, azonnal arra is kiterjednek komor hangulatai. Nemzetét s hazáját halottnak látja. Elméjének nem kell sokáig keresni a hangulatainak megokolására alkalmas jelenségeket; csakhamar megtalálja nemzete tespedésében és mozdulatlanságában.

De Széchenyi nem passzív, kesergő, hanem cselekvésre termett melancholikus s arra határozza el magát, hogy megmenti nemzetét s életre ébreszti. A nemzet fölébred, de lassan lábbadozik, mozgásra, tevékenységre nem mutat

nagy kedvet. Széchenyi törekvései akadályokba ütköznek s ilyenkor kétségbeesik s azt mondja, hogy holttestet dörzsöl s minden fáradsága kárba vész. Így mulik el másfél évtized s mert a reformok nem haladnak s a fejlődést, melyet ő óhajt, mindenütt gátolja a múltból örökölt korlátoltság, előítélet s az újításoktól való irtózás, betegsége rohamaiban mindig e jelenségekkel okolja meg hazája sorsán érzett kétségbeesését.

Ez alatt lankadatlanul hazája felvirágzásán fáradozik s életének viszonylag rendes, nyugodt, harmonikus napjaiban a siker megelégedéssel, önérzettel s édes reménnyel tölti el lelkét. De betegsége folytonosan fejlődik, a rohamok gyakoriabbakká s hosszabbakká, a rohamok közötti időközök rövidebbekké lesznek s így ritkábbakká a betegségtől ment derült és nyugodt napok is; s mind sötétebb árnyak borúlnak lelkére.

Széchenyi állapota 1838-ban fordul rosszabbra. Ez év elején a pesti árvíz idejében támadja meg egy nagy roham, mely hónapokig tartott. Sokáig ágyban fekvő beteg volt s Naplói, valamint Tasnerhez írt levelei azt bizonyítják, hogy e roham nagy pusztítást vitt végbe egész szervezetében, s habár felgyógyult, mégis ez idő óta nagyot változott s idegrendszerében a régiak mellett új aggasztó jelenségek merülnek fel, melyeknek a roham előtt nyoma nem volt.

A betegségével járó fizikai jelenségek gyakrabban s erősebben mutatkoznak. Fuldoklások, görcsök kínozzák; szédülései vannak s úgy érzi, mintha a guta környékezné; főfájásai borzasztók, azt hiszi, hogy agyveleje ég, vére lángban van s teste rothad. Néha két hétig nincs ürülése; érveréseinek száma 48-ra, egyszer 43-ra csökken, testének súlya 138 fontról néhány év alatt 113-ra száll le.

Idegrendszere folytonos izgalomban van: nem tud

magán uralkodni, az elmezavar előérzete gyakrabban fordul elő; úgy érzi, mintha valakit meg kellene ölnie. Unalom és életunttság, szemrehányások és önvádak kinozzák. Azt hiszi, hogy átok fekszik rajta, hogy sötét hatalmak kezében van, hogy el van kárhozva. A sír sötéten nyílik előtte meg s körülötte pusztaság és komor minden. Szívszorongásai s ebből eredő rettegései s képzelgései évről-évre jobban erőt vesznek rajta. Félálomban látomásai vannak, melyekről azt mondja, hogy senki sem képzelheti, mily szenvedéseket okoznak neki. Éjjel borzasztó halálos félelem fogja el s egy idő óta rettegéssel ébred föl. Halálos rettegéseiben felugrik s agyon akarja magát löni, hogy a haldoklás kínjaitól meneküljön. 1838-ban veszi észre, hogy mindig fél s idegeinek nagy elgyengülésére mutat, hogy ok nélkül sír s rettegés uralkodik lelkén. Éjjeli látomásaiban az ő s családja tagjainak halála, pusztulás, vérontás, forradalom, anarchia, katasztrófák rémképei jelennek meg lelke előtt. «Mily éj! Mily álmok!» — írja 1845-ben. — «Nincs egy fényes pont. Halálos álmok. Kimondhatatlan rettegés a haláltól.»

1845-ig csak éjjeleit mondja elviselhetetleneknek. De úgy látszik, hogy ebben az évben idegbetegsége megint új stádiumba lépett, mert most már nappal is vannak látomásai.

«Éjjel halálos rettegés», — írja 1845 február 12-én. — «Most már ez az érzés éber állapotomba is átmegy. Nagyon le vagyok verve.» — «Nagyon rosszul vagyok. Majd meghaltam a rettegéstől.» — «A legborzasztóbb melancholia korbácsol. Ó ha sejténék az emberek, mi megy végbe bennem! Gondolataim összezavarodnak.»

A ki sohasem tanulmányozta az elmekórtant és sejtelmese sem volt arról, hogy létezik oly betegség, mint a Széche-

nyié, természetesen fogja találni, hogy oly ember, a kinek lelkén ily hangulatok uralkodnak, más színben fogja látni a világot s az embereket, mint az, a ki e betegségben nem szenved.

A ki e betegséget ismeri, tudja, hogy e baj természete, logikája azt hozza magával, hogy a beteg a szervi bántalomból eredő sötét hangulatokat, rettegéseket a külső világ jelenségeivel igyekszik megokolni, s hogy az őt környező viszonyok és tényezők elfogulatlan, tárgyilagos megítélésére azért nem képes, mert csak azokat a képzeteket képes befogadni, melyek a lelki fájdalmak megokolására alkalmasak.

Széchenyi sem járhat el másként. Mikor a nemzet tespedt, e tespedés aggasztotta s ezt tartotta a nemzet halála okának, melynek ijesztő képét lelkében hordta. De a viszonyok megváltoztak. A nemzet tespedése megszűnt s elevenség, a haladásra való törekvés s nemzeti lelkesedés váltotta fel. Most már aggodalmait, ijesztő látomásait nem okolhatta meg a nemzet tespedésével, hanem a megváltozott viszonyokhoz alkalmazkodva, a lelkében uralkodó rettegés megokolására a veszélyt a nemzet fejlődésében, szellemi mozgalmaiban s legnemesebb törekvéseiben találja meg. Mély és messzelátó elméje ilyenkor teljesen rém látásainak szolgálatában áll. Minden törekvésnek, cselekvésnek fölfedezi aggasztó, veszélyes oldalát, s minthogy nincs tárgy vagy működés, melynek veszélyes oldala ne volna, könnyen arra a meggyőződésre jut, hogy felfogása helyes, hogy a ki e veszélyt nem látja vagy számba nem veszi, rövidlátó s könnyelmű. De a külvilág e felfogása a legjobb esetben egyoldalú, rendesen pedig téves, mert még abban az esetben is, ha az elme való vagy lehető veszélyeket talál, ezek oly óriási nagyításon mennek keresztül,

hogy oly alakban, mint őket a beteg látja, valósággal nem léteznek.

A mint Széchenyi ebbe a lelki állapotba jutott, a nemzeti mozgalomnak csak veszélyeit képes meglátni. Innen ered 1840-ben az az óhajta, hogy a közvélemény izgatása, vagyis a nemzeti és szabadelvű eszmék terjesztése szűnjék meg; innen erednek aggodalmai, mikor Kossuth s az ellenzék az izgatást s küzdelmet újra megkezdi s szakadatlanul folytatja; innen ered az az elhatározása, hogy föllép Kossuth s az ellenzék ellen, hogy ellensúlyozza hatásukat s megóvja a nemzetet a veszélyektől, melyek a nemzeti mozgalom terjedéséből keletkezhetnek.

E beteg lelki állapot jelentékeny befolyással van értelmiségére s lényegesen módosítja politikai nézeteit is.

Széchenyi, ki haragra lobbant azok ellen, a kik közönyösek voltak a nemzetiség ügye iránt, ki a magyarosítást tűzte ki céljául s rajongott a magyar nyelvért s terjesztésére törekedett, 1841-ben veszélyt lát azokban a mérsékelt, Magyarország nem-magyar ajkú lakosai iránt kiméletes és méltányos követelésekben is, melyek a Pesti Hirlapban megjelentek, élesen kikel a magyar nyelv terjesztésében buzgólkodó hazafiak ellen, tagadni kezdi a magyar nyelv terjesztésére irányzott törekvések jogosultságát, mert még nincs kifejlett irodalmunk s nincs «olvasztói felsőbbségünk» s igazoltnak tartja az ellenhatást, melyet eljárásunk a nem-magyar népfajok részéről elő fog idézni. Széchenyi, mert a szláv mozgalmak megrémítik, s mert tudja, hogy e mozgalmakat Bécsből támogatják, attól tart, hogy a nem-magyar népfajokat a gyenge magyar ellen fogják uszítani s azok segítségével fogják agyon nyomni. «Horvátország s az összes szlávok fölébrednek», — írja 1843-ban. — «Mit kell akkor tenni? A sírba feküdni.»

Széchenyi, ki a magyar fajra nézve halálos veszélyt látott a rendi intézmények fentartásában s azért követelte a robot, az ősiség megszüntetését; a ki a magyar alkotmány biztosítását abban látta, hogy Magyarország minden lakosa részesüljön annak jótéteményeiben; a ki a nemzet szellemi kifejtését óhajtotta a kultura összes eszközeivel; a ki a közteherviselés elve mellett izgatott s mindezekről várta a nemzet újjászületését, 1840 után ez üdvös intézkedéseknek csak veszélyes oldalát látja. Ennek következménye az, hogy a kitüzött célokhoz elvileg tovább is ragaszkodik ugyan, de a kivitel módosatait és egymásutánját illetőleg nézetei jelentékenyen módosulnak. Azt hiszi, hogy a magyar fajt csak arisztokratikus alapon lehet fenntartani; hogy a politikai jogok kiterjesztése a demokratikus elemekre a magyar nemzetiséget veszélyezteti; a robot és ősiség eltörlése s a szabad tulajdon is aggodalmat kelt benne; az örökváltság s közteherviselés kérdései megoldásának egymástól függővé tételét forradalomra vezető eljárásnak, a nemesség megadóztatását 1847-ben igazságtalannak, a nemesség vagyoni állását megingatónak tartja; a népnevelés előmozdítását illetőleg is komoly aggályai vannak; mindenben veszélyt lát a magyar nemzetiségre nézve, még a zsidók emancipációjában is, mely 1844-ben került szóba a főrendeknél, s azért ellenezte is. Minden eszméjéhez ragaszkodik, elvben hű marad önmagához, de idegei nem bírják el a küzdelmet. A gondolatoknak egy egész rendszerét építi föl, hogy bebizonyítsa másoknak s önmagának, hogy a célok, melyeket ő képviselt, magokban véve helyesek s veszélyes voltak csupán abban rejlik, hogy valaki *most* törekszik megvalósításukra. Azt a doktrinát állítja fel, hogy a szabadság- és haladásnak számos érdeke van, mely a magyar faj érdekeivel ellenkezik, holott a har-

minczas években azt hirdette a nemzetnek, hogy a szabadság és haladás érdeke egy a magyar faj érdekével, mert a szabadság és haladás teszi lehetővé anyagi és szellemi kifejlődését s jövőjének biztosítását.

Politikai nézeteit 1841-ben a Kelet Népében a következőkben foglalja össze :

«A «Mi»-nek és «Miként»-nek minélelőbb életbe léptető sorát illetőleg pedig szintén legnagyobb általánosságban, és addig is, míg minden tárgyra egyenként ismét visszajönni alkalmam lesz, és egyebeket s fontosabbakat, csak-hogy jelenleg nem annyira napi rendűeket is hozhatok szőnyegre, im ezeket tűzöm ki ezuttal is némi propylæumokul :

«A magyarság terjesztésével, mint már fentebb érintém, felette csinján kell haladni, s közneheztelés érje azt, vagy inkább közellenzés, ki bár legtisztább szándékból is, de oly móddal jár el ezen minden magyarnak legszentebb tisztében, mikép eszközlésének nem haladást, hanem okvetlen visszahatást kelljen következtetnie. E helyett azonban az alkotmánynak mindenkire terjesztése mozdíttassék elő lehető legsebesebben, mi természetszerint éppen nem eszközöltetik «túlhajtság», hanem egyedül azon lépésőzet által, mely aristocratiai létünknel fogva az alkotmányban s nem az alkotmányon künn fekszik ; minthogy akármennyire terjedjen is vágyunk *in ultima analysi*, anarchia nélkül nem haladhatunk egyéb formákban elő, mint aristocratiaikban, anarchiából pedig ránk nézve nemzetiség tekintetében soha nem forrhat ki újjászületés, de szövevényes állapotunk- vagy inkább nyavalyánknel fogva okvetlen be kell következni a halálnak : mit soha nem szabad felejtenuk. — E kérdést egyébiránt most se részletesebben, se világosabban nem magyarázhatom.

«Ereink vagy inkább: erőink egy-egy célra összesítése végett elmulhatlanul központot kell alkotni, mely parancs nélkül és egyedül varázsa által minden színtű s minden körülményű magyart néha magába vonzzon, és hosszabb időre is ott tartson; minthogy egyedül ily központ hozhatja illő arányba azon szétágzást, mely municipális alkotmányunk következménye. Bécs központja a közbirodalomnak ugyan, de nemzeti kifejlés tekintetében egyedül Buda és Pest válhatik a magyarnak természetes gyűlpontjává; Budát és Pestet kell tehát, s ha másképp nem lehetne, nemzeti közérővel vagy legalább nemzeti pártolással nem csak minden lehető és kivált vízveszélytől gyökeresen megóvni, de minden magához vonzó varázsszal is ellátni; — — s mennyire lehetséges, sőt aránylag könnyű ennek eszközlése, s elannyira, hogy kevés év leforgása alatt senki rá nem foghatna ismerni Buda- és Pestre, s mind nyári mind téli lakásra e két város Európának legkellemesebb városaihoz lenne a legszigorúbb igazság szerint sorozható; ezt be tudom bizonyítani, s engedjenek szabad kezet, s pártoljon csak a nemzet okszerintileg, végbe is viszem.

«Az ősiségnek az ország belbecsét s ekkép egészségi erejét elnyomó zsibbadéka — minden visszaható erő, és a fiscalitási jogok csorbítása nélkül egyébiránt, okkal-móddal — miről szinte máskor — minél előbb küszöböltessék ki anyaföldünkről. — Emeltyűre van szükségünk, mind azon kincsek kiemelése végett, melyeket most sivatag és mocsár föld. A földbirtokost kell tehát hypothekával megajándékozni mindenek előtt — ez a szegnek feje — mert csak ez vonz maga után nem mesterkél, de valódi közgazdagságot; nagy hypothekája azonban mindaddig Magyarországon általában véve a földbirtokosnak nincs, míg igazi

tulajdona nincs, igazi tulajdon pedig és ősiség összeférhetlen ellentét.

«Miután szabad és biztos közlekedés nélkül éppen oly bágyadt egészségű és beteg a hon, mint azon test sem pezseghet erőtlől, de csak hervadólag teng, melynek ereiben szabadon s élénken nem foroghat a vér: készüljön — minthogy hazánkat lehető legjobb egészségre emelni minden módon kell, és ehhez minden magyarnak a legnagyobbtól a legkisebbig tehetsége szerint járulni legszentebb kötelessége — készüljön mondom, Magyarországon keresztként átvezető biztos közlekedés keletről nyugotnak és északról délnek Pesten keresztül, legyen az bár kő-, bár vasút, bár vízcsatorna, mi hely és körülmény szerint legcélszerűbbnek fog mutatkozni. Ezek eszközlése társulatokra legyen bízva, melyek azonban, hogy meg is alakulhassanak, és ne csak papiroson veszsenek el, vagy már kezdetkor bukjanak meg, úgy álljanak az ország pártolása alatt, mikép a vállalatnak szántól öt tiszta jövedelmét minden esetre biztosítsa a hon, ha t. i. a nemzeti ellenőrség alatt álló vállalatok nem vergődhetnének legalább is ilyes jövedelemre azon vámpénz után, mely a törvényhozás meghatározásával, vagy ha ilyes részletekbe nem kívánna ereszkedni, annak legalább helybenhagyásával mindenki által volna fizetendő. — A már tervezett, vagy mi több: már életbe lépett közlekedési módokat pedig, melyek azonban közbizodalom s egyedül, mint gondolom, ennek híja miatt, mint például a Pozsony-Nagyszombati vasút, nem bírják az idő mostoha fordulatának, vagy inkább a mestersegesen (!) ránk hozott eseményeknek most egyszerre oly rögtön berohanó árja ellen sajátlag, minden segítség nélkül kivívni a sikert, az efféle hasznos vállalatokat is szintily pártolásra méltassa az ország; mert bárhol mutatkozzék

is a nemzeti testben rothadási jel — tönkre dülő vállalatok pedig nem egyebek — az egész test sínlik utána.

«Miután nemzetet tekintve, éppen oly balfogás pénzt nem venni fel, vagy mesterséges pénzt nem készíteni, hol erre bizonyos hypotheka van, mint balfogás adósságokba vergődni, vagy papiros pénzt kibocsátani, hol viszont arra hypotheka nincs: ám alakuljon legalább is 50 millió pengő forintnyi mesterséges pénz-kibocsátó nemzeti bank; mint-hogy ha ily kibocsátásoknak van helye valahol a világon, s nem csak haszonhajtási, de hypotheka-nyújthatási tekintetben is: ugyan hol volna annak helye inkább, mint Magyarországon; mert kérdelem, hol van több lappangó, és csupán csak pénz híja miatt annyi ki nem fejlett kincs, mint éppen Magyarországon. Életbe is kell ezért léptetni ily intézetet minél hamarább, s nem csak a köz meggazdagulás oly fontos tekinteténél, hanem azon még sokkal fontosabb oknál fogva is, miszerint, miután vérünk is sokkal élénkebben kering most, mint azelőtt, s ekkép a cselekvési és kiállítási vágy is sokkal nagyobb bennünk, mint vala, tágabb cselekvési s erejét valamiben gyakorlóit mezőt is kell nyitni a magyarnak, mint a milyennel eddigelé bírt; előlegezett pénzerő nélkül azonban ily mező meg nem nyilhat, minthogy ily előleges hypomocion nélkül a legszebb, legjózanabb vágy is bizony csak vágy marad örökleg, vagy rossz hatást vévén, mint mikor a töltött puskának csője be van hegedve s elsül, felette nagy szerencsétlenséget okozhat; mit jó volna azoknak, kiket ezen óvakodási sor illet, néha egy kis gondolóra venni.

«De sokkal fontosb mindezeknél a köznevelés tárgya. — Én csak kevéssel ezelőtt az általános nevelés ellen valék — mit sok, tudom, borzadással fog hallani — de nem különcségből valék ellene, vagy azért, mert kedvem éppen így

csosszant, mi tán nem egy fényes indítványnak legmélyebb sarkalata; hanem egyedül azért, mert valamint nem tartom jó logikának — pedig csak ez visz sima úton célhoz — ha valaki növendéket illetőleg azt mondaná; «csak nőjön, csak erősödjék, csak vastaguljon előbb, majd megtágítjuk köntöseit azután»; de azt tartom jó logikának, ha valaki, úgy is tudván hogy nőni fog a növendék teste, már előlegesen tágítja ruháit, mikép nem csak semmi ne hátráltassa növést, sőt ezt mozgás, gyakorlás s egyáltalában gymnastica által még nevelni is lehessen, és a nélkül, hogy szétszakadjon a köntös: úgy azt sem tartom józan logikának — *ha t. i. egy tökéletes forradalmon nem akarjuk áthajtani a nemzetet, hanem ingadozás nélkül kívánunk nagy nemzetté emelkedni* — ha nevelés által még mesterségesen is tágítatik a már magától is mindegyre növekedő nemzeti test, mielőtt elég tág köntöse, azaz «elég tág politikai léte» volna, melybe azt megbomlási veszély nélkül úgy szólván, belé is lehetne nevelni. — *Forradalom ránk nézve legveszélyesb halálos betegség, nemzeti élet pedig a legfőbb cél; ám reformáljuk tehát magunkat ingadozást okozó crisis nélkül, és e tekintetben már-már meg van nyerve némileg a csata, ha most némi nemzeti sakkjátzók túl-tüze, de inneni felfogása miatt nem megy minden ismét veszendőbe; mert hiszen «kezd-kezd lenni, sőt van-van Magyarország minden lakosinak tágacskább politikai léte már», és ekkép hála az ég, valamint a terhes nyavalyából kilépettnek, ha bizonyos fokra felerősödött, szabad mozogni, és egygyelmással élni is, mi csak kevéssel ezelőtt tilos vala: úgy a haláli álmából felébredt magyarnak neveléséről is lehet veszély nélkül, sőt kell ezentúl már gondoskodni, s adjon Isten erőt, s ezen legfontosb, legszentebb tárgynak okszerinti vizsgálásával is eléállok minélelőbb.*

«Jóllehet első felfogásra, sőt hosszabb megfontolás után is a nevelés tárgya mutatkozik nagy nemzeti sakkjátékunk azon vonásának, melynek józan logika szerint minden más vonást alá kellene rendelni; mert ha nem akarjuk tagadni, bajaink legfőbb oka tán az, hogy nincs hazánkban, mint szokás mondani, elég «gátra való alkalmas legény», de e helyett inkább csak szónok, irkafirkász, vagy egyedül nagyokat s kicsapongókat tervező van általánosan köztünk, és hibázik viszont azon józan, és minden lárma s pompa nélkül tenni s cselekedni tudó osztály, melyből minden hivatalra s minden dologra lehetne találni elég, választásra alkalmas egyént, mi azonban korántsem lelki tulajdonunk vagy értelmi súlyunk hiából, hanem egyedül nevelésünk fonák és még is oly bonyolódott létéből veszi eredetét; mert valóban, ha csalni nem akarjuk magunkat, sehol sincs annyi «sokat tanult» s még is annyi egészen haszonvehetlen ember, mint nálunk, azoknak pedig, kik köztünk életbe vágóbb szerepet kívánnak játszani, kivált hivatali tekintetben — mert annyi a törvény, rendelet, szokás, tudnivaló stb. — valóban mindenhez értőknek s igazi ezermestereknek kell lenni, ha rögtön meg nem akarnak akadni, vagy ki nem esni; nevelésünk egészen elhibázott, és így mint mondám, úgy látszik, mintha semmi sem lehetne sürgetőbb, mint ennek minélelőbbi elrendelése, s kivált most, miután már-már tágul az általános politikai lét, s e szerint a legjózanabb logika után is minden kettészakítási veszély nélkül lehet növeszteni a nemzeti testet és lelket; de mind e mellett a nevelés tárgya még sem a most teendő legelső vonás, s nem csak azon logikai, némileg még most is álló okból, hogy a nemzeti politikai köntös, noha sokkal tágabb már, még sem elég tág még — és sima úton emelni a hont a legfőbb szempont — hanem

legfőképp azon okból nem a legelső vonás, mert ezen tárgynak idővesztés nélküli s talpraesett elrendelése nem függ egyedül magunktól; mihez képest oly vonások vannak napi renden, melyek ha nem volnának is teljesen szabadkézilég a leglogikaibb vonások, azáltal lesznek azokká, hogy egészen tőlünk függenek, és eszközlésükben nincs hatalom, mely hátráltathatna — — —. Más két tüsténti vonást ajánlok tehát addig is, míg e nagy nemzeti kérdés megéri, s jót állok, mikép ha tetteg életbe lépnek, elmulhatlan be fog következni hazánkra boldogság és nemzetünkre dicsőség. S ugyanis:

•Ne toljuk ezentúl a hibákat s nemzeti hátramaradásunk okát, mint eddigelé vala szokás, általán véve mindig egymásra s kivált a kormányra, s viszont; jóllehet ezt igen sokszor tehetnök igazsággal: de keressük azokat egyenesen magunkban; mert ha nem lelünk is minden hibát és hátramaradási minden okot magunkban, ám találunk valót, egy cseppet se kételkedjünk, miken ha javítunk, rögtön óriási előmenetelt tesz honunk; mert semmi, de egyáltalában semmi nem neveli, legyünk erről bizonyosak, valamely nemzetnek valódi erejét annyira — és erre van szükségünk — mint ha minden tagja ugyancsak derekasan betölti és férfiasan megállja maga helyét; ily jó gondolatra — és nem hiszem, hogy ennél, fejledező nemzetünket tekintve, jobb gondolat lehetne — azonban csak akkor szokott jönni az ember, mikor mindigi másutt keresés és másra tolás helyett, magával számoló hangulattal saját keblébe nyul; s azért tegyük ezt minél előbb s minél többen, és felette rövid idő alatt oly előmeneteknek leszünk tanúi, melyeken magunk is fogunk csudálkozni, kivált ha nem mulasztjuk el az ennél nem kevesebbé, sőt tán még üdvösb vonást is minél előbb életbe léptetni, mely nem egyéb, mint

«Bizonyos «kötelességérzet»-nek felébresztése és közön-
ségessé tétele, mely minden magyart, bár nagyot, bár
kicsit, bajnoki érzéssel kössön hazájához, mint egy elha-
gyott, s védlést s pártolást még mindig annyira megkívánó
honhoz. Állna honunk erős lábon, ám akkor némileg fel-
volnánk oldva azon hőslélekű kötelességérettől, mely min-
den derékban, ha nem alszik vagy nem felejt el magát,
minden lépteiben tettleg él: «Védni a gyengét». — Ámde
kit magyarrá teremtett a legmagasb Úr, és nem szégyenli
elhagyott, még annyira gyenge vérének nem fogni bajno-
kilag pártját: az, ha nem alszik — és jó volna e részben
elvégre egészen felébrednie — ha nem alszik, mondom, és
éber létben képes minden segítség nélkül magára hagyni
a gyámolást még mindig annyira megkívánó hont, az, bár-
mily magas, fényes helyzetű legyen is — legalább az én
szótárom szerint — nem derék. Bajnoki pártolása honunk-
nak azonban korántsem azon fellengős enthusiasmus, mely
szerint úgy szólván, mindenki a kolomp elővitelére hiszi
magát meghíva lenni, vagy éppen a mai nagy divatú kor-
teskedés, éppen nem; de egyenesen — a mennyire néhány
szóval kitehetni ily felette fontost — bizonyos zarándoki
komoly magamegtagadás, melynél fogva inkább abban-
hagyni mint ártani, sokkal inkább használni a honnak,
mint fényleni sajátlag, kívánunk s törekedünk, és mely
megtagadási hangulatnál fogva soha bármily kicsire is, mi
a hazát illeti, igen nagyoknak nem, de mindenre inkább
igen kicsinyeknek és elégteleneknek hisszük magunkat, s
nem csak szóval, holt betűkkel, és mások cselekvéseinek
gáncsolásával, de hasznos tettel is neveljük a közállo-
mány egészségét.

«Ébreszszük és tápláljuk lelkünkben e zarándoki érzést
minden alkalommal, míg úgy szólván szokássá nem válik

az bennünk, s öntsük azt azokba is be, kikben az még nem létezik; minek következtében minél előbb ki bírjunk lábolni nemzeti életünk azon stadiumából, hol még nem a néma és csendes kiállító erő látszik tetszeni annyira, mint a maga bőrébe férti nem tudó ifjúsági negéd, mely csak ront, de nem alkot — — — és

«Álljunk ennekokáért mindenek felett, s mennyire csak képesek vagyunk, minden tetteinkben, az értelem mezejére, s legyünk, valamint több előkelő nemzetek, természeti hangulat és régibb súrlódás után felette sokban, legyünk mi a *kelet népe* elv szerint, s ekkép ha lehet mindenben: az «oknak népe».

«A budai hegyekben állítsunk temetőt, egy szabad ég alatti Valhallát. Legyen vérünk jobb része, vagy ha bukunk kell, legyen a magyar, kinek ehhez kedve van, halálban legalább egyesülve, ha nem tudott életben egyesülni és nem birta értelme által az elsülyedéstől megmenteni magát . . .»

Ez a hosszú idézet Széchenyi egész életének hű képét tárja elénk. Minden törekvése nemzetének van szentelve; elméje szakadatlanul keresi az eszközöket, melyekkel a nemzet életét, fejlődését és virágzását előmozdíthatná; cselekvése folytonosan e cél elérésére van irányozva s lelke még sem tud szabadúlni a megsemmisülés gondolatától s a fényes jövő tervei közé önkénytelenül beleszövi a nemzeti temető komor eszméjét s egy önmagával meghasonlott, emelkedésre elég erővel nem bíró nemzet halálának képét.

Még 1826-ban Magyarország oly benyomást tesz reá, hogy ebben az országban található a legkevesebb anyag a forradalomra. 1838 után már a forradalom jelenségeit látja mindenütt s annyira érzékeny, hogy mikor 1839. évi márczius

23-án Bánk bánt adják a nemzeti színházban, ezt írja Naplójába. «Mégfoghatatlan, hogy a kormány megengedi, hogy ily bolondságot (Unsinn) játszszanak. Rossz, veszedelmes tendenczia.» Néhány évvel később a pesti polgárságot figyelmezteti a veszedelmes demokratikus tendenciák terjedésére.

Lelki állapota lehetetlenné teszi, hogy az őt környező állapotok és emberek a magok valóságában tükröződjének elméjében. Aggódó, rettegő lelke a nemzet törekvéseiben mozgalmában az anarchia, a felbomlás előjeleit; a lelkesedésben lázt s deliriumot; a nemzet jogainak védelmében, ujjhúzást, daczot és elbizakodottságot lát. Az egész ellenzék, mely a nemzetnek az a része volt, melyben a Széchenyi eszméi éltek s megtestesültek, melynek tagjai között voltak Magyarország legkiválóbb s legbölcsebb férfiai, a kiket a későbbi fényes siker igazolt, oly politikai pártnak tekintette, melyben hiányzik minden higgadtság, érettség, államférfiúi belátás s azt írta rólok, hogy «az ő modoruk semmi jót, de csak átkot hozhat hazánkra». A magyar nemesség szabadelvű részében, mely alapjában konzervatív gondolkozású volt, forradalmárokat, Pestmegye rendjeiben jakobinusokat lát.

Politikai pályája kezdetén a tespedésben látta a legnagyobb veszélyt s minden eszközt jónak tartott, mely azt megszünteti s a haladást és fejlődést előmozdítja. Mikor a haladásra s fejlődésre való törekvés a nemzet nagy részét magával ragadja, megijed a mozgalomtól, mert betegsége következtében csak veszélyes oldalát látja s minden eszközt jónak tart, mely a mozgalmat lassítja s korlátozza.

Széchenyi politikai magatartása mind a két esetben szubjektive logikai volt. A mint ő, ki hazáját oly igazán szerette, valamely politikai törekvést veszélyesnek tartott a hazára nézve, kötelességének tartotta, a következmé-

nyekre való tekintet nélkül, síkra szállni ellene. De azért ítélete meg volt tévesztve. Betegségének most már mind hosszabb rohamaiban elvesztette arra való képességét, hogy elfogulatlanul szemügyre vegye a valóságot s meglássa a nemzet törekvéseiben a siker lehetőségét biztosító tényezőket is.

Széchenyi, kit rémes látomásai nem csak éjjel, hanem már nappal is gyötörtek, rettegett minden küzdelemtől, mert csak a vele járó veszélyeket volt képes meglátni. A nemzetet gyengébbnek, ellenfeleit erősebbeknek képzelte, mint valóban voltak. A ki küzdeni akart Magyarország akkori viszonyai között, rövidlátónak, a nemzet életét könnyelműen kockáztatónak, ábrándozónak mondta s el nem ismerte komoly politikusnak.

A magyar szabadelvű ellenzék azonban folytatta kettős küzdelmét s nagyobb erővel és sikerrel, mint valaha. Védte az alkotmányos szabadságot a kormány ellen s követelte a szükséges reformokat s e téren tovább haladt abban az irányban, melyet Széchenyi a harminczas évek elején a nemzetnek kijelölt.

Széchenyi összeütközik az ellenzékkel. 1841 óta folytatja ellene a harcot, mely a Kossuth ellen írt Kelet Népevel kezdődik s az 1847-ben közzétett Politikai Programmtöredékekkel végződik.

E két szenvedélyes kitörés rendkívül érdekes. De nem a politika szempontjából. E két könyvnek alig volt s nem is lehetett nagy politikai hatása s nem változtatott a helyzeten. Nagy érdekűek s becsesek a sok adat miatt, melyek Széchenyi multjára, fejlődésére s belső életére világot vetnek; másrészt azért, mert ezekbe írta bele politikai látomásait, melyeket Naplójának rövid följegyzéseiben csak sejtet, vagy néhány szóval érint, de valódi alakjukban nem közöl.

Széchenyinek tépelődésre s önvádakra hajló lelkében már a harminczas években is fel-felmerül az az aggodalom, hogy izgatásaival nem tesz-e több kárt, mint hasznot a nemzetnek. «Életem borús — írja 1831-ben — s napról-napra több kellemetlen aggályom támad, vajjon eszméimmal nem teszek-e több rosszat, mint jót? Az emberek nem értenek s így megzavarom őket.» — «Könyvem (a Stádium) egy részét elolvastam Andrássynak — írja ugyanabban az évben — a ki elborzadt. Azt mondja, hogy égő fáklya, melyet se eloltani, se szabályozni nem lehet. A cenzor, a ki megengedné kinyomatását, se okos, se becsületes ember nem lehet. Megdöbbsentem.» — Búskomorságában munkáiban veszedelmes tendenciákat lát s 1841-ben azt mondja magában, hogy nem lett volna-e jobb a Hitelt s a Kelet Nepét meg nem írni s azt teszi hozzá, hogy a mint az embernek ily kétségei vannak, vége a földi boldogságnak. Az a tudata van, hogy megindította a mozgalmat, s az az aggasztó érzése, hogy nem bírja többé megakasztani.

E hangulat, mikor betegsége még nem haladt annyira előre, mint később, ritkábban jelenik meg, de mint a betegség testében, a hangulat is mindig lelkében lappang s betegsége fejlődésével mind erősebben nyilvánul, míg végre teljesen elborítja lelkét, mint Döblingben tartózkodásának első hónapjaiban láttuk.

Így a betegségével szükségkép járó önvádak tartalmat nyernek s a lelki kínokhoz, melyek abból erednek, hogy a mozgalomban veszélyt lát a nemzetre, az a gyötrő tudat járul, hogy e mozgalomnak ő az oka. A küzdelem tehát azok ellen, kik e mozgalom vezetői, nemcsak kötelesség a haza iránt, hanem lelkiismeretének megnyugtatósára is szolgál. De Széchenyi mentséget is tud felhozni maga mellett. Akkor, mikor ő izgatott, a nemzet tespedésbe

volt merülve. A nemzetet föl kellett rázni, sülyedésének tudatára ébreszteni. Ő ezt akkor tette, mikor szükség volt rá s azért használt is nemzetének. A kik ma izgatnak, mikor a nemzet már fölébredt s érdekeinek tudatára jutott, fölösleges és káros dolgot művelnek.

«Eszünket kell minden szenvedelem nélkül használnunk, — írja a Kelet Népében. — És eszünk, ha bennünk minden hajlam, minden mellékes tekintet, minden szenvedelem hallgat, a feltett «miképre» nézve, hogy t. i. mi módon haladhassunk honunk alkotmányos rendével legdiadalmasabban, vajjon mit fog tanácsolani? — Okvetlenül azt, hogy valamint 10—12 évvel ezelőtt ezen rendnek mély álmokórsága a felébredést, a felrázást tette legsürgetőbben szükségessé: úgy ma, midőn minden jelenség mutatkozik inkább, mint az álmokórságé, ismét azon kell iparkodni mindenekfelett, hogy a szenvedelmek csillapíttassanak, az itt-ott mutatkozó túlhév a rendes körből ki ne törjön, a túláradozó élet határt leljen, szóval: hogy a megindított erőmű ne csak haladjon, de ne is ingadozzon, sőt le ne peregjen, hanem rendes forgásban tartva, okkalmóddal a legélénkebb mozgásra emeltessék; vagy más szavakkal: e helyett, hogy mint 10—12 évvel ezelőtt a kiváltságos rend kötelességfelejtett tagjait t. i. a sokkal nagyobb számot felette hasznos és ekkép illő vagy legalább megbocsátható, sőt egyenesen kötelesség volt, gyáva önfeledésből erősen, erősebben, lehető legerősebben felriasztani, felkínózni, habár ez titokban nem is és csak a szabad ég alatt történheték: úgy ma, midőn a kiváltságos rendnek leghatalmasabbjai és a nagyobb szám teli van a legjobb akarat-tal, mindent tenni és csak azon múlik a dolog, hogy kétszer kettő nem tizenkettő, egy nap nem nyolcz nap, ember nem isten; ily körülmények közt ilyes felriasztások, felkínzások

nemcsak nem hasznosak és nem illők, de meg sem bocsáthatók, és pedig azon felette egyszerű okból, miszerint például a túlhajtott gőzerőműnek sem köszén, sem tűz, de éppen ellenkezőleg, gőzkirekesztés kell és azon még sokkal fontosabb tekintetnél fogva, mely a 10—12 év előtti időkre úgy illik, mint a mai napokra s szintúgy minden anyagi, mint nemkülömben minden szellemi dolgokra az egész világi egyetemen s ekkép parányi kis magyar erőművünkre is, hogy minden, mi természetes hajthatóságán túl hajtatik vagy kénytelen megbomlani vagy nehezebben halad, sőt tökéletesen meg is állapodik.»

«Mihez képest nem tenni, mikor tenni kellene, tenni kötelesség volna, éppen oly bűn, mint nem keveseb bűn cselekedni, másokat cselekvésre buzdítani, midőn az abban hagyás lenne szoros tiszt; s ezt a mint ki felfogja, helyesen helytelenül, erejét ismerve vagy azt túlbecsülve, és azért itt magába téréssel és komoly figyelemmel kiki tartozik önmagának, úgy fogja kiki mellében érezni a megelégedés melegét vagy a szemrehányás fulánkit s úgy fog holta után, mert előről élők közt nincs igazságos ítélet — emlékezete áldva vagy átkozva lenni.»

Fennen hirdeti, hogy lelkiismerete nyugodt s nincs oka megbánni, a mit eddig a politikai pályán tett.

«Nemcsak legkisebb megbánást nem érzek tehát, hogy az istentől rám bizott tőkét fajtám, megmentése s fölemelkedés végett, mennyire birtam a lehető legnagyobb uzsorára iparkodá adni ki; valóban nem; de áldom sorsomat, hogy körülményeim kedvezőleg fordultak s kötelességem érzete bennem, még mielőtt rám néz késő lett volna, tettleg is felébredt s nem valék hazámnak sem korcsa, sem heréje; s ámbár jöjjen még százszor a világra ily körülmények között, és ha épen nem is mindent, mert ugyan

mely halandó nem kalandozott néha ki a józan útból, de legfőbb vonásokban hazámat s politikai hitvallásomat tekintve, hazámhoz és magamhoz változatlanul hű, ugyanazt cselekedendem mindenkor, mit cselekvém eddigelé, s ezt ünnepélyesen kinyilatkoztatom.»

De felháborodik, ha azt hallja, hogy az embereknek az a nézete, hogy Kossuth Lajos s az ellenzék nem izgat más-sal, mint a mit Széchenyi évekkel ezelőtt hirdetett s meg-igyekszik magyarázni a nagy különbséget a saját s az ellenzék politikája között.

«A Pesti Hirlap szerkesztője, mint hallom s felette sok más, kik közt némi felette komoly tekintetű, mit megint bizonyosan tudok, azt mondják: hiszen mit a Pesti Hirlap tart, azt a Hitel, Világ, Stádium stb. rég megpendíté már; miszerint ha én merném szavamat a Pesti Hirlap ellen emelni, akkor csak egyenesen saját állításaimmal czáfoltatnám meg, saját fegyvereimmel sújthatnám le és saját egykor oly annyira körmölő körmeimmel szakíttatnám ketté.»

«Ne mondja senki, hogy a Pesti Hirlap is csak azt miveli, a mit én miveltem; mert ha ezt mondja, nem állít annál de legkisebbé is bölcsebbet, mint ha azt akarná erősíteni, hogy egy, tíz, száz is szám, azért egyenlő szám; mert egy font és ezer mázsa hasonlólag súly, azért ugyan-azon súly; mert egy palaczk bor üdvös és kedvemelő lehet, azért egy hordó bornak is üdvösnek s kedvemelőnek, és tán még öregbítő fokozatban annak kell lenni; mert ha hat láb hosszú felette kényelmesen fürdik öt láb mélységű vízben, azért ha nem tud is úszni, bátran belélökhetni őt a Dunába akár hol is. . . . Itéljen erről, valamint a Pesti Hirlap szerkesztője közt és köztem, egy harmadik, itéljen rólunk egy jövőkor; csakhogy ne mondja senki is, hogy ő

csak azt mivel, a mit én miveltem, csak ő is azon úton jár, melyen én jártam, mert ezt mindig kereken tagadni fogom. . . . De ha szóról-szóra, betűről-betűre, s éppen annyi mennyiségben s szintazon vegyületben teszi is adományát a Pesti Hirlap szerkesztője a haza oltárára, valamint én nyújtám azt a közönségnek, mit nehéz lesz bizonyítani: lehetne-e azért mondani, hogy ő is csak azt eszközli, mit eszközlök én, az ő működése is csak azon hatást fogja szülni, mit az én törekvésem hozott maga után? Nem sül-e ellenkezőleg az ki, hogy, ha én fel-felébresztgém a mélyen alvókat s a honi erőmű jéghideg katlana alá tüzet hordogattam, a Pesti Hirlap szerkesztője a már tökéletesen fölédredteket lázba, a már úgyis elég meleg katlant szétpattanásra hajtja; mert ugyan — s tagadni ezt ki meri — nem áll-e néhány, 10—15 év leforgása óta nemzeti diagnózisunk homlokegyenest ellenkezőleg, és nem ment-e azóta a nagyobb szám az igenis innenből s legmélyebb alvásból, az igenis túlba, a lehető legnyugtalanabb éberségre át, és nem vesz-e nemzeti gályánk, midőn egy partnak szerencsésen elkerülénk ormait, napról-napra aggasztóbb irányt, a másik partnak örvényei és sülyesztő zátonyai felé?»

Hasonlatot hasonlatra halmoz, hogy megmagyarázza a különbséget a Kossuth s az ő eljárása között, mások felvilágosítására s a saját megnyugtatóására is. Valamely elvi eltérés kimutatását nem is kísérli meg, mert olyan valóban nincs is meg. S minthogy eszméit helyeseknek s üdvöseknek tartja s tudja, hogy Kossuth is ezeket az elveket hirdeti, s így nem mondhatja, hogy Kossuth elvei veszélyesek, nem mondhat tehát egyebet, mint: hogy ez elvek terjesztése érdekében folytatott izgatás az akkori viszonyok között hoz veszélyt a nemzetre.

De mert tudja, hogy ezeket az eszméket ő hozta forgalomba, nem menekülhet teljesen az aggasztó kételyektől, bár érzi, hogy lelkiismerete tiszta s nemtelen motivumok sohasem vezették. S ez az érzés tör ki belőle e fenséges szavakban :

«Ha azonban gyarló emberi felfogásom következtében mégis tévutakba bonyolódtam volna s tévutakba csábítám a magyart, melyekből nem volna menekvés s melyeken ő ellenállhatatlanul sodortatnék végveszélybe és e gyászos borút én idéztem volna fel hazánk egére : ám akkor törjék velőmet ketté, érje nevemet átok, legyen nevemen utálat bélyege, szél hordja el por gyanánt halandó részemet s legyen sorsom megsemmisülés, eltűröm. Nem szomjaztam felemelésem, saját dicsőségem után, e büntől ment vagyok ; célom őszinte és nemes vala ; a világi egyetemben egy féreg, egy észrevehetetlen parány, mégis sovárgott lelkem a legnemesebb felé s ha porhüvelyem elbomlása után soha nem ébredek is fel többé, mert eléggé ki nem képzett és eléggé ki nem tisztult lelkem nem bírhatná el az örök égnek világosságát, a megdicsőültek mennyei kéjeit : nem ragadhatja el, míg eszmélek, tőlem semmi erő azon kéjérzetet, azon öntudatot, hogy előttem is megnyílt néha az ég és emberi gyarlóságaim árja között honomért mindig hűn dobogott szívem.»

Ha Széchenyinek a harminczas években megjelent munkáit az 1840 óta közzétett írásaival s elmondott beszédeivel összehasonlítjuk, lehetetlen észre nem venni, hogy Széchenyi egyénisége nagyot változott. Amazokban belemélyed tárgyába, nyugodtan, higgadtan fejteget s a hangulat bennök derült ; emezekben szubjektív, szenvedélyes, komor s minden sorban a beteg, izgatott idegrendszer rezgése érzik. Meglátszik rajtuk, hogy nem rendes lelki

állapotban levő ember írta s a ki az elmekór különféle formáinak ismeretében csak némileg is jártas, Naplójának ismerete nélkül is, csupán a Kelet Népet, a Politikai Programtöredékeket s akadémiai beszédét olvasva, arra az eredményre jut, hogy látomásait írja le bennök, valamint Chateaubriand is, ki hasonló idegbajban szenvedett, Renében tudtán kívül betegségét írta le. Mintha egy borzasztó eredmény készen volna lelkében s ezzel hozna logikai kapcsolatba minden jelenséget és tényezőt, mely környezi. Már kortársainak feltűnt az aránytalanság a tényezők ereje s a hatások szertelensége között, melyekről beszélt. Látszott, hogy nem méri a tényezőket saját erejük szerint, hanem oly romboló hatást tulajdonít nekik, mely nem lehetett meg bennök. Egy újságczikkéről, egy könyvről, egy beszédről, egy emberről vagy pártról szólva, ritkán állít róluk kevesebbet, minthogy a nemzet elmerülését, megsemmisülését, halálát fogják okozni.

Munkáiba s cikkeibe beleszövi hangulatait, képzelt betegségeit is s többször van nyoma, hogy mintegy magával szemben erősíti, hogy egy-egy rémes veszély, melyet lát, nem képzelgés, nem látomás, hanem való. A Kelet Népében elárulja, hogy «ő is azon szerencsétlenek egyike, kik fejökből nem verhetik ki néha az elevenen eltemetettési felette aggasztó prognostikont . . . s tán hármaskoporsóba szorítva befalaznak úgy, hogy még csak a sírbolt ajtajához elhurczolhassam magam, és egy felső kínzó hatalom elég erőt ad, ily szűk körben napokig, tán évekig a kárhozatnak emberi erővel el nem birható kínai közt létezhetni».

Széchenyi betegsége már közpályája kezdetén befolyással volt politikai magatartására. Betegségével kételyek, tépelődések, aggodalmak jártak s azért mindig óvatos,

félénk, ingadozó volt. Idegei akkor sem bírták el a küzdelem izgalmait s irtózott az összeütközésektől a nemzet és kormány között. Világosan látta a kormány hibáit, alkotmány ellenes célzatait s ilyenkor szembe száll vele nyilvánosan s még inkább a kormányférfiak elfogadó szobáiban s védelmére kel a nemzet jogainak s lehetetlen reá nézve, hogy a kormányt vakon támogató aulikusok szolgálai csoportjához csatlakozzék. Világosan látta a sérelmi politika meddő s veszélyes voltát s azért az ellenzékhez sem csatlakozik állandóan. Hol az egyikhez, hol a másikhoz áll, a mint meggyőződése szerint egyes esetekben az egyiknek vagy másiknak van igaza, de egyiknek sem adja oda magát teljesen, mert mély elméjével meglátja hibáikat, melyeknek részese nem akar lenni s mert állandóan résen állni mint pártember s szakadatlanul küzdeni idegei gyengesége miatt nem képes. A mennyire lehet, jó viszonyban akar lenni a kormánnyal, hogy az bizalomra gerjedve, gátat ne vessen terveinek. De birni akarta a nemzet bizalmát is, hogy az őt terveiben támogassa s kövesse. Inkább mind a két fél bizalmát biró közvetítő kívánt lenni, mint küzdő fél. Taktikája teljesen egyéni volt, mely nem illett a fennálló pártviszonyokba. Sem egy párt, sem a nemzet nem követhette őt e térre s azért helyzete, még politikai szereplése leghatásosabb korszakában is bizonyos mértékig mindig elszigetelt volt.

Érezte ő ezt maga is s e kettős szerep veszélyes volta nem egyszer aggasztja.

«Én természetem és hajlandóságom szerint — írja 1847-ben — soha nem voltam ellenzék embere. Mert a negatio szerepe soha sem volt inyenre annyira, mint volt az alkotási szerep. És mégis politikai pályám kezdete óta és legnagyobb része folytában szinte a legközelebbi időig

ellenzéki szerepet viseltem, noha ezen idő alatt is mindent elköveték, mi csak tehetségemben állott, nehogy hazafiui tiszttem csupa negatióra legyen szorítkozva, de a pozitivitás mezején is közremunkáljak, mennyire lehet, egy-egy lépéssel elé.»

«Érzettem, sőt vajmi jól tudtam, hogy ezen kettős eljárás kivált hosszabb időre és főképen nagyobbszerűek életbeléptetésére jó sikerrel nem folytatható, és pedig azon kérdésbe nem vehető oknál fogva, mert azon bosszantó benyomás, melyet az ellenzék. míg emberek leszünk, a kormányra kénytelenül szül, nyílt ellentétben áll azon kedvező hangulattal, melyben nagyobbszerűek kivitelére a kormánynak ringattatnia kell és mégis, mint mondám, vajmi hosszú időig egyúttal ellenzékeskedtem és némi alkotási ügyekben is fáradoztam. De vajjon miért? Egyedül azért, mert legelsőbben is a kormány legfőbb irányzata nemzet- és alkotmányellenes volt s ekkép nem vala egyéb, mint kötelesség: ellenzékileg kiállni a gátra; és aztán, mert oly mozdulatlanságban, oly irgalmatlan hátramaradási marasmusban pangott hazánk, sinlett vérünk, hogy szinte kötelesség volt, mennyire ilyféle kettős szerepben csak lehetséges vala, nemzeti és alkotmányos haladás végett is tenni lehető legtöbbet.»

«Mindaz, mi általam életbe lépett vagy szőnyegre hozott, egy kis kezdetnek tán eljár, de az én felfogási czirkulmam szerint oly pygmäusi, vagy legalább annyira isolált eredmény mind az, hogy Isten látja lelkeket, valóban pír futná szégyentől el arczomat, ha ezzel még legtávolabbról is beelégednék és nagyobbszerűek és általánosabbak után nem szomjaznék magyar rokon vérem. Úgy hogy, nem nyom azon észrevétel semmit, melyhez képest nem egy, saját sikeres működésem által akarja a most szőnyegen

forogó témát magyarosan önfegyvereimmel kérdésbe venni s annál kevésbé nyom ezen észrevétel valamit, mert bizonyára még mind azon kicsi, melyben közremunkáltam, sem jött volna soha létre, ha két főszempontot nem tartok szem előtt, melynek egyike az, hogy sohasem hoztam olyast szőnyegre, mi a közálladalom szerkezetével nem lett vala egybeilleszthető; és aztán, hogy a legösszeférhetőbbek kiállítását is mindig oly modorban kezelni s mindig oly kedvező köntösbe takargatni iparkodtam, mihez képest az egyenes ellenzés és az áthághatatlan megtagadás még maguk előtt is némi árnyékba helyezte volna az illetőket.»

«Felemeltem a leghűbb barátság őszinte szavát, — írja a Kelet Népében — iparkodtam megmutatni, mikép a legjobb sem volna maga ideje előtt jó; de mind hiába; szint-úgy szólék fel jobbágyi hűségem érzetében, hogy a hazánkra derülő bibor nem volna egyéb, mint nemzeti újjászületésünk hajnala; de szinte hatástalan, sőt miután az egyik rész csupán félénknek tartott, a másik bennem viszont semmit, mint egyedül álорczás czimborát szemlélni vélt és innen azon kétes világ, melyben oly sokszor nyomorgék, holott nem félénkség, de azon bizonyosság tartott vissza, mikép az igen is gyenge jégen korcsolyázók okvetetlen befognának törni, a kormányrúdhoz közelálló útmutatóknak pedig nálamnál senki tisztább lélekkel meg nem mondá az igaz szót, hitelem mind oda fent, mind ide lent napról-napra csökkent, míg végre, mert egynek témája után sem akarok indulni, egynek zászlója alá sem akarok állani, sőt a helyett, hogy itt is dicsérnék, ott is dicsérnék, mint sokan felette ügyesen és felette hasznosan, itt is gáncsolok, ott is gáncsolok, politikai helyzetem betű szerint két pad közti lőn.»

E «két pad közti helyzetet» ismételve emlegeti s panaszkodik miatta. Majd ismét a rohanó sebességgel haladó közvéleménytől elhagyottnak s megelőzöttnek látja magát. De méltósággal s lemondással nyugszik bele a változhatatlanba s nem egy megható nyilatkozatából látszik, hogy tisztán látja helyzetét, de érzi, hogy nem lehet másképp cselekednie.

Néha aggodalom szállja meg lelkét, hogy Bécsben nem fogják-e őt nagyon is magyarnak, itthon nagyon is osztráknak tartani? Szerepét veszélyes játéknak tartja, mely hitelet mindenütt meg fogja ingatni. (1845.)

Máskor ismét fájdalommal veszi észre elszigeteltségét. «Engem — írja 1843-ban egy Wesselényihez intézett cikkében — inkább csak túrnelek; egy kissé itt-ott tán tisztelnek, de hozzám nem éreznek vonzalmat és nem szeretnek.» «Nincs egyetlen tanítványom sem — írja 1844-ben — nincs politikámnak egyetlen hí követője sem.»

Valóban akkor a politikában nem volt elszigeteltebb, elhagyottabb ember Széchenyinél. Tulajdonképp mindig az volt, de 1841 után, mikor az ellenzékét megtámadta s a konzervatívokhoz sem csatlakozott, elszigeteltsége jobban szembe ötlött. Az elvek közössége meg volt közöttük s az ellenzék között. Széchenyi s a konzervatívok között is volt egy közös törekvés 1847-ben: a kormány támogatása. De a Széchenyi szellemi életében beállott nagy szakadás s a belőle keletkezett ellenmondás lehetetlenné teszi rá nézve, hogy akár az egyikhez, akár a másikhoz csatlakozzék. A haladás eszméivel van eltelve s ez elválasztja őt a konzervatívoktól, kiket nem tart a reformok őszinte barátainak. De a reformokért való küzdelmet, abban az időben s az ellenzék modorában veszélyesnek hitte a nemzetre, s azért nem járhatott egy úton az ellenzékkel. Ő ily viszonyok

között gróf Apponyi György kancellárt támogatta, mert reformokat ígért s mert azt hitte, hogy a forradalom megelőzésének legbiztosabb módja, ha a kormány áll a reformmozgalom élére s az oly kormány támadását, mely ezt teszi, örültségnek tartotta oly párt részéről, mely maga is reformokat követelt.

Az a belső ellenmondás, mely betegségének következménye, meglátszik könyveiben, az ellenzékéről mondott véleményekben is. Elméje küzd a betegségéből eredő látomásokkal s így ingadozás áll be ítéletében is. Lehetetlen nem tudnia, hogy a kormány ismételve megtámadta a magyar alkotmányt s hogy a védelem jogosult volt s ma és mindig az; ő maga önérzettel mondja magáról, hogy ő is az ellenzékhez tartozott s Gervay előtt 1845-ben azzal fenyegetődzik, hogy oda fog tartozni megint, ha a kormány rossz útra talál térni; lehetetlen nem látnia, hogy az ellenzéken van az egész, a Széchenyi eszméitől megifjodott, élő Magyarország s hogy sehol sincs ezen kívül. Mind ezt elismeri, de mikor erőt vesz lelkén a rettegés s látomásaiban a nemzet végpusztulásának ijesztő képe jelenik meg előtte, akkor megint csak azt a tényezőt látja benne, mely nem időszerű követeléseivel, küzdelmeivel veszélybe, halálba sodorja a nemzetet; szenvedélylyel támadja s útját akarja állni, hogy haladásában gátolja, nehogy a nemzetet, mely őt követi, magával rántsa a tátongó sírba; a nemzet fülébe pedig szakadatlanul azt kiáltja, hogy ne kövesse az ellenzékét, melynek politikája átkot és romlást hoz a hazára.

«Mióta — így szól — egybe van házasítva az ausztriai birodalommal hazánk, alig lehetett a legközelebbi időig, mondjuk ki ezt kereken, mint azt már többször tevők, igazi hazafiságot más mezőn gyakorolni, mint az ellenzéken. . . . Azt tehát, hogy megvagyunk és mint magyarok vagyunk

meg, és habár egy igen fejletlen alkotmányt, de azért ilyest- mégis birunk, egyenesen a magyarnak ellenzéki vagy más szavakkal kitéve: a magyarnak magát egybeolvasztani és jogaiból kivetkeztetni nem engedő szellemének köszönhet- jük. . . .»

«Én nem vagyok az ellenzék tábora ellen; — s istenért nem volnék-e képes nézeteimet oly tisztán előadni, hogy félreértésre ne adjanak okot? Én az ellenzékét nem becs- mérlem. Mindazon értelmet, elszántságot, aktivitást és hazafiságot, mely benne létezik, korántsem kívánom kiseb- bíteni, zsibhasztani vagy éppen megtörni, az egek mentse- nek ilyestől; hisz nem ment el az eszem vagy nem hagyott el Istenem, hogy magyar létemre, mintegy öngyilkosként, a magyar oly nagy részének erejét és lelkesedését iparkod- jam kisebbiteni, fagyos vízzel leönteni. Nem, nem, ily rossz számítás, vagy ilyféle bűnös szenvedély soha nem fért hozzám, nem de ilyes csak egy pillanatig sem villant agyvelőmön keresztül.»

De más helyen azonban ezt mondja: «Elvekben, vég- czélokban, mint ezt nyíltan ki is mondám, nem leltem köztük és köztem össze nem egyeztethető elágazásokat; de annál erősebben meg valék győződve, mi most, minden skepticismust megszüntetve, szoros igazsági hitre erősö- dött bennem, hogy az ő modoruk semmi jót, de csak átkot hozhat hazánkra, míg az én felfogásom és tervezetem az, sőt mondani merem, tán az egyedüli, melynek nyomán fajtánknak nemcsak megmentése, de felvirulása is felette hihető, sőt tán bizonyos.»

Egy másik helyen pedig így nyilatkozik az ellenzékről:

«Ezen ellenzék, ha taktikáját az időkhöz s a fenforgó viszonyokhoz képest okszerűleg nem módosítja, előbb vagy utóbb, de bizonyosan sárba fogja sülyeszteni, ha nem is a

négy folyó közti országot, de mindenesetre a magyar vért.» — «Én az ellenzékieknek sem lényegét, sem becsét, de alkalmasint még elveit sem veszem kérdésbe, de eljárási modorukat nemcsak hibásnak, hanem oly annyira veszélyesnek tartom, hogy úgy mint eddigelé szabad emberhez és szabad magyarhoz illőleg, mindent el fogok követni, hogy az illetőknek s az egyetemes hazának felnyiljék végre a szeme, mely most úgy látszik behúnyva van, és legalább minden becsületes figyelmeztetés nélkül, felszines, egyoldalú vagy hézagos taktika miatt ne düljön sírba a magyar.»

«Meváltónk, mikor Bárabás átellenében minoritásban lelte magát s végül a legfényesebb igazság daczára a vak szenvedélynek esett áldozatul, ezen engesztelő szavakat rebegé egekbe : Uram bocsáss meg nekik, mert bizony nem tudják mit mívelnek ! Ha mostanság ebbeli politikai eljárásunk éretlensége miatt emelne engesztelő imát, alkalmasint így szólna : ne ítéljetez felettök szigorúan, mert hiszen gyermekek.»

«Ekkép egy Isten ! Mi gyarló indulatos emberek azonban, kik nem mindig tudjuk ily alkalomkor fékezni indignátióinkat, könnyen kitörünk és én vagyok első, ki az egész haza hallattára elharsogom : hogy untig ideje már, miszerint az efféle gyermekies politikai eljárás kellőleg illusztráltassék és annak valahára vége szakadjon !»

«Veszni a mély tengerek habjai közt dühöngő vészben szikláktól s zátonyoktól környezve, mikor menekülés végett mindent elkövetett az emberi erő már és szilárdul megvívott a nagy természet felbőszült elemeivel : ám ily végzetre feledzheti magát a hajlongáshoz nem tudó férfiú s panasztalan megy elkerülhetetlen sorsának elébe ; de csupa pajzán viszketeg miatt egy kerti tóba, melyet rosz

ízlés ásott s béka tanya vagy éppen fürdő kádba fúlni: ez több mint fátum, mert idétlenség, mely kaczajt gerjeszt!»

«Mert hiszen veszni, ez nem különös, de fájdalom, rendszerinti baj, mely ellen ehhez képest a bölcs zúgolódni nem fog; s ugyanis nemcsak mi, kik ezt olvassuk, fogunk veszni, de veszni fog előbb-utóbb a magyar nemzet, egész Európa, sőt földgömbünk is; miszerint tulajdonkép nem az elveszés képezi a most fenforgó kérdés fordulópontját, hanem egyenesen az: vajjon az elveszés nem időelőtti s nem elég oknélküli-e? És e tekintetben legyen szabad tétova nélkül teljes meggyőződéseim szerint kimondanom, hogy a magyar élet symptomáinak komoly vizsgálata szerint, mi hosszasabb politikai pályám meg nem szünő működése volt, koránt sincs azon idő pont még itt, mikor a természet örök törvényeihez képest már le kellene lépni vérünknek a világ szinpadáról; hanem hogy viszont, még azon pontot sem értük el, melyen férfiúi erőből edzve az efféle szerepet: «ki a legény a csárdában» jó sikerrel eljátszhatnók; s hogy e szerint köztünk sem az nem a gyakorlati politikus, ki mindig vagy tüstént bukni akar, mikor egy kissé csipősebben fú a szél s nagyszerű nemzeti temetkezés cerimoniain töri fejét; sem az, ki mint hörcsög csak mérgét veszi számításba, de erejét nem, hanem egyedül oly hazafiak kézfogó lánczolata képezhet tömkeleges körülményeink között üdvpartra vezető kalauzt, melyféle tésület nemzeti létünknek mind csak kevéssel ezelőtti agonizáló voltát, mind annak újabbkori javulásra indulását, mind még mindig felette nagy gyengeségét, mind végre kifejthetésének és felvirulásának roppant hihetőségeit philosophiai mélységgel egybeilleszteni képes és a mely az így nyert eredmény fonala szerint sem félénk vénasszonyként tüstént nem desperál és keserves nótákat

nem intonál, ha bármily aggasztó ingadozási symptomákat árulna is el az oly drága nemzeti test; sem nem működik valami vérmes borbély-legényként, ki nagy sallangosan tüstént mindenre præscribál és még oly eseteket is brevi manu és heroice absolvál, melyekben legbölcsebbek is remegnek igen nagy lépésekkel menni elő; ha pedig, miután minden recipéje után csudákat ígér, e helyett megölte a beteget, a már javulásban levő beteget, nem saját ügyetlenségét, de az illetőnek rossz alkotását s életnélküliségét vádolja, tüstént ismét más curához fogván.»

«Nem, sem olyféle vénasszonyi teremtmények, melyek minden kis ingadozás alkalmával szepegnek, sem az ilyenféle borbély-gyógyászok, kiknek csak a beretválás igazi mesterségök, nem fogják bajaiból kiemelni a magyar vért; de egyedül oly hazafiak hű és erélyes kézfogása, kik a most mondott szempontok bölcs felfogása szerint megfogják ugyan mindenben derekasan húzni a húrt, mint-hogy figurative szólva, az életben e műtétel közt forog több vagy kevesebb siker és bukás, de éppen azért, mert ez így van, soha nem fogják meghúzni azt úgy, hogy ketté pattanjon!»

«És ha ezt sem értitek, drága hazafiak, ez sem nyitja fel szemeiteket: akkor számotokra, igen félek, senki nem bír szellemileg kimutatni politikai tudnivalót és vakságatok oly vastag, melyből csak vajmi fájdalmas operatio gyógyíthat titeket ki». (75.)

«Üdvöt hazánkra az ellenzék, mint ellenzék, most nem hozhat; mert most nem mutatkoznak az egybekeverési és idegen nedvvel eltöltési symptomák, mi ellen negatio volna a leghathatósabb gyógyszer, oly aggasztólag, mint végveszélylyel fenyeget az, ha mozdulni nem akarnánk s mielőtt késő lenne, a pozitivitás mezején nem aratnók a

politika mindazon javait, melyek egyedül képesek, gyöngé népből elővarázsolni erős nemzetet.»

«A kormány a mozgalom, a reform élére állott.»

«Itt van ideje tehát, hogy minden magyar e czélt tehetése szerint elősegítse.»

Az ellenzék politikai magatartásáról azt tartja, hogy az szükségkép forradalomra vezet s azért ismeri kötelességének megerősödését akadályozni. «Mi csak kezdetén vagyunk a forradalmi láznak, de benn vagyunk és annak legvégső stádiumáig is okvetlen el fogunk jutni, ha a magyar ellenzék most legközelebb túlsúlyra bírna emelkedni; csak azon különbséggel, hogy vagy később minden forradalmi iszonyatokon keresztül fogunk eljutni a forradalmak azon végstádiumához, melyben a szabadsághoz szokottak Dante elkárhozottjaival a legkínosabb epedések közt elmondhatják: non c'è più gran dolor stb; vagy tüstént minden anarchiai kitörések nélkül, de bizonyosan jutunk oda el, a mint a kormány és az európai hatalmak rendfentartó politikája több vagy kevesebb, szaporább vagy később erőt fejtend ki... Nem kell, sőt nem szabad, hogy a magyar ellenzék bármiben is, kivált anticipative túlsúlyra emelkedjék.... mert ha ez megtörténik, előbb vagy utóbb bizonyosan bekövetkezik ránk a minden nemzetiségből és alkotmányból kivetkeztető rendfelállítás, mikor aztán késő lesz kiábrándulnunk és azon édeshangú ámitók ellen anathemákat szórunk, kik — meg akarjuk engedni — tiszta szándékkal, de költői felfogással minket efféle kigázolhatatlan mocsárokba vezetni elég szívesek és jók valának; vagy tán jobban mondva, kik a megsemmisítő gyilkot nemzeti és alkotmányos létünk életforrásába üték.»

Ily színben látja az ellenzék politikai működését s annak következményeit. Még inkább eltér a valóságtól felfogása

Kossuthról, a kit az ellenzék gonosz szellemének tart s azért még hevesebben támadja meg, mint magát az ellenzékét.

Széchenyi 1840. után fölöslegesnek s károsnak tartotta az izgatást. Kossuth, habár mérsékelt hangon is, de izgatott a Pesti Hirlapban. Széchenyit már ez magában kellemetlenül érintette volna. De megdöbentette Kossuth izgatásának szelleme. Kossuth a köznemességet proklamálta annak az elemnek, melytől Magyarország újjászületése várható. Elfogadja azon mágnások vezérségét, kik a jog-egyenlőség s alkotmányos haladás zászlaját lobogtatják. Azoknak azonban, kik azt hiszik, hogy az őseiktől öröklött név és birtok elenyészhetetlen tőke, melynek élvezetében tétlenül kéjeleghetnek ; vagy épen a közjót a magánérdeknek alája rendelve, vak önhittségökben a történelem kerekét megállítani s a józan haladást meggátolni képesek, azoknak büszkén kiáltja fülökbe : « Veletek és általatok, ha akartok ; nélkületek, sőt ellenetek, ha kell ! »

Széchenyi, ki Magyarországon a reformmozgalmat néhány mágnástársával megállapított terv szerint akarta vezetni és szabályozni, a ki a köznemességben politikai tekintetben tapasztalatlan, éretlen elemet látott s ezt már a demokraczia egy nemének tekintette, betegsége hangulataiban, Kossuth nyilatkozatában az alsóbb néposztályok háború-üzenetét hallotta, melyből nem következhetik más, mint a fennálló társadalmi rend felforgatása, forradalom és anarchia, mely megsemmisíti az alkotmányt s vele együtt a magyar fajt is.

Kossuth izgatása később is, de különösen a Pesti Hirlap megindulását követő időben nagyon mérsékelt volt. De Széchenyi, mióta a lap első számát elolvasta, nem bírt szabadulni attól a gondolattól, hogy szerkesztője kizárólag

a felső társadalmi osztályok gyűlöletessé tételére, tekintélyök és hatalmuk megdöntésére törekszik. A Kelet Nepe bizonyítja, hogy mily éles elmével bonczolja a Pesti Hirlap 18 első számában megjelent cikkeket s bármi legyen Kossuth cikkeinek tárgya, akár az embernek elevenen eltemetése, akár egy filantropikus javaslat, akár egy visszaélésmegebélyegzése, azt véli, hogy megtalálta bennök Kossuth alapeszméjét, mely nem egyéb, mint: «minden birtoknak, minden felsőbbségnek gyanúba hozása, gyűlöletessé tétele. Igen ez azon thema, mely körül variál a Pesti Hirlap szerkesztője a határtalanig. De ezt nem teszi valami rossz szándékból, előre kitervezett valami mellékes célból, hanem épen úgy sodortatik ezen témába s meg vagyok győződve, a nélkül, hogy maga is tudná, a nélkül, hogy csak észre is venné, mint sodortatának a francia forradalom hősei egykor; és szinte s tökéletesen ugyanazon egy kútfőből meríti ő is tanítmányit, melyből meritének ezek s mely kútfő nem egyéb, mint az andalgó szívnek, az olvadozó érzelemnek jóllehet felbuzdításra és célkitűzésre gyönyörű, de kormányzási tekintetben átkot terjesztő forrása.»

«Oly minden terv nélküli» — írja — «szövevényes körülményeinkbe oly kevésbé ható, a legsajnosabb csalképzetekkel megtelt fölhevülés vagy pillanati izgalom sugtából ideoda kapkodó, minden érdeket egymás ellen állító, a kicsinyeket a nagyok ellen, a szegényeket a gazdagok ellen felingerlő, feluszító lapra legtávolabbról sem voltam elkészülve.»

A Pesti Hirlapban a törekvést látja «mindenkit gyanussá tenni, kinek valamije van, minden felsőbbet a gyűlölet pellengérére állítani, minden létezőnek helyességét kérdésbe venni, hazánk muncipalitásait lehetőleg elnépszerítleníteni, minden piszkot, minden aljast szörszálhasogatólag feltúrni».

«Látom», — mondja tovább, — «mily egészen elhibázott szempontból fogja fel a szerkesztő (Kossuth) körülményeink oly annyira egybebonnyolódott és újjászületésünk nem kevésbé szövevényes kérdését és, a helyett, hogy gyönyörű állásából, hatalmi köréből lassanként, de biztosan ránk virrasztaná a nemzetisedés, csinosodás irigylésre legméltóbb napjait, e helyett, mint valami magasabb, de ellenséges hatalomtól ostorozva, homlokegyenest hajtja szerencsétlen, csak most lábbadozó, nemzetté virulni csak most akaró népünket az anarchia mindent elsülyesztő örvényébe, vagy mi hihetőbb, közvetlen az önkénynek hajótörő szirtjei felé.»

«A Pesti Hirlap — ha míg idő van, más útat nem választ — azon revolutionarius syllogismus antecedense, melynek majorja a nagybirtokosok gyűlöletessé tétele s menyire lehet, vagyonaik elkobzása, minorja a kisebb vagy minden birtokosnak szinte e sorsra jutása ; és conclusiója oly zavar, mely Magyarországot vagy IV. Béla idejére löki vissza s kivált az ország síkját fogja érni a leghalálosabb csapás, hol Magyarország színe ; vagy mi hihetőbb, mert tán annyira csak nem megy, de azért lelkes embernek annál nem sokkal kellemesebb : Galiczia és Lodóméria fényére s állapotára emeli a magyart.»

«Mert Kossuth Lajos kezében egy az ország legtávolabb részeibe és rögtön elható hetenkénti hirlap nem lehet egyéb, mint a lehető legélesebb fegyver ; de ez fájdalom, nem operálni, nem mirigyeiből kitisztítani, de meggyilkolni fogja a hazát, ezzel nem dicső jövődöbe vezérli, de okvetetlen sírba dönti a magyart s pedig szoros tudományilag azért, mert az érzelem s nem az értelem köréből emeli roppant hatású szózatát és ekkép az országglásnak vagy az abbai beavatkozásnak nem azon rendszerét követi,

mely a legegyszerűbb helyzetben is az egvedüli üdvös és annál elkerülhetetlenebb felette szövevényes körülményeinkben; de e helyett egyenesen francia modor szerint működik» (itt felsorolja a francia forradalmárokat s leírja eljárásukat s aztán folytatja :) «végre oly vakbuzgó téboly-ságba estek, hogy nyavalygó ábrándjok szerint az emberiség dízére, felebarátaik jólétére felcsordultig fertőztették embervérrel a hazai oltárt és most jobbadán mint embervért szomjazó szörnyetegek említettnek átokként, holott politikai pályájuk kezdetekor — és ezt megmutathatni, — mindenek felett felebarátaik s az emberiség iránti szeretet szomja hevíté keblöket.»

«És éljünk csak a sajtóval, mely magában a lehető legjobb, de alkalmazása által lehető legrosszabb is lehet, minden cél és határ nélkül, és engedjük csak, mikép azzal mindenki kénye-kedve szerint élhessen... irhasson mindenki honunkban a mit akar és bocsáthasson mindent akármily formában és kiterjedésben sajtó alá és ebben ne tegyen a kormány akadályt és mi se tűzzünk ki legkisebb határt s célt: csakhamar árnyékba fog állíttatni a Pesti Hirlap, mert a szívgerjedelmeknek, a képzeletnek nincs határa és ekkép csakhamar szalmaszáraznak fog mindaz találtatni, mi most a Pesti Hirlapban mint erősebb ingerű oly jó ízűn esik, és kétségtelenül támad oly lap, mely még fűszerebbet nyújt, még tisztább, vagy ha ezt nem is, legalább élesebb hangra húzza fel azon általános és tulajdonkép semmit sem mondó, de oly nagy fényben járó s a józan útról annyira elcsábító népsententiákat, melyek minden forradalomnak kísérői; de ehhez is csakhamar hozzászokik az ábrándozó nép, ezt is csak szaporán megúnja, míg elvégre, minthogy a szív, az andalgás, az érzelem nem okoskodhatik, köre pedig határtalan, a

legfelleghőbb, a legvadabb lesz, mint a legingerlőbb és ekkép legízletesebb azon egyedüli eledel, mely után a lázba lobbant szív szomjados, mely ittas mámorában minden segítséget visszalök, sőt az értelem köréből szóló barátit a hazának a közjó leggyűlöletesebb ellenségeinek tartván, még áldozatul is jelöli ki; mihezképest a szív ömledezési dráma végén és berekesztésként a közállomány, mint szélvészről vert, tengerártól sodrott kormány nélküli gálya, vagy a tökéletes elbomlás örvényébe sülyed, vagy az önkény szirteihez csapódik; és sok becsületes erényteli, de tévutakra vergődött ember, ha az értelem körébe lép és felébred, nem tagadhatja, hogy több keserű köny, több kínos epedés, több embervérrel járó áldozatnak szerzője volt, mint a legszívtelenebb, minden emberi érzésekből kiveszett bandita.»

«És az istenért ne ámita magát, mintha újjászületésünk folyamatának éppen azon az úton kellene történni, mint a mely úton a külföld érte el mostani állását, s mintha nekünk is oly kifejlés és oly magas állás jutna osztályrészül, mint a milyenben más nemzetekhez arányozva áll Gallia s kivált a földgolyónak parancsoló országa, Britannia.»

«Ha nemzetiségünk erős lábon állna, még akkor is irtóznám minden erőszakos szerektől, mert azok szükségtelenek sőt hátralökők, de ám akkor mégis eltűrhetném, mint-hogy habár felette drága áron is s mert mint szokták mondani: «több veszett Bécs alatt», végkép meg volna valami-kép vásárolva a szebb polgári lét, mint azt Francia- s kivált Angolországban látjuk: ám menne akkor minden zavarnak s tökéletes forradalomnak, tünném és némileg megbarátkozhatnám a gondolattal; de kérdem: ingadozott-e ott nemzetiség úgy, mint ha csalni nem akarjuk ma-

gunkat és a világot, ingadozik az nálunk, hol megállapodása csak hosszabb időnek lehet munkálatja, kérdem ezt? Mihez képest, ha mostani állásában szoríttatik a magyar az újjászületési forradalom lombikjába és a végett, hogy aztán abból újra öntve szebb alakban lépjen ki: meglehet ugyan, egészen újjászületve lép abból valami nemzet ki, de a magyart hiába fogja keresni az ily műtételt kísérő vegytanár a lombikban s természetesen; minthogy ha mindazon keser és savany, azon elfojtott keser és savany, mely annyi kebelben lappang a szegény magyar ellen, forrásba, kényszerített forrásba jő, mikor sem municipium sem országgyűlés, de mindenütt vészharang, felsőbb segítség szüksége, provisorium stb.: lehetetlen, hogy végkép el ne olvaszsa s tökéletesen meg ne semmisítse a magyart, kitűzött kettős czélunknak érdekesbét, nemzetiségünket t. i. mely nélkül, ne felejtsük, vajmi rideg pálya a hosszú élet! S im ezt kötöm lelkére a Pesti Hírlap szerkesztőjének. Nem, spanyol kastélyok-, kártyaházakként valóban nem játszhatni a magyar oly szövevényes létével.

«Tudom én vajmi jól», — írja 1847-ben, — «hogyan ezen újabb s kiméletlen kikelésem t. K. úrnak és iskolájának tendenciái ellen, személye ellen viseltetett legyőzhetetlen antipathiának fog tulajdoníttatni. Sokan, ebbeli kikelésem modorát tekintve, minden dignitás hijával fognak vádolni... Míg végre számosan időelöttiséget fognak látni mostani fellépésemben, minthogy ők oly közeli veszélyt mint én, nem vesznek még észre. Erre azonban nyugodt lélekkel azt válaszolom: soha sympathia vagy antipathia főtenyező politikámban nem volt, mert mindig meg tudtam különböztetni — s bár tudná ezt minden magyar — mennyivel tartozom egyénnek, bár legjobb barátomnak és mennyivel vagyok hazám kötelezettje. Különösen t. Kossuth

urat illetőleg pedig soha nemcsak nem tapasztaltam magamban legkisebb antipathiát személye iránt, sőt ha valaki, én tudtam méltányolni kitünő talentumát és szívének emberszerető dobogását; ámde annál inkább visszatetszett kezdet óta minden okosság, tapintat és ítélő tehetség nélküli politikája, mely elvégre, mert tisztán látom, mily kigázolhatatlan hinárokba fogná vezetni vérünket, előttem oly gyűlöletessé vált, hogy valamint t. Kossuth úr csak jogával élni vél, miszerint irtóztató aktivitásánál fogva újra s újra kigondoljon valamit, mi a legvisszásabb állásba hozza honunkat: úgy szinte én is egyedül jogommal élni hiszek, sőt attól vagyok áthatva, hogy ez legszentebb hazafiúi kötelességem, mihez képest én viszont elaludni nem tudó éberséggel újra és újra, mennyire erőm bírja, az egész nemzet előtt kitárjam, hogy t. Kossuth úr politikája, ha erőt nyer, nem áldást, de átkot hoz a hazára. •

Nem kételkedhetünk többé e vallomás őszinteségében, mely egybehangzó a Széchenyi Naplóiban foglalt följegyzésekkel. Ő nem Kossuthot gyűlölte, hanem a politikát, melynek Kossuth megtestesülése volt s melyet veszélyesnek tartott a nemzetre nézve. Elméje, nemes szíve itt is küzdött beteg idegrendszeréből eredő látomásaival s valamint az ellenzékben, úgy Kossuthban is mást látott, mint a mi bennök valóban volt.

Rettegései s képzelgéseai betegsége előrehaladt stádiumában oly hatást gyakorolnak gondolkozására, hogy a szív ellen is kikel, s mert a lelkesedés, a szenvedély, az ábrándok szervét látja benne, melyek megtévesztik az ember ítéletét, izgatják, meggondolatlan tettekre ragadják, el akarja nyomni, s dicsőíti a hidegen számító észet, mely a higgadt, óvatos cselekvés feltétele, s erre alapítja politikai rendszerét.

«Országlási rendszeremnek alapja az, hogy az észnek is külön működési köre van, a szívnek is és hogy országlásban, valamint például a gyógytanban egyedül az észnek szabad működni, a szívnek ellenben jóra, nemesre gerjesztésén kívül még moccani sem. Ebből áll az egész.»

Ily hatása volt Széchenyi betegségének elméjére. Azt a nagy szellemi mozgalmat, mely Magyarországot Széchenyi eszméinek megfelelően átalakította, nem volt többé képes elfogulatlanul bírálni, veszélyt látott benne a nemzetre nézve s azért nemcsak részt nem vesz benne, hanem teljes erővel ellenzi.

Miután betegsége annyira elhatalmasodott, hogy rémlátásaitól nem tud menekülni s elméje a külvilágnak csak oly jelenségeit képes befogadni, melyekkel komor hangulatait s rettegéseit megokolhatja s e jelenségek ép azok voltak, melyek a nemzet hatalmas fejlődésének s erejének voltak bizonyítékai: 1840 után már nem lehetett többé vezérlő szerepe a politikában, mert idegbaja megtörte, megzavarta s képtelenné tette arra, hogy részt vegyen nemzete fejlődésében s küzdelmeiben.

Széchenyi ezentúl is hatalmas alakja a magyar közéletnek. Beszédeket tart, melyeknek tartalma jelentékeny. Munkássága nagy s 1846-ban hivatalt is vállal s megkezd a Tisza szabályozását. Mindig a mély felfogású, szellemes ember; felfogása egyes kérdésekben, melyek a politika általános irányával nincsenek egybefüggésben, rendes, logikai, gyakorlati s ítélete helyes. De a magyar politika irányát s e politika tényezőit illetőleg, kevés nyugodt s harmonikusabb napjait kivéve, betegsége megtéveszti ítéletét s eljárásának magyarázata és mentsége az, hogy szerencsétlen idegbajának hatása alatt másképp nem cselekedhetett.

A nemzet politikai fejlődése nélküle, sőt ellenére halad

előre 1840 óta. Széchenyi eszméi uralkodnak a magyar közéletben, de már Széchenyi nélkül. Ragaszkodott ugyan eszméihez; megvalósításukat óhajtotta, de a küzdelmet már nem bírták el idegei. S így az irtózás a küzdelemtől, mert betegsége következtében csak veszélyes oldalát látta, abba az ellenmondásba juttatja, hogy saját eszméi terjesztését s megvalósítását igyekszik megakadályozni, midőn megtámadta azt a pártot, mely az egyedüli tényező volt, melylyel eszméit megvalósítani lehetett.

Széchenyi ellentétbe jutott a nemzet aspirációival, pedig lelkében lüktetett valamennyi. A múltban ő ébresztette fel őket s kívánta, hogy a jövőben megvalósításuk legyen a nemzet célja, csak a jelenben rettegett tőlök, mert a küzdelem s a vele járó veszélyek kimondhatatlan lelki kínokat okoztak neki.

De az emberek nem tudták, mi az oka Széchenyi politikai magatartásának. A támadás, melyet az ellenzék s Kossuth ellen intézett, oly szertelen volt, hogy nem csoda, hogy megbotránkozást keltett a közvéleményben. Mindenki az a benyomást tette, hogy túlmént a politikai polemia határain. Szenvedélyesnek, gyűlölködőnek, kiméletlennek és perfidnek találták fellépését. Minden eszközzel meg akarta rontani az ellenzék hitelét, meghasonlást és szakadást igyekezett benne előidézni, de a mi a legrosszabb benyomást tette, az volt, hogy az ellenzék egy részét nyílt lázadásra készítik, forradalmi törekvésekkel elteltnek állította, — a mi abban az időben többet jelentett, mint ma — s azt mondták róla, hogy nem riadt vissza az ellenzék denuncziálásától sem. Azt senki sem sejtette, hogy Széchenyi súlyosan beteg, s hogy a mit gyűlöletnek vagy hideg számításnak tulajdonítottak, betegségének kifolyása. Sokan, a kik, ha betegségét ismerik, szánták volna, gyű-

lőtték, a legtöbbben elidegenedtek tőle. Elszigetelten áll, szavának nincs hatása és sötét jóslatai az ellenzék s Kossuth politikája végzetes következményeiről, a magyar faj pusztulásáról, haláláról, melyekben beteg lelke rémlátásait tárta a világ elé, nem keltenek aggodalmakat s a nemzet, másoktól vezetve, saját erejében bízva, egy szebb jövő derült reményével halad a Széchenyitől kitűzött célok felé.

XV.

Vannak, a kik azt állítják, hogy a Széchenyi kortársaiban nem volt meg a mély belátás, s hogy ő 1840 után helyesen ítélte meg Magyarország politikai tényezőit, az ellenzék s Kossuth politikájának következményeit s az 1848-ki események azt bizonyítják, hogy a mit megjósolt, valóban be is következett.

Hivatkoznak különösen a Politikai Programmtöredékekben foglalt híres jóslatra, melyet Kossuthhoz intéz, s melyben a politikai vezérségről való lemondásra szólítja fel, melyre úgy sincs hivatása.

E nagy kitörést Kossuth ellen s a benne foglalt jóslatot báró Kemény Zsigmond és Horváth Mihály is közli, de csonkán és egybefüggéséből kiszakítva.

Hogy tehát megítélhessük, vajjon valóban beteljesedett-e, ismernünk kell magát a jóslatot egész kiterjedésében s egybefüggésében azokkal az okokkal, melyekből a katasztrófát származtatja.

Széchenyi az ellenzék és Kossuth politikai törekvéseiben két veszélyt látott: az összeütközést az uralkodóházzal s Ausztria érdekeivel és a belső forradalmat.

Az Ausztriától elszakadásra irányzott törekvést ő sem vette észre. De a védegyleti izgatásban Ausztria gazdasági érdekeinek megsértését látta s tartott tőle, hogy az komoly visszahatást fog előidézni Magyarország ellen. Az ellenzék

merev, minden alkudozást kizáró magatartása pedig, mely a nemzet közjogi sérelmeit nem akarta túrni, s a reformok erőszakolása aggodalmakat keltett benne s attól tartott, hogy ha az ellenzék többségre jut, a békés kiegyenlítés lehetlenné válik s az uralkodóháznak okot és alkalmat szolgáltat a magyar alkotmány felfüggesztésére.

«Mi engem illet», — úgymond — «én egyenesen a legvastagabb fallaciának tartom azt hihetni, hogy Magyarországon separationális ideákat bárki is, ki eszénél van, komolyan rejtse keblében. Hogy ilyesre lehet itt-ott hajlam és némi vágy, azt nem merném egészen tagadni; mert hiszen fajtánk, ha tehette szerét, bizony pártütésre, elszakadásra mindig különös hajlamot mutatott. De nem hiszek, tán egyes örülteket kivéve, senkit is ezen eszmével imprægnálva azért, mert a legbutábbnak is elég esze van átlátni, hogy efféle vásár kettőn áll; és még akkor is, ha Magyarország tudja Isten micsoda különös fátum^o által el bírná szakítani magát, fajtánk legcsekélyebb száma, vele született irigy fondorkodása, lapos hona és legfőképp sokkal erősebb szomszédai következtében, tán csak 14 napig sem volna képes fennállni minden támasz vagy inkább valamely erős fentartó kéz nélkül önállólag; mi aztán természetesen nem lenne fényes csere.»

«Ha az ellenzék mindent gáncsol, sőt mindent lepiszkol, mi a kormány részéről jó; a fejedelemnek legközelebb álló tanácsnokait pedig azon esetben, vagy malicziózus ürügy alatt, hogy «a jó fejedelem nem is tudja, a szegény Magyarhonnal ők mily lelkiismeretlenül bánnak», minden módon gyanúsítani és lemoslékozni meg nem szűnik és «messze a lövéstől» nem egy szennyes iskolás csodálatra méltó (!) bátorságot fejtven ki az ellenzék hatalmas védszárnya alatt impune, sőt tapstól kísértetve kígyót békát szór a legmaga-

sabb hivatalnokok ellen és nem létezik elégséges contrapondium efféle szánakozásra méltó politikát saját körébe szorítani vagy legalább némileg ellensúlyozni, vagy röviden mondva, ha az efféle ellenzék többségi hatalomra emelkedik, mielőtt be is akarná várni a dolgok kifejlését; másrészről pedig, mert majoritásra felvergődve, szokott gyanúsítási és általános imprecationális haragját lehető legélesebbre intonálván, parancsoló állásba tenné magát a fejedelem legmegbizottabb embereinek átellenében és ezeknek mint kaján tanácsnokoknak tüsténti eltávolítását fenyegetőleg sürgetné; továbbá pedig oly túlhéjazó, oly éretlen reformkérdéseket akarna kapustól törve a házba szegény Magyarországra torkolni, melyek életbeléptetése bizonyosan sarkaiból döntené ezen igazi kuruczokkal még mindig vajmi bőven megáldott (!!!) hazát: akkor ugyan kérdem, gondolható, hihető-e, hogy dynastiánk, mely pénzt és fegyvert tart kezében, és mely mellett oly őszinte tisztelettel áll minden józanabb, midőn a magyar ellenzék csak phrasisokkal képes durrogatni és azon jó vélemény, melylyel Európa még csak nem régiben viseltetett a lelkes és alkotmányát férfiasan védő magyar iránt, higgye el becsületes szavamat, tisztelt olvasó, már igen-igen kezd csökkenni; kérdem, gondolható, hihető-e, hogy dynastiánk ily kényszerített állapotban nem fogna kifejteni legalább is annyi energiát, — erre pedig bizony nem volna szükség felette sok, — miszerint a sarkaiból kibiczczent státusművet bármily áron és bármily móddal ismét rendesebb szerkezetbe szorítsa?»

«Bizonyosan ezt fogná tenni Európának minden hatalmaitól leghathatósabbán gyámolítva; mikor aztán a szegény magyar, kinek annyi az ellensége s oly kis számú a valósággal őszinte barátja, nem költőnk szerint nagysze-

rúen milliók könnyáporától kísérvé fogna az elbukott népek sírjába szállni, de számtalan elleneinek közhahotája közt farkasveremben lelné magát, melyet az éretlenség és politikai fanatizmus ásott számára s melyből csak szép kérés és rimánkodó könyörgés útján — ej, be keserves út az ilyes! — eszközölhetné kiszabadulását, midőn ma még alkotmányos férfiakhoz illő állásban őrizheti jogait, követelheti felvirágzásának eszközését s fenhangon kiálthatja fel: Ne bántsá a magyart! Mely alkotmányos állás azonban — s e körül forog a dolog veleje — egészen elveszti noli me tangere-féle voltát, ha vagy zsarnoki, vagy forradalmi méreg által elfertőztetik az; mikor aztán kardra vagy inkább ágyúra kerül a dolog, mely utolsó esetben megint a magyarnak volna rosszabb dolga, legelsőbbben is azért, mert ágyúja nincs, és aztán mert hüvelyében a sok prókátorság és tenta közt rég elrozsdásodott egykor éles kardja már.»

A belső forradalom kitörését egyenesen Kossuth izgatásainak tulajdonítja. «T. Kossuth Lajos úr» — így ír — «mint ultimum remedium, «Magyarországot alkotmányilag és nemzetileg megmenteni» — miután, mint ő hiszi, a nemesi rend elrothadt már, a sociális tér praxisban pedig vajmi sárosnak mutatkozik még — egyenesen és tartalék nélkül a *népizgatáshoz* fogott.» — «Nemcsak ő lépett a parasztizgatás terére, de az ellenzék néhány más előharczosa is az adófizetőnek minden módoni felingerlésében s a nemességnek minden módoni ijesztgetésében hiszi, lankadni nem tudó politikai viszketegéhez képest, a bölcsesség azon kövének feltaláltát, mely a magyart minden bajból kirántja.» — «Legújabb fellépése az adó körül, melylyel úgy jár, mint a kancsal kovács, ki másfelé néz s másfelé üt, azonban tökéletesen feljogosít mindenkit nem-

csak az ő ebbeli tiszta szándékán kételkedni, de őt egyenesen azon agitátorok egyik legmérgeesebbjének tartani, kik — legyen ez aztán ellenállhatatlan dicsvágyból, el nem sült remények és megsértett hiúság megbosszulásából, vagy ítélő tehetség által eléggé nem korlátolt kóros phantasiából, vagy végre sem czélt, sem hatást nem ismerő s akadályok által csak nagyobb dühösségre ingerlett fanatizmusból — annyira ki vannak sodorva az emberi mozgalmak közönséges vágásából s e felett annyira saturáltak revolutionarius lobbal, mikép nincs a világon semmi, a legszentebb sem, min legóriásibb lépésekkel keresztül gázolni ne volnának készek, ha ezt tenni bírják, csak hogy forradalmi szomjukat enyhíthessék s képzeleti bálványuknak rakhasanak oltárt.»

«Egyedül salvifica panaceaként most az örökváltsági eszmét tűzte ki; és hogy «az ige testté is válhassék», azt hozza fel corollariumként, hogy minden adó közös legyen, s hogy nolens volens, adózni fog a nemesség s pedig nem $\frac{1}{2}$ vagy éppen $\frac{1}{4}$ vállilag, hanem neki hátára fogja rakni ő az egész ország terhét.»

«Én nem prætendálok, mintha t. Kossuth Lajos úr készakarva vagy csak tudtával is volna egy «kitörendő revolutiónak» valamelyik főkolomposa... Azonban, miután nekünk magyaroknak egészen közönyös lehet, készakarva vagy véletlenül bonyolítottánk-e forradalomba, ha ilyesbe csakugyan belébonyolítottánk s reánk nézve vajmi szomorú vigasztalás volna post festa megtudni, hogy azon jégeső, mely ránk idéztetett, koránt sem volt rosszakaratainak chémiai resultatuma, de egyedül csak egy kis tévedés, egy kis inadvertentia eredménye, — hadd illusztráljam annak bebizonyítására, hogy az, mit mondok, szóról szóra, betűről betűre úgy van, mint mondom, legalább fővoná-

sait azon vegytani processusnak, melyben t. Kossuth úr most alchymizálva politizál, vagy politizálva alchymizál, s melynek végeredménye kémiai, sőt szoros igazságilag nem lehet egyéb, mint Hóra-Kloska-féle tragédia, hahogy «egész igazsági» recipéje t. Kossuth úrnak a Heti Lapban, melyről mindig azt szeretném mondani: sutor ne ultra crepidam, ki nem szárad az idétlen izgatás, el nem hangzik, vagy ha mielőtt késő volna, a hatalom nem vet véget az efféle éretlen politikai viszketegnek.»

«T. Kossuth Lajos úr legelsőben is az úrbéri örökváltás eszméjét veti chemico-politikai lombikába... Ámde ezen magában nemcsak igen ártatlan, sőt igen hasznos szerhez mit vet lombikába? Azt, hogy a magyar nemességnek máról holnapra rögtön mindenre adózni kell!...»

«Ily baltaféle politikai operatio egyedül izgató charlatanok ajkai közé illik... Ha mindazon visszaéléseket kellő tekintetbe vesszük, melyek inde ab incunabulis az adózónak álláskörét mind szűkebbre szoríták, másrésről pedig méltányosan bevalljuk, mennyi módot lelt viszont a nemesség napról napra mindinkább kibujni azon terhek súlya alól, melyek őt illették, s hogy ekkép mennyire zavartott meg azon egész igazság, mely eredeti eszméjében oly éles határt vont a most érintett két osztály hazafiúi kötelességei közt: akkor lehetetlen, mikép becsülettel, de csak jó számítással is az ebbeli oly annyira igazságtalanul egybeolvadt osztályviszonyt minél előbb tisztába hozni ne sóvárogjunk.»

«Ámde ha más részről szinte kellő figyelemre méltatjuk kivált a kisebb nemesség állását, mely, ha a napfény létét tagadni nem akarjuk, százszorta aggasztóbb, mint az adófizetőé; ha nem akarjuk felejtetni, mennyi teher fekszik még a nemességen, noha már szinte csak fictione juris,

mint például a felkelés kötelessége, melyet a törvény vállalt, de az arról azonban még le nem vett; mennyi harminczad ekkéféle terhet vett magára, mennyire dotálta bányákkal és jószágokkal a koronát; ha meggondoljuk, csak újabb időkben is mennyire colonisáltatott nem egy nemesi ingatlan, melyért a bevándorlott egy garast sem fizetett; ha mondom, meggondoljuk férfúi komolysággal és becsületes részrehajlatlansággal mindezeket és nem akarjuk a kérdést, mint gyermek bábjátékát vagy Nagy Sándor a gordiusi csomót mosatlan kezekkel széttörni, vagy karddal szétvágni: akkor megint azt is kénytelenek leszünk bevallani, hogy a t. Kossuth úrnak adó körüli recipéje, mint azt nekünk praescribálá, minden a nemességre is terjedő előleges vagy egyúttal járó törvényes elrendezés és szorosabb definitió nélkül nemcsak nem az egész igazság, de a kisebb nemességet tekintve, a legnagyobb igazságtalanság lenne. A szűkölködő, vagyonosabb nemesre nézve pedig egyenesen hóbort volna s legfeljebb csak azokra nézve lehetne actus generositatis, kik, például mint én, oly szerencsés körülmények közt vannak, hogy efféléket gyakorolhatnak s ekkép inkább többet teljesítvén hazafiúi kötelességek körül, mint igen is keveset, ily gyakorlásokat kedvelhetnek is.»

«Legelőször az úrbéri örökváltság eszméjét veti politikai lombikába s aztán azon követelését, hogy minden adó közös legyen.»

«Noha azt mondám s most is azt állítom, mikép mind ezen két szer magában igen ártatlan, sőt általános bekapatása vajmi hasznos volna, azért mégis így egymás mellett lombikba helyezve, untig elégségesek arra, miszerint a legnagyobb fermentatióba menjenek át, s pedig mert számtalan oly szer van, mint kiki tudja, mely magában

ártatlan, de más szinte ártatlan szerrel egybevegyítve tüstént, vagy elvégre úgy megváltoztatja természetét, mikép néha még a legnagyobb méreg is válik belőle, főképp ha még valami élesztő is kevertetik hozzá.»

«S im, t. Kossuth úr, akarjuk hinni véletlenül, noha itt a véletlen oly szerencsésen ütött ki, mintha a legármányosabb combinatióknak lenne eredménye, belé is keveri a politico-vegytani lombikában letett két szerbe ezen élesztőt, mely egyedül azon ártatlannak látszó kicsinységből áll.»

«Hogy ő az úrbéri örökváltság lehetőségét mint conditio sine qua non-t az adónak közös viselésétől tételezi fel . . .»

«*Megmondom én, mikép lesz ebből forradalom, ha hogy nem válik belőle abortus!*»

«Az egyik szer a legmagasabbra potencirozza az adózónak aquisitíói vágyát, mihez még ha t. Kossuth úrnak remek tolla járúl: nincs Nádudvarnak oly székes telke, melyet a szegény mystificált adózó képzeletében Armida kertjének ne látna. És ez a positiv hatás.»

«A másik szer ellenben épen megfordítva, a legmagasabbra potencirozza a nemesség irtózását a teherviseléstől, mit még ha t. Kossuth úrnak és adeptjeinek meg nem szűnő dögönyözése fűszerez kellőleg: nincs ékesszólás, mely az ekkép felpaprikázott nemességgel elhitethetné, hogy a nem-fizetés bizony nem annyira becsület, mint volna inkább szégyen. És ez a negativ hatás.»

«S most keverjük csak jól egybe ezen két szert; kurjantsuk folyvást egyiknek fülébe, hogy úrbéri örökváltságából, mely aztán igazi Eldorádó, soha nem lesz semmi, míg nem visel a nemes is minden terhet, mint a pór; a másiknak ordítsuk ellenben szakadatlanul képébe, hogy ha nem adózik, adóztatni fog, ha nem megyen, menettetni

fog; mi más szavakkal nem egyéb, mint egy felette elegáns variációja azon Sobri-féle épen nem elegáns témának: pénzt vagy bort.»

«Lássa, én Önről nemcsak azt tartom, hogy hazáját szereti, de mi több, még becsületes embernek is szeretem hinni, kire ennél fogva lehetetlen, hogy legalább higgadtabb pillanatokban, mikor az ember magába száll, a férfiúi egyenes s őszinte hazafiúi szónak némi hatása ne volna.»

«Hadd mondjam el tehát Önnek négyszem közt, mily fázisokban fog kénytelenül kifejleni Önnek az adó körüli újabb föllépése, ha hogy agitációinak ezen új mezejéről ismét le nem lép; igen, le nem lép, mert hiszen Ön, ha azon megmarad, nem vonulhat vissza többé. Ön, mint Fernando Cortez, felgyújtá maga mögött gályáit, s már nem menekülhet. Ön, mint felbőszült kártyás, kimondá a «*va banque*» mások, vagy maga fölötti koczka-ítéletet s ekkép, ha le nem lép s vesz, akkor ingét, bőrét, sőt még lelkét is kénytelen lesz koczkára vetni; ha ellenben nyertes, nyeresége körülbelül ez lesz:

«Hevesebb követőit, s pedig lesznek hevesebb követői, kik mindig sántikálnak valamiben, és most, mint krokodil a napban, ők martyr-féle visiókban szeretnek gyönyörködni, kik nem fogják beérni szónoklattal s vezérczikk írásával, de odébb mennek; ezen hősöket, mondom, le fogja az útból tisztítani a hatalom karja;

«A felizgatott szerencsétlen adófizetők, kiknek kezeiben a hatalom örültség, miután kínosan át fogták tapasztalni a legkellemetlenebb érintkezések argumentumait a posteriori, irgalmatlanul hátraesnek azon szabad ember s birtoikos-féle ideáltól, mely oly gyönyörű színekben mutatkozik Önnek szerencsés, de oly igen csalékony phantasiája

előtt, s mely lét elibe minél előbb vezetni honunk minden lakosát, Önnek éppen oly nemes és oly emberszerető, mint visszás úton hajhászott, s ekkép okvetetlen hajótörést, sőt kudarcot valló tendenciája ;

«A honnak álladalma megrendül és a legmélyebbre ható hazafiak, midőn kínosan fog vérezni szívök annak elgondoltán, mennyire vihette volna bölcsesség a hon kifejlését s az ábrándozó incompetencia hová sülyeszté azt, egyedül buzgó imádságban lesznek ultimum remedium gyanánt kénytelenek keresni státustudományt s újra és újra megkérni a magyarok istenét, hogy irgalmazzon kiskorúságunknak és segítsen ; minthogy akkor, mikor tökéletes chaosba hozott az éretlen elbizottság s a felizgatott néptömegek dühe minden társasági viszonyt, egyedül istenek segíthetnek vagy az anyagi erő ;

«A nemzetiség, melyért oly sokáig, oly emberségesen, oly hűn s már-már némi sikerrel vívtunk, alkalmasint utolsó agoniáját fogja élni ;

«S Ön? Ön, kit én nemcsak hazaszerető s becsületes, de jószívű embernek is szeretek hinni, ki előtt az erény nem üres hang, nem egyedül fényűzési függczímer, Ön mit fog érezni, ha csakugyan mégis ecsetem rajza igaznak fogna mutatkozni, és Ön, ki már annyiszor kiábrándult — s erre untig elég oka is volt — elvégre még a körül is kibontakoznék azon édes illuzióiból, melyek Önt most még mindig sötétben tartják, hogy

«Midőn státusbölcsességgel hitte magát telve lenni, csak phantáziával és önhittséggel volt saturálva ;

«Midőn prófétának tartotta magát, nemcsak nem látott semmit is előre, de még a fenforgó legegyszerűbb eseményeket sem bírta látni tisztán s míglen teremtői illuziókban ringatta magát, nem volt soha is]egyéb, mint indít-

ványozó és projectans, ki mindent kezd és mindenbe beléviszi a könnyenhivőket, egyet s mászt egy kis ideig fentartani tán képes, de bevégezni semmit sem tud ;

«Midőn másokat akart vezetni, még saját magát sem birta kormányozni gyakorlatilag ;

«Midőn új politikai messiásnak, egy mélyen beható státusbölcsnek hitte magát, soha sem birt magasbra emelkedni, mint egy jószívű misericordianus nézponjtára, ki minden kis sebre írt szeretne kenni, hézagos számítások szerint kenyereket süttet a szegények számára és a ki borzasztólag előmozdítván a dologtalanságot, el van tán látva elég talentummal egy nemzeti nagy kórház megalapítására, de nemzetet, sülyedésnek indult nemzetet, regenerálni soha nem fog ;

«Midőn népeket gondolt boldogítani, zug-prókátorként szerencsétlenségünkre csak felizgatójok volt, s hogy ekkép :

«Midőn honunk institutióit rendezni, szilárdítani vélte, végképi zavarba bonyolítá azt ; szabadság terjesztése helyett, mi bálványa volt, szolgáló állapotba sülyeszté a hazát ; nemzetiségünket pedig, mely, bár ki mit mond is, egyedüli garantiája szabadabb institutióinknak, s azon egyedüli regenerationalis szikra, mely bennünk létezik, nem készakarva tán, megengedjük, végkép elejtette lábairól ; s ehhez képest

«Még azon illuzióban is, mikor azt hitte : legalább kötelességét fogja teljesíteni, csalatkozott, mert működése több kárt okozott, mint hajtott volna hasznot, és idétlenségek elkövetése korántsem kötelességteljesítés még !

«Akkor, mondom, ha Ön egyszer tökéletesen kiábrándulva leendett — mi meg fog történni, ne kételkedjék, mert önalkotta világa nem realisabb, mint a délibáb, és Ön nem fogja tagadhatni, hogy én jobban ismerem Önt,

mint ön maga — akkor ugyan kérdem, fog-e de csak egyetlen egy vigasztaló érzést is lelteni keblében?

«Szándékának tisztaságával fog tán állni elő! Ámde kérdem, nem szomorú vigasztalás-e az, ha abból egy végkép feldult nemzetnek romja merül fel és egy meg nem szünő figyelmeztetés ezt hangoztatja füleibe: l'enfer est peuplé des meilleures intentions?

«Vagy tán azzal fogja vigasztalni magát, hogy csak jogával élt? — Azonban ha erre megint a bölcsnek azon kétségbevehetlen állítása fog jutni eszébe, hogy «nincs nagyobb bűn, mint másokat vezetni akarni, ahhoz való tulajdon nélkül», ugyan nem fog-e vajmi keserű érzéssel visszaemlékezni mindazon illuzióira, sőt megátkozza azokat, melyekből sem elég higgadtsága nem volt saját erejével kiemelkedni, sem elég erélye túrni, hogy azokból mások eliberálják Önt?

«És azért a haza szent nevére kérem Önt, lépjen le agitatójának azon veszélyterhes teréről, melyre állott, sőt nemes érzelmihez fordulva, alázatosan esedezem: mondjon le a politikai vezérségről is általában...

«Ha azonban Ön végig el akarja járni az egyszer felvett «nélkületeket, sőt elleneteket»-féle vili-tánczot: ám tessék.

«Izgasson minden nemzetiséget a magyar nemzetiség ellen böszülésig fel; vessen égő kanóczot a szántóvető lakára, ostorozza a közbirodalom érdekeit legnagyobb ellentétre, s töltse meg mérgével a visszatorlás poharát csordultig: ám lássa.

«Ha azonban egykor, midőn már későn lesz, érezni s átlátni fogja, hogy átok volt az, mit fejünkre hozott és nem áldás: akkor ne mentse magát azzal, hogy nem volt a nemzetben egy hű is, ki Önnek csalálmait még idején

ketté törni elég elszántsággal birt s tehetsége szerint igyekezett volna.»

Ez volt Széchenyi jóslata. Benne idegbetegségéből eredő képzelgéseit egybefoglalva jelennek meg előttünk. Lelke előtt a szociális forradalom rémképe lebegett. Azt hitte, hogy az alsóbb néposztályok Kossuth s az ellenzék izgatása következtében fölkelnek a nemesség ellen, megtámadják s elpusztítják; ebben az anarchiában elmerül a magyar alkotmány és nemzetiség, a mi alkalmat ad arra, hogy a rend és béke helyreállítása végett fegyveres erővel lépjen közbe Ausztria és Európa.

Ha e jóslatot a bekövetkezett eseményekkel összevetjük, arra az eredményre jutunk, hogy egyetlen egy része sem teljesült. A szociális forradalom nem következett be, Kossuth s az ellenzék izgatásainak az alsó néposztályokra semmi hatása nem volt s a forrongás legkisebb jelét sem lehetett észrevenni. Kossuth nem az alsó néposztályokat, hanem a nemességet ragadta magával; nem a felizgatott demokraczia támadta meg a rendi intézményeket, hanem a nemesség maga; a magyar nemesség nem a forradalom kitörése után, a felbőszült tömegektől való félelmében mondott le előjogairól, mint a franczia, hanem a hűbéri intézményeket szabadon, önként döntötte meg s kiterjesztette a politikai jogokat az alsó néposztályokra a nélkül, hogy ezek követelték volna. S midőn az első, széles alapra fektetett választás útján létrejött népképviselői testület összeült, az a nevezetes jelenség fordult elő, hogy a népválasztása útján ugyanazon nemesség került vissza a képviselőházba, mely azelőtt a rendi közjog alapján kiváltságos állásánál fogva jutott a törvényhozásba, mintha az intézményekben semmi változás sem történt volna. Az új intézmények királyi szentesítéssel, törvényes úton és formá-

ban léptek életbe s maga Széchenyi tagja volt az első magyar független felelős minisztériumnak, melyet Kossuth s az ellenzék politikája vívott ki a nemzetnek. Az átalakulás nagy volt, de békés úton, anarchia és forradalom nélkül jött létre. «Ezen jóslatból» — írja Kemény Zsigmond is — «semmi sem teljesült, sőt a magyar köznép érdekeit, vágyait és rokonszenveit tökéletesen összeolvasztotta a nemesség érdekeivel, vágyaival, rokonszenveivel. A «populus Verböcziánus» eltűnt s helyébe lépett a hon polgára, a paloták és nádfedelek testvéri sokasága.»

Némelyek azt kérdezik: mi történt volna, ha Franciaországban a februári forradalom nem következik be? De ily kérdést minden világtörténelmi eseményre nézve lehet tenni, mert mindig több, gyakran véletlen körülmény találkozása szükséges, hogy ily esemény létrejőjjön, s ha csak egy marad is el, az, vagy épen nem, vagy más alakban következett volna be.

Ezzel szemben azonban ép oly jogosult volna az a kérdés, hogy mi történt volna, ha az uralkodóház belenyugszik a dolgok új rendjébe s tiszteli a királytól szentesített törvényes intézményeket? Ebben az esetben Magyarország békésen fejlődhetett, felvirágozhatott volna s legerősebb támasza lett volna az uralkodóháznak s a monarchia nagyhatalmi állásának.

Ez nem történt meg. A magyar alkotmányt fegyverrel támadták meg s a nemzet fegyverrel volt kénytelen védeni. S vajjon erre az eseményre s belőle következő katasztrófára gondolt-e Széchenyi jóslatában? Ez az eshetőség, ily összefüggésben sohasem lebegett szeme előtt. A ki elfogulatlanul olvassa el jóslatait, arra az eredményre jut, hogy Széchenyi mindig attól tartott, hogy a magyar ellenzék követelései, merev magatartása s végre az izgatásaiból

keletkezett forradalom és anarchia fogják az osztrák kormányt fegyveres fellépésre s a magyar alkotmány megszüntetésére indítani; de hogy az uralkodóház ily engedményeket tehessen, hogy a magyar alkotmány királyi szentesítéssel ily hihetetlen átalakuláson menjen keresztül egy váratlan pillanatban, s hogy a nemzet abba a helyzetbe jusson, hogy ily alkotmány fentartásaért kell majd fegyverrel küzdenie, arra Széchenyi se 1841-ben, se 1847-ben, mikor jóslatát megírta, nem is gondolt.

S vajjon a magyar alkotmány ellen intézett fegyveres támadásnak Kossuth s a magyar országgyűlés volt-e oka? Bizonyára komoly összeütközések kútforrása lehetett a Magyarország és Ausztria között fennálló kapcsolatból eredő viszonyok és kölcsönös kötelezettségek szabatos meghatározása. Nem egy hibát követett el Kossuth s a vezetése alatt álló országgyűlés. De e hibák nem voltak okai a magyar alkotmány megtámadásának, hanem csak alkalmat és ürügyet szolgáltattak a reakciónak a támadásra. Valamint Auszria alkotmányát csak ideiglenesnek, a rendkívüli viszonyok között kieroszakoltnak s oly engedménynek tekintették, melyet az udvar komolyabb bajok megelőzésére tett, úgy Magyarországra nézve is elhatározott dolog volt az adott engedményeket semmiseknek nyilvánítani s az 1848 után Európaszerte diadalmaskodó általános reakció nem kimélte volna a magyar alkotmányt sem, először mert a francia forradalom eszméinek megtestesülése volt, s mert nemzeti volt s Magyarországnak oly különállást biztosított, melyet Bécsben összeegyeztethetetlenek tartottak a monarchia érdekeivel s egységével. Bármily bölcsen, óvatosan, tapintatosan járt volna el a magyar országgyűlés, a magyar alkotmány megtámadása a reakció részéről mindenesetre bekövetkezett volna.

A magyar ellenzék politikájában a nemzetiségi eszme logikája nyilvánult. Követelnie kellett a nemzet egyéniségének megfelelő fejlődés és élet minden feltételét. Kétségtelen, hogy e törekvés sok veszélylyel járt. De ha a nemzet nem törekszik önálló élete feltételeinek megszerzésére, ha lemond legfőbb aspirációinak megvalósításáról, ép oly nagy veszély fenyegette, csak hogy a siker minden reménye nélkül s nyomorult tengés s dicstelen élet lett volna sorsa. Ha mint nemzet élni akart, küzdenie kellett s szembeállnia a veszélylyel. Ez volt a siker feltétele, ez életrevalóságának próbája. Ha a nemzet életéért nem merte volna kockáztatni a küzdelmet, nem érdemelte volna meg az életet.

A ki Kossuth s az ellenzék politikáját a magyar felelős minisztérium kinevezéseig elfogulatlanul bírálja, lehetetlen el nem ismernie, hogy sikere fényes, minden várakozást felülmúló volt. A szabadságharcz pedig nem volt az a nevetséges, síralmas vég, az a fürdő kádba vagy pocsolyába fúlás, melyről Széchenyi szól, hanem dicső küzdelem, melyben a nemzet hősei diadalmas csatákban úzték ki az országból az osztrák hadseregeket s egy idegen nagy hatalom megalázó segítségére volt szükség, hogy végre legyőzzessék az alkotmányáért küzdő nemzet.

S ha Kossuth nem használja fel a kedvező pillanatot 1848 márczius havában s Széchenyi tanácsát követve, évekkel előbb felhagy a buzdítással, lelkesítéssel nem érleli meg a nemzetet a bekövetkezett nagy eseményekre, a rendi alkotmány túléli az 1848. évi európai forrongást, s a nemzet ezekben az elavult formákban élt volna tovább: vajjon az általános európai reakció korszakában lehetett volna-e a lassú szabadelvű haladásra csak gondolni is, ha ugyan a bécsi reakció felbátorítva Európa reakciónárius

áramlatától s az Ausztriában a szabadelvűség ellen elért sikereitől, magát a magyar rendi alkotmány fentartására határozta volna el? S ha ezt megtámadja, vajjon lehetséges lett volna-e a rendi alkotmány fentartásaért a nemzetet harczba vinni, melyből a nép milliói ki voltak zárva? S hogy mégis az alkotmányért s a mi benne megtestesült, a nemzet önállóságáért egy egész nemzet szállott síkra, nem egyedül Kossuth s az ellenzék politikájának eredménye volt-e, a ki ezt az alkotmányt az összes honpolgárokra kiterjesztette s a szabadságharcz dicsősége nem Kossuthnak köszönhető-e, a ki lelkesítő szavával fölemelte nemzetét s egyikét azoknak a ritka történelmi pillanatoknak idézte elő, midőn a nemzetek életében azok a fenséges, ünnepies hangulatok állnak be, melyeknek hatása alatt összeomlanak a különböző néposztályokat elkülönítő választó falak, rövid időre elnémulnak az apró érdekek s minden összeolvad a közösség érzésében, nagy eszményekért való lángoló lelkesedésben s ez eszményekért való küzdelemben?

Az 1848-diki eseményekre nézve még ma is két egymásnak ellenmondó felfogás uralkodik az irodalomban s a nemzet tudatában, mely egymás mellett meg nem állhat s egymást kizárja.

Az egyik szerint az, a mi 1848-ban történt, nagy nemzeti szerencsétlenség volt. E szerencsétlenség okozója Kossuth Lajos volt, a ki ellenállhatatlan ékesszólásával tévútra vezette a nemzetet. Széchenyi, mint egy jós előre látott mindent s óvta a nemzetet, de ez el volt vakulva, nem hallgatott rá senki; ha a nemzet az ő tanácsát követi, a katasztrófa nem következett volna be.

A másik szerint az 1848-ki eseményeknek korszakos vívmányokat köszönhetünk, melyekben a nemzet önálló éle-

tének új formáit nyerte meg; történelmünk e korszaka a legdicsőségesebb s történelmünk azon lapjai, melyekre a szabadságharcz küzdelmei vannak írva, a legfényesebbek; Kossuth Lajos történelmünk legnagyobb alakjainak egyike s nemzetének jótévője.

☞ Az a nézet, hogy az 1848 nagy nemzeti tévedés és szerencsétlenség volt, különösen a szabadságharcz szomorú kimenetele után terjedt el. S ez természetes. Mikor a hazájuk sorsát szívükön viselő hazafiak a nemzetet leverve látták a vérengző győző lábainál, mikor a nemzet {kiváló embereinek egy része külföldre menekült, egy másik része a vérpadon veszett el; mikor a rettenetes csapás elbódította őket s minden elveszettnek látszott, nagyon érthető, hogy sokan Kossuthot vádolták s őt mondták e nagy szerencsétlenség okának, s hogy eszökbe jutott Széchenyi, kire 1848 előtt ők sem hallgattak ugyan, de a kiről tudták, hogy forradalmat, nemzeti halált jövendőlt, ha a nemzet Kossuthot követi.

Ma, mikor távolabb állunk az 1848-diki eseményektől s elfogulatlanabban ítélni tudjuk meg a következményeket, nem tartható fön többé a nemzet tudatában ez a két ellentétes felfogás. Vagy nem volt az 1848 végzetes tévedés s nemzeti szerencsétlenség, mely a nemzet bukását s halálát okozta, s akkor Széchenyi tévedett. Vagy az volt, s akkor Kossuth s mindazok a kiváló hazafiak, kik vele együtt küzdöttek, nem érdemlik meg, hogy a nemzet kegyeletének tárgyai legyenek. E két felfogás nem állhat meg egymás mellett a nemzet tudatában s meg kell szűnnie, mert logikailag kizárja egymást s az egyiknek mindenesetre tévesnek kell lennie.

Az 1848-diki események nem voltak szerencsétlenség a nemzetre nézve. A megalkotott intézmények biztosították

a nemzet önálló életét, összhangban voltak Európa uralkodó jogrendjével s megadták a szabadelvű és nemzeti fejlődés eszközeit. Vajjon mi történt volna 1867-ben, ha Deák ezeket az intézményeket nem találja készen a törvénykönyvben, s a jogfolytonosság elvénél fogva, melyben oly sok erő rejlett, Magyarország közéletét a rendi alkotmány formáival kellett volna kezdeni, melyek a múltban is lehetlenné tették a nemzeti kormányzatot? S maga a szabadságharcz, szerencsétlen kimenetele mellett is, fokozta a nemzet önérzetét; az erő, mely benne nyilvánult, félelmessé tette őt, s mikor bekövetkezett a dinasztíára a nehéz megpróbáltatások ideje, a szabadságharczra való visszaemlékezés engedékenyebbé tette a nemzet iránt, mely oly veszedelmes ellenfél tudott lenni.

Úgy látszik, mintha az a nézet, hogy Kossuth s az ellenzék politikája tévedés volt, s hogy az 1848-diki korszakos átalakulás végzetes volt a nemzetre nézve, csak a Széchenyi kedvéért maradt volna meg a köztudatban, mert ő volt az, a ki azt hét éven át hirdette s a katasztrófát megjövendölte. Mintha Széchenyi nagysága, dicsősége attól függne, hogy súlyos betegségében helyesen jövendölt-e s Kossuth-tal szemben neki volt-e igaza?

Végre meg kell szűnnie a nemzet tudatában annak a felfogásnak, mely Széchenyit és Kossuthot szembeállítja egymással, mintha az egyiknek dicsősége kizárná a másikat, az egyik csak a másik rovására lehetne nagy, s a ki az egyiket magasztalja, csorbítja a másik dicsőségét.

Soha két ember dicsősége annyira egy forrásból nem eredt, s annyira elválaszthatatlanul egybeforrva nem volt, mint a Széchenyié és Kossuthé.

Nem volt közöttök elvi ellentét, céljaik ugyanazok voltak s tulajdonkép nem is voltak ellenfelek. Kossuth rajon-

gással írt Széchenyiről, a legnagyobb magyar czimével ő ruházta fel, lelkesedett eszméiért s hirdette s terjesztette ékesszólásával. Kossuth soha sem támadta meg Széchenyit s csak tisztelettel és méltósággal védekezett Széchenyi támadásai ellen.

A mi Széchenyit illeti, láttuk, hogy nyugodt pillanataiban mily nemesen nyilatkozott Kossuthról, s midőn támadta, befolyását ellensúlyozni akarta, nem azt a Kossuthot látta maga előtt, a kit betegsége rohamaitól ment pillanataiban a valóságnak megfelelően s helyesen ítelt meg, hanem rémlátásainak hatása alatt Kossuthban egy rettenetes veszély megtestesülését látta, melytől meg akarta óvni nemzetét.

Az egyik életének sikere a másiktól függött s nem képzelhető egymás nélkül. Kossuth nem tehetett volna oly nagy hatást nemzete szellemére, ha az új politikai világnézet terjesztésében Széchenyi, a nagy úr, meg nem előzi; Széchenyi eszméit nem lehetett megvalósítani Kossuth nélkül.

Mintha a sors, mikor Széchenyit a betegség megtörte s képtelenné tette a küzdelemre saját eszméiért, mikor lelke rettegett a nemzet fejlődésének s erejének jelenségeitől, s arra törekedett, hogy a nemzet is rettegjen a küzdelem veszélyeitől, Kossuthban oly férfiút akart volna adni a nemzetnek, a ki bátor lélekkel, a nemzet erejében bízva, lelkesedést és reményt gerjesztve vigye nemzetét dicső küzdelembe a Széchenyi eszméiért.

Ha lehetséges volna, hogy egy ember vezessen végig egy nagy nemzeti mozgalmat, mint a minő a magyar volt, s egymaga vitte volna végbe azt, a mit Széchenyi és Kossuth együtt, az vakító fényű, mindent eltörpítő alakja volna a történelemnek. E nagyságon és fényen megosztottak. Széchenyié a kezdet, Kossuthé a befejezés dicsősége.

Életök tartalma egy volt, Széchenyi a Kossuth kezdete : Kossuth a Széchenyi folytatása.

Kossuth legyőzte Széchenyit. De Széchenyi nem tragikai hős, a ki a fennállóhoz ragaszkodva s magát vele azonosítva elbukik az új eszmék képviselőivel vívott harcában, vagy a ki a fennálló ellen, midőn az még erős, idő előtt kezdi meg a küzdelmet az új eszmék nevében, s a fennállónak képviselői győzik le. Széchenyi a saját eszméit támadja meg Kossuthban s Kossuth a Széchenyi eszméivel győzi le őt s annyira egy a dicsőségek, hogy még a Kossuth diadala is a Széchenyi dicsősége, mert abban saját eszméi jutnak diadalra s Kossuth azt az erőt, melylyel Széchenyit legyőzi, ennek eszméiből meríti.

Széchenyi és Kossuth két különböző egyén volt, de mind a kettőben egy eszme élt s életök tartalma ugyanazon eszme fejlődésének két különböző stádiuma volt. Nem a dolog természete választotta el őket s állította egymással szembe, hanem a Széchenyi betegsége.

A nemzetiségi eszme egyforma fényt áraszt a Széchenyi s Kossuth alakjára, s az egyiknek dicsősége nem homályosítja el a másikat, s a történelemben dicsőségek elválaszthatatlan, a mint egyek voltak a nagy célban, melyért életökben küzdöttek.

Mindkettejük életének korszakos hatása volt a nemzet fejlődésére. A Kossuth élete egészben derültebb, harmonikusabb, pedig több nagy csapás érte, mint Széchenyit, de több ereje volt elviselni az élet válságait, mert teste egészségesebb volt. Széchenyire a sors nem mért súlyos csapásokat. Élete mégis komor volt, melyet az emberi boldogság sem képes földeríteni s nagyobb része önvádakban, életunttságban, kétségbeesésben folyt le, a nélkül, hogy erre élete viszonyai okot szolgáltatott volna. Betegsége megzavarta

élete összhangját s ez az élet bonyodalmasabb s gyötrelmesebb, mint bárkié, a kinek életét ösmerjük.

Széchenyi a magyar történelemnek egyik legérdekesebb alakja, de talán mint ember még érdekesebb.

Alig van rá példa, hogy valamely ember belső életébe oly mélyen lehetne belepillantani, mint az övébe. Harmincz-négy éven át vezetett Naplóiban majdnem minden nap följegyezte minden testi érzését, lelkének minden hangulatát, legkisebb rezzenését. Azért alig van valaki, a kinek életében a testi élet hatását az ember szellemi és erkölcsi életére oly tisztán ki lehetne mutatni, mint a Széchenyiében.

Széchenyi gazdag, nagy úr, kinek nem kellett állást kivívni, hogy valami legyen a világon, hanem születésével magával hozta a tekintélyt; elméje mély és logikai; lelke nagy és szíve nemes; eszményekért rajong; el van telve nemzete szeretetével; s még sem az életet nem ismerő ábrándozó, hanem gyakorlati feladatok megoldásában ügyes, fáradhatatlan munkásságra képes ember, kinek működésével a siker együtt jár; fellépésének nagy hatását látta s kivételes tiszteletben s dicsőítésben részesült.

Ily tulajdonságokkal s ily viszonyok közt élete, a menyire ezt az emberi nyomorúság és alávalóság megengedi, harmonikus, boldog, méltóságos lehetett volna, s belső meghasonlás nélkül összhangban az általa megindított mozgalommal s nemzete fejlődésével folyhatott volna le, ha a véletlen e nagy tulajdonságokat oly idegrendszerrel nem kapcsolja össze, mely zavart, nyugtalanságot, ellensmondásokat s lelki kínokat vitt e fényes és nemes életbe.

A sors úgy hozta magával, hogy oly testi bajt örökölt, melynek rohamaiban sötét színben kellett látnia a világot, habár derült és fényes volt is körülötte minden; súlyos ön-

vádakkal kellett magát illetnie, mikor nemes czélok megvalósításán munkálkodott; azt a nemzetet kellett megvetnie, melyet mindenek felett szeretett; azt a nemzetet kellett halottnak látnia, melynek életét akarta megmenteni. Nem élvezhette betegsége miatt a nemes önérzetet, melyre joga volt, s önmagát gúnyolta, vádolta s megvetette; nem örülhetett sikereinek, mert vagy kicsinyelte, vagy veszélyesnek tartotta őket; nem meríthetett bizalmat és reményt a nemzet fejlődéséből, elevenebb mozgásából, mert az élet jelenségeiből is a nemzet életét féltette; s miután az alvó nemzetet felébresztette, mert azt hitte, hogy ez az álom a halál kezdete, el akarta altatni a fölébredt nemzetet, mert azt hitte, hogy az ébredés a nemzet életének vége. A betegségével járó érzékenység, izgatottság, indulatosság ellentétbe juttatja erkölcsi eszményeivel s idegbaja öngyilkosságra kényszeríti vallási meggyőződése ellen; a rettegés, képzelgés s borzasztó látomásai megtévesztik ítéletét s közpályája utolsó éveiben elszigetelik s küzdelembe sodorják saját eszméinek képviselői s eredményei ellen.

A Széchenyi életében az emberi természetnek egy nagy törvénye nyilvánul, melyet eddig kevés figyelemre méltattak az emberek megítélésében. Rendesen nem mentek mélyebbre a külső jelenségeknél, melyeket lélektani úton, tehát megint csak szimptomatikus módon igyekeztek megmagyarázni s azután jött a logikai következetesség s az erkölcsi törvények mértékének konvencionális alkalmazása s kész volt az ítélet elevenek és holtak felett.

Az ember szellemi és erkölcsi életének szabálytalanságai, zavarodásai a testi szervezetnek akár öröklött és állandó, akár időleges kóros állapotából erednek. E törvény hatását meg lehet figyelni kivétel nélkül minden ember életében. Széchenyinéél e törvény hatása szembeötlőbb,

részint mert a betegség kifejtettebb volt, részint mert egy történelmi egyéniségnek a nyilvánosság előtt lefolyt nagy, gazdag és nemes életében nyilvánult.

De e súlyos betegség, ha nem egyszer elhomályosította, megzavarta, még sem rombolta szét Széchenyi nemes természetét. Valamint aljas jellemekből szükségkép rothadás, elaljasodás árad szét, mely megront egyeseket és nemzeteket s ez a jel legbiztosabban elárulja aljasságokat, úgy a nemes jellemek szükségkép nemesítő hatást gyakorolnak egyesekre s nemzetekre s e hatás kétségtelen bizonyítéka erkölcsi kiválóságuknak.

Széchenyi életének nagy eredménye egy süllyedéséből fölemelkedett, megnemesedett nemzet volt. Még akkor is, mikor betegségének hatása következtében ellentétbe jutott a nemzet aspirációival, tiszta és nemes motivumok vezérelték s akkor is csak nemzete sorsán aggódott. Ő egyike volt azoknak a ritka választottaknak, a kik hatalom nélkül is átalakító, nemesítő hatást gyakorolnak egy egész nemzet szellemére, mert nem tartoznak — a mint ő maga mondta — azok közé a gyengék közé, a kik csak önmagokat szeretik, hanem erősek és hatalmasak, mert egész nemzeteket hordoznak szívökben.

SAJTÓHIBÁK.

10. lap felülről 15. sor: volan h. volna.
33. „ „ 15. „ illúzióknak h. illúziónak.
57. „ alulról 11. „ kétséghe h. kétségbe.
80. „ felülről 10. „ hangon h. hangú.
107. „ „ 11. „ országa h. osztálya.
109. „ „ 16. „ Széchenyi h. Szentkirályi.
364. „ „ 13. „ Ha h. Hogy.

YC 73

